RABGUZİ'NİN KISASÜ'L ENBİYA ADLI ESERİNDE İNSAN YAPIMI NESNE ADLARI

ŞEYMA ÖZTEMİR

TARAFINDAN

YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜNE

SUNULAN TEZ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EYLÜL 2018

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

_____

Doç. Dr. Seyfullah Yıldırım

Enstitü Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans derecesi için gereken tüm şartları sağladığını tasdik ederim.

_____

Prof. Dr. M. Mete Taşlıova

Anabilim Dalı Başkanı

Okuduğumuz ve savunmasını dinlediğimiz bu tezin bir Yüksek Lisans derecesi için gereken tüm kapsam ve kalite şartlarını sağladığını beyan ederiz.

_____

Doç. Dr. Akartürk Karahan

Danışman

Jüri Üyeleri

Doç. Dr. Akartürk Karahan (YBU, Türk Dili ve Edebiyatı) _____

Dr. Öğr. Üy. Pelin Kocapınar (ÇAKÜ, Türk Dili ve Edebiyatı) _____

Doç. Dr. Ayşe Demir (YBU, Türk Dili ve Edebiyatı) _____

Bu tez içerisindeki bütün bilgilerin akademik kurallar ve etik davranış çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu beyan ederim. Ayrıca bu kurallar ve davranışların gerektirdiği gibi bu çalışmada orijinal olmayan her tür kaynak ve sonuçlara tam olarak atıf ve referans yaptığımı da beyan ederim.

04.09.2018

ŞEYMA ÖZTEMİR

ÖNSÖZ

Nesneler insan yaşamında her zaman var olan ve önemini koruyan ögeler olmuştur. Bu nesnelerin adlandırılması konusu ise insanların nesneleri yaşamlarında hangi alanlarda kullandıkları ile ilgilidir. Toplumlar da ihtiyaçları doğrultusunda çeşitli nesneleri üretip, kullanıp buna göre adlandırma yoluna girmişlerdir. Bu çalışmada Rabguzi'nin Kısasü'l-Enbiya adlı eserinde bulunan insan yapımı nesne adlarını ve bu adların diğer bazı sözlüklerdeki manaları içermektedir.

13. yüzyılda yazılmış olan Kısasü'l-Enbiya'da incelediğimiz insan yapımı nesne adları o dönemde yaşamış olan toplumun kültürel hayatına nüfuz etmiş olan kelime ve kavramları barındırmaktadır. Bu kelime ve kavramların diğer sözlüklerle olan kıyaslamaları ise bize toplum yaşamının ne kadar geniş sınırlara ulaştığını ve aynı kavramların başka yüzyıllarda yaşamış olan toplumlara hem yapı hem mana olarak çeşitlilik gösterdiğini kanıtlamaktadır. Bu durum da bizlere Türk dilinin gelişim tarihini ve kelime bilgisi olarak sağladığı materyaller bakımından önemini göstermektedir. Böylece sözü edilen dönemde toplumun kültür değerlerinin dile nasıl yansıdığını, nesnelerin adlandırılması hususunda dilin olanaklarından ne kadar yararlanıldığını görmek mümkün olmuştur.

Tez danışmanlığımı üstlenerek araştırma konusunun seçimi ve yürütülmesi hususunda değerli uyarılarından ve bilgilerinden faydalandığım sayın hocam Doç. Dr. Akartürk KARAHAN'a teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Benden desteğini hiçbir zaman esirgemeyen sevgili eşim İsmail Öztemir'e ve beni bugünlere getiren canım annem Fatma Koca'ya teşekkürlerimi sunarım.

Şeyma ÖZTEMİR

Eylül 2018

ÖZET

RABGUZİ'NİN KISASÜ'L ENBİYA ADLI ESERİNDE İNSAN YAPIMI NESNE ADLARI

Öztemir, Şeyma

Yüksek Lisans, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Tez Yöneticisi: Doç. Dr. Akartürk Karahan

Eylül 2018.

Bu çalışma, Nâsırü'd-dîn bin Burhânü'd-dîn er-Rabgûzî tarafından yazılmış olan Kısas'ül Enbiya adlı eserde yer alan insan yapımı nesne adları ve bu adların farklı yüzyıllarda yazılmış sözlüklere yansıyan anlamlarını içerir. Çalışmanın giriş bölümü eserin verilmiş olduğu dönem olan Harezm Türkçesi dönemi özellikleri ve Harezm Türkçesi eserleri, Rabguzi ve Kısasü'l-Enbiya hakkında bilgiler yer alır.

Tezimizin birinci bölümü olan inceleme kısmı eserde tespit edilen insan yapımı nesne adları; Yapılarına göre insan yapımı nesne adları (kök halinde olanlar, isimden isim yapan eklerle kurulanlar, fiilden isim yapan eklerle kurulanlar, Türkçe kökenli olmayanlar / kökeni tartışmalı olanlar) şeklindedir. İkinci bölümde kültürel alanlarına göre insan yapımı nesne adları (yapı / mimari, ev eşyası, alet / araç gereç, savaş aleti, müzik aleti, madencilik, ticaret / ekonomi, hayvancılık / hayvan eşyası, tarım, yer / mekan, yazışma / yazıcılık, giyim kuşam / aksesuar / süs, yiyecek - içecek ile ilgili nesne adları) olmak üzere başlıklara ayrılmıştır.

Üçüncü bölüm olan Değerlendirme ve Sonuç başlığında ise; incelememiz sonucunda elde ettiğimiz bulgular çeşitli grafiklerle ortaya konmuştur.

Tezin sonunda Kaynakça ve Sözcük Dizini bulunmaktadır.

Anahtar sözcükler:

Harezm Türkçesi, Kısasü'l-Enbiya, Orta Türkçe, nesne adları, söz varlığı, sözcükbilim.

ABSTRACT

MAN-MADE OBJECTS NAMES IN THE RABGUZI'S MONUMENTS OF QISASU'L-ANBIYA

Öztemir, Şeyma

MA, Turkish Language and Literature Department

Thesis Manager: Assoc. Prof. Dr. Akartürk Karahan

September 2018.

This study includes the names of man-made objects in Qisasu'l-Anbiya written by Nasirü'd-dîn bin Burhanu'd-din er-Rabguzi and the meanings reflected in the dictionaries written in different centuries. The entrance section of the work contains information about the characteristics of the Harezm Turkic period and the works of Harezm area, Rabguzi and Qisasu'l-Anbiya.

In the first part of this thesis, the names of man-made objects identified in the work; According to the constructions, man-made object names (rooted ones, established with suffixes named from name, established with suffixed suffixes, non-Turkish origin / those whose origin is controversial). In the second part, the names of man made objects (structure / architecture, household goods, tools / instruments, munitions, musical instrument, mining, trade / economy, animal husbandry / animal material, agriculture, place / dressing / accessories / ornaments, food - beverage related object names).

In the third chapter, Evaluation and Conclusion, the results we have obtained without examination are revealed with various graphics.

At the end of the thesis, there are bibliography and word index.

Key words:

Harezm Turkic, Qisasu'l-Anbiya, Middle Turkic, object names, vocabulary, lexicology.

Anneme ve eşime

TEŞEKKÜR

Araştırma konusunun belirlemesinde ve çalışmanın yürütülmesinde beni destekleyen, değerli uyarılarıyla yol gösteren, güler yüzü ve hoşgörülü yapısı ile bana daima huzur veren sayın hocam Doç. Dr. Akartürk KARAHAN'a teşekkürlerimi sunarım.

KISALTMALAR VE İŞARETLER

AAScF Annales Academiae Scientiarum Fennicae, Series B

AASF Annales Academiae Scientiarum Fennicae

AFF Anali Filološkog fakultete

AH Atebetü'l-Hakayık

Alt. Altay Türkçesi

ALTK Arap Lehçelerindeki Türkçe Kelimeler

An. Ağl. Anadolu Ağızları

AO Archivum Ottomanicum

AOH Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae

Ar. Arapça

Arm Ermenice

ArOr Archiv Orientální

Az. Azeri Türkçesi

Blg. Bulgarca

Blk. Balkarca

Bşk. Başkurtça

CAJ Central Asiatic Zeitschirf

CC Codex Comenicus

Çağ. Çağatay Türkçesi

Çuv. Çuvaşça

DAO Doğu Anadolu Osmanlıcası-Etimolojik Sözlük Derlemesi

DLT Divanü Lügati't-Türk

DS.I Derleme Sözlüğü I-XII

EAT Eski Anadolu Türkçesi

ED veya EDPT Etymological Dictionary Pre-Thirteen Century

EFar. Eski Farsça

EFTDED Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi

EHint. Eski Hintçe

Er. Ermenice

ES Etimolojik Sözlük

ÊS Êtimologičeskij slovar

ESTJA Êtimologiçeskiy slovar' tjurkskix jazıkov

ET Eski Türkçe

Fars./Fa. Farsça

FKT Ferheng-i Kırdî i Tırkî

FO Folla Orientalia

Fr. Fransızca

FUF Finisch-ugrische Farschungen

Hak. Hakasça

Hal./Hlç. Halaççа

Hlk. Halk ağzı

İKPÖ İyi ve Kötü Prens Öyküsü

İng. İngilizce

İsp. İspanyolca

İtal. İtalyanca

JASb Jafetičeskij sbornik

JSFOU Journal de la Société FinnoOugrienne

JTS Journal of Turkish Studies

Kaça. Kaça diyalekti

Kalm. Kalmukça

Kar. Karayca

KarL. Karayca (Luck diyalekti)

Karş. karşılaştırınız

KarT. Karluk Türkçesi

KB Kutadgu Bilig

KbRum. Kıbrıs Rumcası

KCsA Körösi Csoma-Archivum

Kıpç. Kıpçakça

KKlp Kara Kalpakça

Ker. Kerkük Türkçesi

Koy. Koybalca

Kr./Krg. Kırgızca

Kr. TS Kerkük Türkçesi Sözlüğü

KSz Keleti Szemle

KT Kazak Türkçesi

KTS Kürtçe-Türkçe Sözlük

KTS Kerkük Türkçesi Sözlüğü/Kırgızca-Türkçe/Türkçe-Kırgızca Sözlüğü

Kuğ. Kuğuca

Kum. Kumuk Türkçesi

Kumd. Kumandı Türkçesi

Küer. Küerikçe

Kürt. Kürtçe

Kz./Kzk. Kazak Türkçesi

Lat. Latince

Laz. Lazca

Mac. Macarca

Mad. Madırca

Mog. Moğolca

MSFOu Mémories de Ja Société de Linguistique de Paris

Nog. Nogayca

OFa./OFar. Orta Farsça

Oğ. Oğuz Türkçesi

OLz Orientalistische Literaturzeitung

Osm. Osmanlı Türkçesi

Osty. Ostyakça

OT Orta Türkçe

OTWF Old Turkic Word Formation

Oyr. Oyrotça

OXfEnglDict Oxford English Dictionary

Örn. Örneğin

Özb. Özbekçe

ÖzbA. Afganistan Özbekçesi

Per. Persian (Farsça)

Rus. Rusça

S. sayı

Sag. Sagayca

Sart. Sartça

Skr. Sanskritçe

Soy. Soyon diyalekti

Srp. Sırpça

StO Studia Orientalia

SUyg. Sarı Uygurca

Şor. Şorca

Tac. Tacikçe

Tar Tarançi Türkçesi

TatK Kazan Tatar Türkçesi

TD Türk Dili

TDAY Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten

TDEAD Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

TDES Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü

Tel. Tellafer Ağzı (Irak Türkmen)

Tkm Türkmen Türkçesi

TMEN Türkische ung mongolische Elemente im Nuepersischen,I-IV,Wiesbaden

TMES Trabzon-Maçka Etimoloji Sözlüğü

Tob. Toba diyalekti

TörK A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás elött és az Árpádkorban, Budapest.

Trkm Türkmen Türkçesi

TS Türkçe Sözlük

TT Türkiye Türkçesi

Tub. Tuba diyalekti

Tung. Tunguzca

Tuv. Tuva Türkçesi

Tür./Türk. Türkçe

UAB Ural-Altaische Bibliothek

UAJb Ural-Altaische Jahrbücher

TTTSKBS Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü

Yak. Yakut Türkçesi

YUyg. Yeni Uygur Türkçesi

YUTS Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü

Yun. Yunanca

ZBalk. Zeitschrift für Balkanologie

ZKV Zapiski Kollegii Vastokovedov pri Aziatskom muzee Rossijskoj Akademii Nank (Akademii Nauk SSSR)

ZTS Zazaca-Türkçe Sözlük

ÇEVİRİYAZI (Transkripsiyon) İŞARETLERİ

d=DLT'deki altı ***noktalı d*** yerine. [Nişanyan bu sesi **dh** ile göstermiştir.]

č=ç

š=ş

ě=e'den farklı ünlü

ä=açık e

é=kapalı e

γ=arka damak **ġ (غ)** ünsüzü

ĥ, x=hırıltılı h (خ)

I=ı,i,u,ü ünlüleri

ì=ı ünlüsü

q= arka damak **ķ** ünsüzü

ń=**n**'den farklı ünsüz

Ŋ,ŋ=Nazal **n (ڭ)**

Ŏ,Ɵ=o.ö'den farklı ünlü

Ś=s'den farklı ünsüz

β=w ~b arası ünsüz [β> w > v > b]

w=çift dudak ünsüzü

ž=j ünsüzü

(-)= Ünlüler üzerinde uzunluk işareti: **ā,ē,ī,ō,ū** gibi.

(~)= Ünlüler üzerinde nasallık işareti: **ã** gibi.

İÇİNDEKİLER

1.GİRİŞ 19
1.1. Çalışmanın Amacı 19
1.2. Çalışmanın Yöntemi 19
1.3. Çalışmanın Sınırlılıkları 19
1.4. HAREZM TÜRKÇESİ VE HAREZM TÜRKÇESİ ESERLERİ 19
2.BİRİNCİ BÖLÜM 30
2.1. YAPILARINA GÖRE İNSAN YAPIMI NESNE ADLARI 30
2.1.1. Kök Halinde Olanlar 31
2.1.2. İsimden İsim Yapan Eklerle Kurulanlar 33
2.1.2.1. –Aç Eki: 33
2.1.2.2. –An / -In Eki: 33
2.1.2.3. –Ar Eki: 33
2.1.2.4. –(X)ng Eki: 33
2.1.2.5. –çAk / -çUk Eki: 34
2.1.2.6. –çI Eki: 34
2.1.2.7. –dUrUk Eki: 34
2.1.2.8. –gAk Eki: 35
2.1.2.9. -lXk Eki: 35
2.1.2.10. –mAn Eki: 36
2.1.3. Fiilden İsim Yapan Eklerle Kurulanlar 36
2.1.3.1. –A / -U Eki: 36
2.1.3.2. –Aç Eki: 36
2.1.3.3. -(X)g Eki: 36
2.1.3.4. –Ik / –(X)k Eki: 37
2.1.3.5. –Im Eki: 39
2.1.3.6. –Ir / -Ur Eki: 39
2.1.3.7. –Iş Eki: 39
2.1.3.8. –dI Eki: 39
2.1.3.9. –gA / -kA Eki: 40
2.1.3.10. –gAk Eki: 40
2.1.3.11. –gAn / -An Eki: 40
2.1.3.12. –gUk Eki: 41
2.1.3.13. –mA Eki: 41

2.1.3.14. –mAk Eki: 41
2.1.3.15. –nç Eki: 42
2.1.3.16. –sXk Eki: 42
2.1.3.17. –t Eki: 42
2.1.3.18. –z Eki: 42
2.1.4. Türkçe Kökenli Olmayanlar / Kökeni Tartışmalı Olanlar 43
2.1.4.1. Farsça Kökenliler 43
2.1.4.2. Arapça Kökenliler 46
2.1.4.3. Diğer Dillerden Alıntılar veya Kökeni Bilinmeyenler 51
3.İKİNCİ BÖLÜM 53
2.2. KÜLTÜREL ALANLARINA GÖRE İNSAN YAPIMI NESNE ADLARI 53
2.2.1. YAPI/MİMARİ 53
2.2.2. EV EŞYASI 81
2.2.3. ALET/ ARAÇ GEREÇ 97
2.2.4. SAVAŞ ALETİ 115
2.2.5. MÜZİK ALETİ 122
2.2.6. MADENCİLİK 124
2.2.7. TİCARET / EKONOMİ 130
2.2.8. HAYVANCILIK / HAYVAN EŞYASI 131
2.2.9. TARIM 134
2.2.10. YER / MEKAN 136
2.2.11. YAZIŞMA / YAZICILIK 141
2.2.12. GİYİM KUŞAM / AKSESUAR / SÜS 145
2.2.13. YİYECEK / İÇECEK 166
4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ 172
5. ALFABETİK DİZİN 176
6. KAYNAKÇA 189

1.GİRİŞ

1.1. Çalışmanın Amacı

Bu tezde, 14.yüzyıl Harezm sahası dil özelliklerinin incelenmesine katkı sağlamak amacıyla Rabguzi'nin Kısas'ül-Enbiya adlı eserinde yer alan insan yapımı nesne adları ele alınıp incelenmiştir. Eserde İslamiyeti kabul eden halkın dinî noktadaki ihtiyaçlarını karşılamak için bilgi vermek amaçlanmıştır. Dolayısıyla da yeni bir yaşam tarzına geçen halkın ihtiyaçları doğrultusunda ürettiği nesneleri ve bu nesnelere verdikleri isimler incelendi. Rabguzi'nin Kısas'ül-Enbiya adlı eseri üzerine yaptığımız bu tez çalışması ile 14.yüzyıl Harezm Türkçesi sahası tarihsel sözlüğüne katkı sağlamak amaçlanmıştır.

1.2. Çalışmanın Yöntemi

Araştırmaya öncelikle Rabguzi'nin Kısasü'l-Enbiya adlı eserinde insan yapımı nesne adlarının tespit edilmesiyle başlandı. Daha sonra tespit ettiğimiz nesne adlarını kullanım alanına göre sınıflandırma yoluna gidildi. Nesne adlarını, yapımına göre insan yapımı nesne adları ve kültürel alanlarına göre insan yapımı nesne adları olmak üzere iki ana başlık altında sunduk. Anlamlarıyla birlikte elde ettiğimiz bu kelimelerin diğer başka sözlüklerdeki anlam kıyaslamaları yapıldı ve tarihsel dönem olarak farklı zamanlarda verilmiş sözlüklerdeki anlamlar ile 14.yüzyılda verilen Kısasü'l-Enbiya'daki anlamların karşılaştırılması yapıldı. Kelimelerin anlam karşılaştırılması için Sir Gerard Clauson'ın An Etymological Dictionary Pre-Thirteenth-Century Turkish adlı sözlüğünden, Kubbealtı Lugati'nden, Tuncer Gülensoy'un Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü'nden, Hasan Eren'in Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü'nden olmak üzere dört ana kaynak kullanıldı.

1.3. Çalışmanın Sınırlılıkları

Tezimizde, Rabguzi'nin Kısasü'l-Enbiya adlı eserinde yer alan insan yapımı nesne adları tespit edilmiş ve incelenmiştir.

1.4. HAREZM TÜRKÇESİ VE HAREZM TÜRKÇESİ ESERLERİ

Harezm; Aral gölünün güneyinde bulunan topraklara verilen addır. XI. Yüzyıl, Türk dili için Harezm bölgesinin Türkleşmesi hadisesi sebebiyle kilit bir dönem olarak kabul edilir. Yani Harezm'in Türkleşme hadisesi, XI. Yüzyılda başlamış ve XIII. Yüzyıla kadar devam

etmiştir diyebiliriz. Bu Türkleşme sürecinde özellikle Oğuzların ve Kıpçakların aslî bir rol üstlenmiş oldukları da yine tarihî bir gerçek olarak değerlendirilebilir. Bunların yanı sıra Kalaçlar, Uygurlar, Peçenekler, Kimekler, Bayavutlar, Türkleşme sürecinin diğer önemli toplulukları olarak değerlendirilebilir. (Tola, 2015: 95)

Türkleşme sürecinin tamamlanmasıyla birlikte Harezm ve ilgili diğer yakın bölgelerde yeni bir yazı dilinin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu yazı dilinin veya lehçenin en önemli özelliği; Karahanlı yazı dili ile bağlantılı olması ve Oğuz, Kıpçak, Kanglı ve diğer boyların lehçelerinin karışımından oluşmuş olmasıdır. (Tola, 2015: 95)

XIII. yüzyılda Karahanlı Türkçesinden gelişen ve XV. Yüzyılda yerini Çağatay Türkçesine bırakan Harezm Türkçesi, Karahanlıcadan teşekkül etmesinin yanı sıra sentez bir yapıya sahip olması yönüyle de ilginç bir yazı dili olarak kabul görmüştür. Harezm Türkçesini ifade etmek üzere ayrıca Harezm-Altın Ordu Türkçesi terimi de kullanılmaktadır. (Tola, 2015: 95)

Harezm Türkçesini oluşturan temel diyalektler şunlardır;

- Karahanlı Türkesi
- Oğuz Türkçesi
- Kıpçak Türkçesi

Harezm Türkçesinin belli bir dönemin dil adı olarak kullanılması konusundaki kayda değer ilk adım, Ali Şir Nevâyî'nin Mecâlisü'n-Nefâyis adlı tezkiresinde Harezmli bilim adamı Hüseyin Harezmî'nin 'Kasîde-i Bürde' ye Harezm Türkçesi ile şerh yazdığını bildirmesi ile ortaya çıkmıştır. (Bu görüş Prof.Dr.Aysu Ata'ya aittir ve birçok önemli kaynakta referans olarak alınmaktadır.) Yani kısaca söyleyebiliriz; Harezm Türkçesi ifadesine ilk olarak Ali Şir Nevâyî'nin Mecâlisü'n-Nefâyisadlı tezkiresinde rastlamaktayız.(Tola, 2015: 95)

Harezm Türkçesi, Karahanlı Türkçesinden Çağatay Türkçesine geçiş dili olarak kabul edilir ve bu yönüyle bir 'geçiş devri Türkçesi' olma özelliğine sahiptir. Harezm Türkçesi, Timurlular devrinde sona ererek yerini Çağatay Türkçesine bırakmıştır.

Karahanlı Türkçesi→XI.-XIII. Yüzyıllar arası

Oğuz Türkçesi→Türkmen Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Gagavuz Türkçesi, Horasan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi dillerinden oluşan büyük aslını oluşturan ana lehçenin adıdır.

Çağatay Türkçesi→Karahanlı ve Harezm edebî dillerinin devamı olarak XV.-XX.yylar arası Orta Asya'da konuşulmuş ve yazılmış olan Türk Dili. (Tola, 2015: 95)

Harezm Türkçesi eserleri:

1.Mukaddimetü'l-Edeb

Mukaddimetü'l-Edeb Arapçayı öğretmek üzere yazılmış kelime ve kısa cümlelerden ibaret bir eserdir. Arapça kelime ve ibarelerin altına Harezm Türkçesi, Farsça, Hârezmce (bir İran dili), Moğolca, Çağatayca, Osmanlıca gibi dillerde anlamları yazılmıştır.Eserin yazarı ünlü bilgin Mahmud bin Ömer ez-Zemahşerî'dir. Eser Harezmşah Atsız'a sunulmuştur. Mukaddimetü'l-Edeb alfabetik bir sözlük değildir.Dörtte biri isimler, dörtte üçü fiiller bölümünü oluşturur. Fiiller Arapça bablara göre sıralanmıştır.(Yüce, 1993: 7)

Nuri Yüce yayınında 3506 kelime vardır ve bunun 2908'i Türkçe,450'si Arapça, 133'ü Farsça kökenlidir. 8000 kelime ihtiva eden DLT'ten sonra Mukaddimetü'l-Edeb 'Orta Türkçenin…en zengin ve en mühim lügat hazinesine sahip eserdir'. (Yüce, 1993: 24-25)

Bilinen en eski nüshaları Yozgat ve Berlin nüshalarıdır.

Mukaddimetü'l-Edeb'le ilgili en önemli çalışma Nuri Yüce'ye aittir: *Mukaddimetü'l-Edeb-Hvârizm Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nüshası-Giriş,Dil Özellikleri,Metin,İndeks,* TDK,Ankara 1993.

2.Kısasü'l-Enbiyā

1310 veya 1312 yıllarında Rabgūzi tarafından yazılmıştır.Kısasü'l-Enbiyā 'peygamber kıssaları'demektir. Eserde başta Hz.Muhammed olmak üzere peygamberlerin hayat hikayeleri ve mucizelerini, sahabenin ve dört halifenin menkıbelerini anlatır. Yaratılıştan Hz.Hasan ve Hüseyin' e kadar gelir. (Ata, 1997:XVI)

Her kıssanın başlangıcında seçili ifadelerle örülü girizgâhlar vardır. Bunun yanı sıra girizgâh niteliğindeki bölümlerde Arapça ve Türkçe şiirlere yer verilmiştir. Bu bağlamda eserin içerisinde 43 adet şiir vardır. Kısasü'l-Enbiyā içerisindeki manzum bölümler genellikle

kaside biçimindedir. Karahanlı Dönemi eserlerinden Kutadgu Bilig ve Atabetü'l-Hakâyık'ta da karşılaşılan mani, tuyuğ şeklindeki dörtlü yapılara Kısasü'l-Enbiyā'da da rastlanmaktadır. Manzumelerde kısa ve düz aruz kalıpları kullanılmıştırKısasü'l-Enbiyā Arapçadan Farsçaya yapılmış bir tercümenin Türkçeye uyarlamasıdır. Edebiyatımızda ilk peygamber kıssaları kitabı olarak kabul edilmektedir. (Tola, 2015: 102).

Kısasü'l-Enbiyâ'nın pek çok yazma nüshası vardır. Bilim dünyasında en çok bilinen ve işlenen nüsha, 15.yüzyılda istinsah edildiği tahmin edilen Londra Nüshasıdır. Tatar asıllı , Lehistanlı Türkolog Jakob Schinkewitsch Londra nüshasının sentaksı üzerine doktora tezi yapmış ve bunu *Rabguzi's Syntax* adıyla MSOS'ta 1926-1927 yıllarında yayımlamıştır.Bu çalışma Sabit Paylı tarafından Türk Dili Belleten III/8-11'de (1947) Türkçeye çevrilmiştir. Danimarkalı Türkolog Kaare Grönbech 1948'de Londra nüshasının tıpkıbasımını neşretmiştir: *Rabghuzi, Narrationes de prophetis,* Kopenhagen 1948, Londra nüshası 1990'da Taşkent'te de Özbek Transkripsiyonuyla neşredilmiştir. (Ercilasun, 2010:371)

Yazma ve Matbu Nüshaları: Kısasü'l-Enbiyâ'nın altısı Leningrad'da, ikisi İsveç'te ve birer nüsha da Paris, Londra ve Bakü'de olmak üzere on bir nüshası vardır. Bunların dışında hepsi XIX. yy.'a ait yedi elyazması nüshası da Özbekistan'da bulunmaktadır. Ayrıca, Kazan Devlet Üniversitesi Kütüphanesinde dört el yazması mevcuttur: Bunlardan üçünün (T-447: 486 s., T618: 280 s., T-619: 320 s.) müstensihleri, istinsah edildikleri yıl ve yer yoktur; zaten baştan ve sondan eksiktirler. Tam nüsha (T–9) üzerinde aşağıda durulacaktır. Kısasü'l-Enbiyâ ilk kez N. İ. İlminskiy (1822–1891) tarafından 1859 yılında Kazan'da neşredilmiştir. Bu tarihten 1916 yılına kadar daha çok Kazan ve Taşkent'te olmak üzere on üç defa basılmıştır. Bu baskıların çoğu muhtemelen İlminskiy neşrine dayanıyor olmalı. (Gözütok, 2008: 2) Üzerinde Yapılan Çalışmalar: Jacob Schinkewitsch, Kısasü'l-Enbiyâ'nın Londra nüshasının sentaksı üzerinde durmuştur. Danimarkalı Türkolog Kaare Grønbech de Londra nüshasının tıpkıbasımını yapmıştır. Bu nüsha Aysu Ata tarafından 1995'te doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Kısasu'l-Enbiyâ'nın tenkitli metni (Londra ve iki Petersburg yazması) ve İngilizce çevirisi de yayımlanmıştır. (Gözütok, 2008: 2-3)

XIX. Yüzyıla Ait Kazan Nüshası: Kısasü'l-Enbiyâ'nın bu nüshası Kazan Devlet Üniversitesi Kütüphanesi elyazmaları T–9 numara ile kayıtlıdır. Yazma 221 yapraktır (441 sayfa), Kısasu'l-Enbiyâ 1b-218b'dedir; 1b (19 str.) ve 218b (17 str.) hariç her sayfada 25 satır vardır, talik hattı ile yazılmıştır. (Gözütok, 2008: 3).

Kısasü'l-Enbiya'da başta Hz.Muhammed olmak üzere İslam dinine ait diğer paygamberlere , ehl-i beyte ait kıssalarla Avac bin Annak ile Harut ve Marut kıssaları içerir. Rabgûzî eserine Tanrıya hamd ü sena ile başlar. Daha sonra Hz.Muhammed'e fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün vezni ile kaside nazım şeklinde yazdığı yedi beyitlik bir na't vardır. Eserin sunulduğu Tok Buga'ya yazılmış müstef'ilün müstef'ilün vezninde xab-xab… şeklinde uyaklı üçer dizelik on üçlükten oluşan manzumeler yer alır. Rabgûzî Adem peygamber kıssasına, bahsettiğimiz bu manzumelerin ardından yaratılışı anlattığı bölümden sonra geçer ve dilinin güzelliğini süslü ifadelerle bize aktarır. Örneğin Adem peygamber kıssasına şu ifadelerle başlamıştır:

Anı topraḳdın yaratġan, ḳudret birle törütgen, ediz kökke aġġan, uçmaḥ içre kirgen, Ḥavvā teg cüft bėrilgen, İblis vesvesesiŋe ilingen, yaruḳ uçmaḥdın adrılġan, ḳaraŋġu dünyāge ingen, üç yüz yıl 'alemnā enfüsenā (VII-23) tėp yıġlaġan, velā- taḳrebāhāzihieş- şecere (II-35) ḫiṭābın işitgen, sümmeectebayehurabbühü (XX-122) tācın başınġa urġan, inne'llāheıṣṭafā Ādeme (III-33) ḫil'atin kedgen, escedü'l Ādem(II-34) kerāmeti birle mükerrem bolġan, ve'allemeĀdeme'l esma iküllehā (II-31) teşrīfini bulġan Ādem-i ṣafī ol ḫalīfe-i vefī. (5r21-5v5)

Buradan anlaşılacağı üzere gerekli olduğu zaman Kur'andan ayetler de metne ilave edilir. Bu da eserin inandırıcılık yönünü kuvvetlendirmektedir. Rabgûzî nesirde de olan başarısını Türkçe şiirlerde de göstermiştir. Özellikle Yûsuf peygamber kıssasında Zeliha'nın aşkını konu alan lirik gazeller vardır. Bu gazellerden ikisinde ortak olan özellik, Arapça beyit altında Türkçe tercümesinin yer almış olması ve xa-xa .... şeklinde kafiyelenmesidir. (Ata, 2008: 119-120)

Söz konusu gazellerde Rabgûzî'nin mahlası, makta' beyitlerinde şöyle geçmektedir:

Rabġūzī Nāṣır ḳorḳsa yüz ewürmes 'ışḳdın

Beg niçe buşup sökerse ḳul ḳaçan köŋlin yıġar (77v6)

Rabġūzīḳul Nāṣırü'd-dīn ṭab'ı türlüg söz tüzer

Külçirip esrük öley köz baḳsa ḳuymaç ḳaşıdın (83v1)

Rabgûzî'nin şiir diliyle yazdığı konuları sıralamak, sınırlandırmak çok da mümkün değildir. Çünkü Rabgûzî'nin şiirlerinde hayattaki her şey konu olarak karşımıza çıkar. (Ata:2008:121)

Eser üzerine yapılmış en önemli çalışma Prof. Dr. Aysu Ata'ya aittir. Ata'nın iki büyük cilt tutan eserinde birinci cildi Kısasü'l-Enbiyā'nın metin ve tıpkıbasımını, ikinci cildi dizinini vermektedir: *Kısasü'l-Enbiyâ, 1, Giriş-Metin-Tıpkıbasım,* TDK, Ankara 1997; *Kısasü'l-Enbiyâ, II, Dizin,* TDK, Ankara 1997. (Ercilasun, 2010: 371-372)

Eser Üzerinde Yapılmış Diğer Çalışmalar

1. A. I. *Abrajeyev, Sloche predlojeniye (gpotaksis) u pro ze "Kisasu'l-anbiye" Rabguei-Presaietya XIV veka*. Trudr Uzb. Gos. Univ., N.S. Samarkand 1957, No: 73, s. 125-140.

2. G. H. Arifgan, *Rabgusi Kisasu'l-Enbiya*. Starıy Taşkent 1916.

3. A. Ata, *Nāṣırü'd-din bin Burhānü'd-din Rabġūzi. Kışaṣü'l-Enbiyā (Peygamber Kıssaları).* I. *Giriş-Metin-Tıpkıbasım* , TDK Yayınları: 681-1; *II. Dizin*. TDK Yayınları: 681-2, Ankara 1997.

4. H. E. Boeschoten , "lskandar-Dhulkarnain in den Qısas-i Rabguzi ", *DeTurcicis Aliisque Rebus, Utrecht Turcological Series*, No: 3, Utrecht 1992.

5. - , "Vokalquantität in Rabghuzis Poesie" , *Central Asintic Journal*, 34,No: 3-4, Wiesbaden 1990.

6. H. E. Boeschoten - M. Vandamme - S. Tezcan, *Al-Rabghūzi, The Stories of the Prophets. I. Critically Edit;II. Translate.* Leiden 1995.

7. S. Çagatay, *Türk Lehçeleri Örnekleri*, DTCF Yayınları No: 62, Ankara 1950, s. 141-151.

8. Fitret, *Uzbek Edebiyyatı Numuneleri*, Taşkent 1928, s. 104-112.

9. K. Gronbech, *Rabguzi. Narrationes de Prophetis*, Cod. Mus. Brit. Add . 7851 [=Monumenta Linguarum Asiae Maioris 4] , Kopenhagen 1948.

10. S. Hüseyn, *Kısas-ı Rabguzi*, Kazan 1881.

11 . N. I. llrninskiy, *Kısas-ı Rabguzi*, Kazan 1859.

12. E. lsmáiloviç Fazilov - A. Yunusov, *Qisasi Rabguziy*, Taşkent 1991.

13. N. F. Katanov . "Musulmanskiye legend. Teksti i perevodi", *Zapiski imperatorskoy Akademii Nauk XXV*, 1894. priloz 3, St. Petersburg 1895, s.1-44,23-44.

14. - , "Tatarskiye skazaniya o semi spiyasçih otrokah" , *ZVO VIII*, St.Petersburg 1875, s. 242-245.

15. - , *Turkski ye skazki o çeloveke ponimavşem yazık jivotnıh, Djagatayskaya skazka po Rabguzi*, Izvesticaobşçest va arc., ist., i etn. *XVI*, Kazan 1898, s. 252 -253.

16. -, *Rabguzi Kısasu 'l-Enbiya türki*, Taşkent 1898.

17. S. Ye. Malov , "Musul' manskiye skazaniya o prorokah po Rabguzi",*Zapiskii Kollegii Vostokovedov V*, 1930, s. 507-524.

18. - , *Pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti. Teksti i issledovaniya*, Moskova-Lcningrad 1951, s. 325-341.

19.P. M. Melioranskiy, *Skazaniye proroke Salihe* , St. Petersburg 1897, s.279 -308 .

20. N. P. Ostroumov, *Kritiçeskiy razbar Muhammedanskogo uçeniya o prorokah* , Kazan 1874.

21. J. Schinkewitsch, "Rabguzi's Synrax" , *MSOS II*, S. XXIX , 1926, s.130- 172; XX, 1927 , s. 1-57. (Türkçeye Çeviren: S. Paylı, Türk Dili-Belleten III, S. 8-9-10-11 , 1947).

22. J. Thúry , *Török nyélvemlek a 14. század végéig* , Budapeşte 1903, s.16-17. (Türkçeye Çeviren: R. Hulusi, "Ondördüncü Asır Sonlarına Kadar Türk Dili Yadigärları", *Millî Tetebbular Mecmuası II*, İstanbul 1331, s. 81-133.)

23. -, *Középázsiai török irodalom*, Budapeşte 1904, s.22-24.

24. M. Vandarnme , "Same rcmarks on the narratological and nonnarratological levels in Rabghuzi's Qiṣaṣ al-Anbiyā " , *Beşinci Milletlerarası Tûrkoloji Kongresi. Tebliğler:II*, lstanbul 1985, s. 45-49. (Ata: 2002: 20-21)

3.Muinü'l Mürîd

1313'te yazılmış, dinî-tasavvufî manzum bir eserdir. Yazarının kim olduğu tartışmalıdır. (Ercilasun, 2010: 372) Bir rivayete göre eserin yazarı Şeyh Şeref Hocadır. Şeyh Şeref, 13.yüzyılın sonlarıyla 14.yüzyılın başlarında yaşamış, Yesevî silsilesine mensup ünlü bir mutasavvıftır; mezarı Ürgenç'tedir. (Köprülü 1928: 341) Eserin yazılış amacı özellikle Arapça bilmeyen Türklere fıkıh, tasavvuf ve hadis gibi İslami bilimlerde yol gösterici olmak ve bilgi vermektir. (Tola, 2015: 103)

Ebulgazi Bahadır Han'ın bütün Türkmenlerin bu kitaba göre amel ettiklerini belirtmesine rağmen bugüne kadar eserin tek nüshası bilinmektedir. Bursa Orhan Kütüphanesinde bulunan yazma, Zeki Velidi Togan'ın 'Harezm'de Yazılmış Eski Türkçe Eserler' makalesiyle (TM II 1926) bilim dünyasına tanıtılmıştır. Eserin ilmî yayını Recep Toparlı ve Prof. Dr. Mustafa Argunşah tarafından 'Mu'inü'l-Mürid' adıyla Türk Dil Kurumu Yayınları aracılığıyla 2015 yılında yapılmıştır. (Ercilasun, 2010: 372)

4.Hüsrev ü Şîrîn

12.yüzyılda Genceli Nizamî adlı bir Türk tarafından Fars dilinde yazılmış bir mesnevîdir. Sasanî hükümdarı Hüsrev ile Ermeni kraliçesi Şîrîn arasındaki aşk hikayesini anlatır. Genceli Nizamî Fars edebiyatının en büyük isimlerinden biridir ve ilk hamse (beş mesnevî) yazarı olarak büyük bir üne sahiptir. Şîrîn, Kutb mahlaslı bir Türk şairi tarafından 1341-1342 yıllarında Harezm Türkçesine çevrilmiştir. Kutb eserini Altın Ordu hanlarından Tını Bek Han ve karısı Hanmelek adına yazmıştır. (Ercilasun, 2010: 373)

Nizamî'nin eserinin 5700 beyit olmasına karşılık Kutb'un mesnevîsinin 4370 beyit olması, Necmettin Hacıeminoğlu'na göre ya Nizamî'nin bazı uzun tasvirlerini Kutb'un kısaltmış olmasından ya da yazmanın müstensihinin ihmalinden kaynaklamaktadır. Köprülü bu eserin, Harezm-Altın Ordu sahasının münhasıran bedîî maksatla yazılan, ilk din dışı eseri olduğuna da dikkat çeker.(Köprülü, 1928: 359). Eserin tek nüshası 1383'te İskenderiye'de Berke Fakih tarafından Altın Boğa adına istinsah edilmiştir.Eser hakkında ilk çalışmayı yapan isimlerden biri olan A.Zajaczkowski'ye göre Kutb'un eseri 'Nizamî manzumesinin edebî bir

adaptasyonu'dur. Zajaczkowski eserin metnini, tıpkıbasımını ve sözlüğünü yayımlamıştır: Annaniasz Zajaczkowski,*Najstarsza wersja Turecka – Husrav u Şîrîn Qutba I Tekst, Warszawa* 1958; *II Facsimile*, Warszawa 1958;*III Slownik,*Warszawa 1961. (Ercilasun, 2010: 374)

5. Muhabbetname

Mesnevi tarzında yazılmış uzunca bir manzumedir. 'Nâme' adı verilen 11 küçük bölümden oluşur; içinde seyrek olarak 'kıt'a' adı verilen gazeller de vardır. Eserin yazarı Harezmî mahlasını taşımaktadır. Asıl adı bilinmemektedir. Harezmî eserini Mahmud Hoca Big' e sunmuştur. Muhabbetname'nin dört nüshası vardır; biri Uygur, üçü de Arap harflidir. (Ercilasun, 2010: 376)

Muhabbetname Tourkhan Gandjei, A.M.Şerbak, E.N. Nadjib ve Osman Sertkaya tarafından yayımlanmıştır.

Tourkhan Gandjei, *II 'Muhabbatnâma' di Harazmî:* Annali dell' Istituto Universitario Orientalia di Napoli, vol. VI (Roma 1957); vol. VII (Roma 1958). Bu çalışma Londra nüshalarının tenkitli metni, İtalyanca tercüme ve Uygur harfli nüshasının tıpkıbasımı vardır.

Tourkhan Gandjei, *II lessico del 'Muhabbat-nâma',* Annali dell' Istituto Universitario Orientalia di Napoli, vol. VIII (Roma 1959). Bu çalışmada Türkçe kelimelerin sözlüğü verilmiştir.

A.M. Şerbak, *Oguz-nâme, Muhabbet-nâme, pamyatniki drevne uygurskoy i staro uzbekskoy pis'mennosti,* Moskva 1959. Uygur harfli nüshanın transkripsiyonlu metni ve Rusça tercümesi verilmiştir.

E.N. Nadjib, *Horezmi, Muhabbet-name, İzdaniye, teskta, transkripsiya, perevod i issledovaniye,* Moskva 1961. Arap harfli Londra nüshasının transkripsiyonlu metni, Rusça tercümesi, dil özellikleri ve sözlüğü verilmiştir.

Osman F. Sertkaya, '*Horezmî'nin Muhabbet-nâme'sinin İki Yeni Yazma Nüshası Üzerine'* Türkiyat Mecmuası, XVII, İstanbul 1972. (Ercilasun, 2010: 376)

6.Nehcü'l-Ferâdîs

Kırk hadis türünde mensur ve hacimli bir eserdir. Dört bab ve kırk fasıldan oluşur.Her fasıl bir hadisle başlar. Hadisin Türkçesi verildikten sonra 'tanınmış İslam âlemlerinin eserlerinden o hadisin manasını aydınlatacak mahiyette mütalâlar ve hikâyeler nakledilir; başka hadis ve ayetlerle de konu açıklamaya çalışılır (Eckmann, 1956: 7).

Eserin Türkçe adı Uştmaḫlarnıŋ Açuk Yolı'dır; 'Cennetlerin Açık Yolu' anlamına gelmektedir. Eserin yazarı Mahmud bin Ali'dir; Harezm'in Kerder şehrindendir. Eserin iki nüshası bilinmekle Kazan ve Petersburg kütüphanelerinde başka nüshalarının da bulunduğu anlaşılmaktadır.Elde bulunan en temiz ve işlenmiş nüsha Yeni Cami nüshasıdır. Zeki Velidi Togan tarafından keşfedilmiştir ve 'Harezm'de Yazılmış Eski Türkçe Eserler' makalesiyle bilim dünyasına tanıtmıştır. Nehcü'l-Ferâdîs'in bilinen diğer yazması, Kırım nüshasıdır. (Ercilasun, 2010: 377)

7.Cevâhirü'l-Esdâf

Muînü'l-Mürîd'in bulunduğu mecmuanın sahife kenarlarına yazılmış altı kıtalık bir metindir. Dörtlüklerle yazılmış tasavvufî, didaktik bir parçadır. Köprülü'ye göre dil ve edebiyat özellikleri itibariyle bu eser Muînü'l-Mürîd'in yazıldığı Harezm muhitine ait olmalıdır. (Köprülü, 1928: 344)

8.Cümcümenâme

İlyas peygambere iman etmediği için eziyetler çeken; fakat kendi adamlarına iyi davrandığı için İsa peygamber tarafından diriltilen Kesikbaş adlı meşhur dinî menkıbenin Feridüddin Attar'a dayanan manzum bir tercümesidir. Hüsam Kâtib tarafından 770'te yazılmıştır. Eserin birkaç nüshası vardır. (Ercilasun, 2010: 379)

9.Mirâcnâme

Peygamberimizin miracını konu edinen mensur bir eserdir. Paris'te Uygur harfli tek nüshası vardır. Eserin 14.yüzyılda yazıldığı tahmin edilmektedir. Eserin dili belki de müstensihten dolayı Çağatay özellikleri göstermektedir. Osman F. Sertkaya eser üzerinde doktora çalışması yapmıştır. (Ercilasun, 2010: 379)

10.Satır-Altı Kur'an Tercümesi

Süleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu Alipaşa Bölümünde bulunan satır-altı Kur'an tercümesi Harezm Türkçesi özellikleri göstermektedir. Yazma, Gülden Sağol tarafından doktora tezi olarak hazırlanmış ve tez Harvard Üniversitesi tarafından yayımlanmıştır:An Inter-Linear Translation of the Qur'an into Khwarazm Turkish, Introduction, Text, Glossary and Facsimile I: 1993, II: 1995;III/I: 1996;III72:1999. (Ercilasun, 2010: 379)

11. Altın Ordu Yarlık ve Bitikleri

Yarlık, ferman; bitik, mektup demektir. Altın Ordu hanlarına ait 14.yüzyılın sonu ve 15.yüzyılın başında yazılmış iki yarlık ve bir bitiği Harezm Türkçesinin metinleri kabul edebiliriz. Daha sonraki yarlık ve bitigler Çağatay dönemine ait kabul edilmelidir. (Ercilasun, 2010: 379-380)

Altın Ordu dönemi yarlık ve bitigleri, Melek Özyetgin tarafından bütün yönleriyle işlenmiş ve değerlendirilmiştir.*Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslûp İncelemesi,* TDK, Ankara 1996. Bu çalışmada 18 yarlık ve bitiğin metni, bugünkü dile aktarımı, gramatikâl dizini, tıpkıbasımı, ayrıntılı dil ve üslup incelemesi yer almıştır.

12.Hilyetü'l-Lisân ve Hulbetü'l-Beyân

İbni Mühennâ tarafından tarafından tahminen 14.yüzyılda yazılmış Arapça-Türkçe-Moğolca bir sözlüktür.Eserde Moğolca bölüm de bulunduğuna göre İlhanlı sahasında yazılmış olması kuvvetle muhtemeldir. (Ercilasun, 2010: 380).

Eseri ilk defa neşreden P.M.Melioranskiy eserin Türkçe bölümünün Azerbaycan dili olduğu iddiasında bulunmuştur. Melioranskiy çalışmasının adını *Arab filolog o tureckom yazıke* (Türk Dili Üzerine Bir Arap Filolog) koymuştur. Ancak daha sonra İstanbul'da Müze-i Humayun kütüphanesinde Kilisli Rifat yeni bir nüsha buldu ve bunu 1340 (1923)'ta İstanbul'da yayımladı. Kilisli Rifat'ın bulduğu bu nüshada eserin yazarının adı İbni Mühennâ olarak kaydediliyordu. Bu sebeple eser Türkiye literatüründe İbni Mühennâ Lügati diye tanındı. Eser, Kilisli Rifat tarafından 1923'te Arap harfleriyle neşredildikten sonra Abdullah Battal *İbnü Mühennâ Lûgati* adıyla 1934'te eserin Türkçe bölümünün alfabetik dizinini yayımlanmıştır. (Ercilasun, 2010: 380-381)

2.BİRİNCİ BÖLÜM

2.1. YAPILARINA GÖRE İNSAN YAPIMI NESNE ADLARI

Rabguzi'nin Kısas'ül-Enbiya adlı eserindeki insan yapımı nesne adlarını yapısal olarak incelediğimizde; isimden isim yapan eklerle ve fiilden isim yapan eklerle oluşturulmuş nesne adlarını tespit ettik. Bunların yanı sıra köken bilgisi çalışmalarında kök olarak gösterilen, çoğunlukla tek heceden oluşan nesne adları da bulunmaktadır. Nesne adı yapımında kullanılan ekler şu şekildedir:

İsimden İsim Yapan Ekler	1. –Aç Eki 2. –An / -In Eki 3. –Ar Eki 4. –(X)ng Eki 5. –çAk / -çUk Eki 6. –çI Eki: 7. –dUrUk Eki 8. –gAk Eki: 9. -IXk Eki 10. –mAn Eki:
	1. –A / -U Eki 2. –Aç Eki 3. -(X)g Eki 4. –Ik / (X)k Eki

Fiilden İsim Yapan Ekler	5. –Im Eki 6. –Ir / -Ur Eki 7. –Iş Eki 8. –dI Eki 9. –gA / -kA Eki 10. –gAk Eki 11. –gAn / -An Eki 12. –gUk Eki 13. –mA Eki 14. –mAk Eki 15. –nç Eki 16. –sXk Eki 17. –t Eki 18. –z Eki

2.1.1. Kök Halinde Olanlar

Aġ(ı)z : ağız; giriş; kapak (249r9).

Altun : altın (6r17).

Baḳır : bakır (124r15).

Çuz : yaldızlı kırmızı renkli bir Çin kumaşı (149v11).

Ew/v : ev, oda (18r3).

Ḳorġan : hisar, kale (134r21).

Tam : dam, çatı; duvar, bina (40v20).

Ḳap (1) : kap, zar; çanak (133v19) .

Ḳın (2): kın, kılıç kılıfı (196r10).

Saman : saman (43r11).

Serniçlik : sarnıçlık (174r17).

Sır : sır, kalıp (8r9).

Kin : güzel koku, misk (68r20).

Toġ (2) : tuğ, sancak, bayrak (223v2).

Ya (2): yay (75v16).

Aġu : zehir (81r21).

Böz : bez, kumaş (18v8).

Eḍ : ipekli kumaş (249v2).

Toḳmaḳ : tokmak, tokaç (12r21).

T/ṭon : don, elbise (12r21).

Yaḳa : yaka (48r2).

Yėm : yiyecek, yemek, yem (118r2).

Yeŋ: elbise kolu, kol, dal (68v1).

Yip : ip (39r1).

Yurt : yurt, mesken, konak yeri, çadır, ev (234r20).

Yüŋ : pamuk, yün, hayvan tüyü, tüy (12v15).

Un : un (42v12).

2.1.2. İsimden İsim Yapan Eklerle Kurulanlar

2.1.2.1. –Aç Eki:

-Aç, eklendiği sözcüğe büyütme ve küçültme anlamı katan vurgulu bir ektir. Hem ad hem sıfat niteliği taşımaktadır. Türkiye Türkçesinde *ataç*, *bakraç, kulaç*, *küpeç* (küçük küp) vb. sınırlı örnekte görülür (Korkmaz, 2009: 34). KE'de bir örnekte nesne adı yapımında kullanılmıştır:

Aşaç : tencere, kazan (228v7). < aş + aç

2.1.2.2. –An / -In Eki:

-An / -In eki, Eski Türkçede bağlılık, güçlendirme ve çokluk görevlerinde isim kök ve gövdelerine gelerek yeni isimler yapmaktadır (Gabain, 2003: 56; Erdal, 1991: 91, § 2. 51). Türkiye Türkçesinde canlılığını yitirmiş bir ek niteliğindedir (Korkmaz, 2009: 35).

Saban : saban, çift sürmeye mahsus alet (128r14). < sap + an

Ḳar(ı)n : karın, göbek, kumaş (4r16). < kar + ın

Aryan : ayran (49v1). < ay(ı)r + an

Sapḳan : sapkan, uzun ince mızrak (98v7). < sap + (k)an

2.1.2.3. –Ar Eki:

-Ar eki, asıl sayılardan üleştirme sıfatları yapmaktadır. Bütün asıl sayılara gelebilir: *birer, üçer, biner*...vb. (Korkmaz, 2009: 35). KE'de ise nesne adı yapan bir ektir.

Taġar : çul (237v1). < tag + ar

2.1.2.4. –(X)ng Eki:

Otun : odun (40v15).

2.1.2.5. –çAk / -çUk Eki:

-cA ekinin *+ok* pekiştirme ekiyle kaynaşmasından oluşmuş *–CAk (< çA+ok)* eki; küçültme, sevgi, tahsis işleviyle sıfat, zarf ve adlar türeten bir ektir. (Korkmaz, 2009: 39). –çak, -çāk ekleri küçültme bildirir: *bıçak, biçek* 'çakı'… vb. (Gabain, 2003: 43).

Iŋırçak : tahterevan (24r24). < ıŋır + çak

Yençük : av için kullanılan bele bağlı torba (35v14). < yen + çük

2.1.2.6. –çI Eki:

-cI,-çı isimden isim yapan ekin Eski Türkçeden beri başlıca işlevi meslek adı yapmaktır. (Tenişev, 1988: 145). Memluk-Kıpçak sözlüklerinde de alet ismi yapan ek olarak birkaç isimde bulunmaktadır. Modern lehçelerde de benzer işlevlere sahip olan ek, -çI,-çu, -şI, -sU, -cA, -c, çIn, vb. şeklinde varyantlaşmıştır. (Öner, 1998: 37-39; Tenişev, 1988, 144).

Arġamçı : yükü deveye yüklerken kullanılan halat (101v15, 18). < arga(ç) + (m)çı

Kamçı : kamçı (100v10). < k(ır)am + çı

2.1.2.7. –dUrUk Eki:

Bu ek *–n, -l* ünsüzleri ile sonuçlanan insan ve hayvanlara ait organ adlarına gelerek 'tutan, durduran' anlamında işin yapılmasını sağlayan araç, gereç gibi adlar türetmiştir: *boyunduruk* 'boyuna takılan araç', *burunduk* 'burunluk, burun kıskacı'… gibi. (Korkmaz, 2009: 46).

Basılduruḳ : direk . (3r19). < basıl + duruk

Kömrük : davul (234r11). < köm + rük

Burunduḳ : burunduk (190r9). < burun + duk

2.1.2.8. –gAk Eki:

Tek veya çok heceli fiil kök ve gövdelerinden sıfat ve ad türeten bir ektir. (Korkmaz: 2009, 70).

Irġaḳ : kanca (249r17). < ır +gak

2.1.2.9. -lXk Eki:

-lXk eki Eski Türkçeden beri nesne adı yapımında kullanılan bir ektir (Tenişev, 1988: 141). Ek oldukça işlevli ve kapsamlı bir ektir. Asıl görevi 'bir şey için, tahsis' anlamı ifade eden isimler; *akşamlık, güneşlik, başlık…* gibi isimler türetmektir. Bunun dışında çeşitli görevleri şunlardır: 'Bir şeyin toplu olarak konulduğu yer' anlamıyla mekân, yer adları oluşturur; *zeytinlik, çamlık, ağaçlık, sazlık, kumluk, kayalık…g*ibi. Ek 'tahsis, bulunma' görevi ile ilçe, mahalle, köy, semt adları oluşturur: *Etlik, Gemlik, Güllük, İncirlik, Ayvalık…*gibi. (Korkmaz, 2009: 55).

Borlaḳ : üzüm bağı (20r12). < bor + lak

Çeçeklik: çiçeklik, bahçe (80r13). < çeçek + lik

Kuşluk (2): kuşluk (146v2). < kuş + luk

Tonluḳ : elbiselik (68v2). < ton + luk

Tünlük : evin duvarındaki delik, pencere (135r5). < tün + lük

Ayaḳlıġ : kadehlik (162v4). < ayak + lıg

Başlıḳ (2): başlık, börk (74v6). < baş + lık

Eŋlik : allık (68v2). < en + lik

Keçelik : gecelik, gece için, gece vakti (15r16). < keçe + lik

Kefenlik : kefenlik (224v2). < kefen + lik

*Üstemlıġ :*kemerin başına, tokalara işlenen altın ve gümüş süslü olan eyer (106v20*).* < üstem + lıg

Tikenlik : dikenlik (18r13). < tiken + lik

Yaġınlıḳ : yağmurluk (30r11). < yagın + lık

Toprakḷıḳ : topraklık (62v4). < toprak + lık

Ḳışlaḳ : kışlak (68r13). < kış + lak

2.1.2.10. –mAn Eki:

Geçişli ve geçişsiz fiil kök ve gövdelerinden türetmeler yapan ve işlek olmayan bir ektir. Abartma ve süreklilik işlevi anlamı verir. Geçişli fiillerden *değirmen, sokman* gibi kelimeler türetmiştir. (Korkmaz: 2009, 97).

Tegirmen: değirmen (141r8). < teg(i)r + men

2.1.3. Fiilden İsim Yapan Eklerle Kurulanlar

2.1.3.1. –A / -U Eki:

-A /-U eki, işlev bakımından fiilin gösterdiği işin ürünü veya sonucu olan somut, soyut adlar ve sıfatlar türetir: *batı, çakı, çırpı* gibi somut adlar; *ağrı, başarı* gibi soyut adlar; a*cı, ekşi, katı, kuru* gibi de sıfatlar türetir. (Korkmaz, 2014: 153).

Tura: kalkan (223r8). < tur - a

Yaġu : yağmurluk (224v3). < yag - u

2.1.3.2. –Aç Eki:

Ünsüzle biten fiil köklerinden sonra *–Aç, -A* ünlüsüyle biten köklerden sonra *–ç* olarak gelen ek, eklendiği fiilin anlamını nitelik olarak taşıyan sıfat ya da o hareketi yapan ismi türeten, işlek olmayan bir ektir: *gömeç, tıkaç, tokaç, dürteç* vb. (Korkmaz, 2009: 69).

Kömeç : külde pişirilen çörek (14r11). < köm - eç

2.1.3.3. -(X)g Eki:

Genellikle tek heceli geçişli ve geçişsiz fiillere gelen *–I/-U* eki çok işlek ve verimli bir ektir. Şekil yapısı olarak aslında bir bağlantı ünlüsüdür. Eski Türkçede fiilden isim türeten *–(I)g/-(U)g* eki (*Alt. Gr.* § 108) Güney-Batı Türk lehçelerine uzanan gelişme sürecinde eriyip kaybolunca fiilin son ses ünsüzü ile kaynaştıran *–(I)/-(U)* bağlantı ünlüleri *–g* ekinin yerini

alıp fiilden ad türeten bir ek haline gelmiştir: *kap-ı-g > kapu > kapı, sür-ü-g > sürü, yaz-ı-g > yazı* gibi. (Korkmaz, 2009: 82). Bu ek, Harezm Türkçesinde –g eki varlığını korumuştur.

Ḳapuġ : kapı (19r2). < kap(u) - g

Ḳatıġ (2) : ?ateşte yemek pişirilen nesne (14r16). < kat - (ı)g

Köprüg: köprü (28v17). <köp(ü)r - (ü)g

Ḳuḍuġ : kuyu (22r13). < kud - (u)g

Otag : otağ, çadır (27r12). < ot - (a)g

Baġ : bağ, halat, uçkur (15v12). < ba(k) - g

Busuġ : pusu, tuzak (140r5). < bus - (u)g

Bitig : yazı, mektup, ferman (63v1). < bit - (i)g

Yarlıġ/ḳ : buyruk, ferman (4r18). < yar - ıl - ıg

Süŋü : süngü (30v5). < sü + (ŋ)ü

Üzengü : üzengi (248v5). < üzen + (g)ü

2.1.3.4. –Ik / –(X)k Eki:

Eski Türkçeden itibaren geçişli ya da geçişsiz fiillere gelerek sıfat ve adlar türeten işlek bir ektir. *arık /ark, koşuk, oyuk* vb. Bu ekle yapılmış türetmelerin özellikle sıfat olanlarında, yapılmış bitmiş bir işi nitelik olarak üzerinde taşıma özelliği vardır. Korkmaz'a göre ek Eski Türkçede –yuk kökenli olmalıdır (Korkmaz, 2014: 154, 156).

Arıḳ : ark, su yolu (48v16).

Bark: ev (59r13).

Bark / Bork: ev bark (23v17).

Börk : börk, başlık (5v11).

Bulaḳ : bulak, çeşme, pınar (176v19).

Eşik: kapı (49v10).

Ḳonaḳ (2), ḳonuḳ : misafir evi, ev (87v18, 59r18).

Tünek : zindan, sığınak (98v16).

Aḍaḳ(2) : kadeh (249r12).

Beşik: beşik (18v11).

Bıçaḳ : bıçak (50r10).

Çanaḳ : çanak, kap (217v12).

Töşek : döşek, yatak (93r2).

Yastuḳ : yastık (213r11).

Yarıḳ : zırh (66v12).

Yelük : bayrak, süngü ucuna asılan bayrak (125r4).

Bezek : bezek, süs, nakış (101v3).

Çaruḳ : çarık, ayakkabı (154v7).

Etek : etek (elbise için) : uç, kenar (87r14).

Etük : çizme, pabuç (krş. edük) (222r3).

Monçuk : boncuk, kolye (114v16).

Ötük : ayakkabı (150r18).

Taraḳ : tarak (161v19).

Yüzük: yüzük (21v3).

2.1.3.5. –Im Eki:

-m, genellikle fiilin gösterdiği işi isme çeviren, o işle ilgili hareket adı yapan bir ektir. Yani fiilin gösterdiği işin ismidir denilebilir: *alım, anlatım, giyim, öğrenim, solunum, tutum, üretim, yapım* vb. (Korkmaz, 2009: 89).

Ḳeḍim / Keyim: giyim, giyecek (79r3). < ked(y) + im

2.1.3.6. –Ir / -Ur Eki:

Ses yansımalı köklerden yeni türetmeler yapılabilmesi için gövde oluşturan bir ektir: *cayır, çatır, fosur, gıcır, şıkır* vb. (Korkmaz: 2009, 48).

Çıḳır : çıkrık (ip için) ; su dolabı (60v18). < çık + ır

Kömür : kömür (175v11). < köm + ür

2.1.3.7. –Iş Eki:

Fiil kök ve gövdelerinden 'bir işin sonucu ve ürünü olan' somut ve soyut adlar türetir. Korkmaz ekin bu görevinin –(y)Iş / –(y)Uş ekli kılış adlarından kalıplaşma yoluyla ve daha sonraki gelişmelerle oluşmadığını savunur. Çünkü ekin, Eski Türkçe döneminden beri kalıcı adlar türettiğini söyler. (Korkmaz, 2014: 169).

Ḳamış : kamış (132r13). < kam + ış

Ḳamış : kayış (235v16). < kam + ış

Kiriş : kiriş, yayın iki ucundaki esnek bağ (211r13). < kir + iş

2.1.3.8. –dI Eki:

-dI, Eski Türkçede sıklıkla görülen fiilden isim yapma ekidir (Rasanen, 120). -dI eki Çağdaş Kıpçak lehçelerinde genişlemiş kullanımıyla görülür (Öner 1998: 88). Ünsüz uyumuna bağlı olarak -dı ve -tı şeklinde olan bu ek Memluk-Kıpçak sahasında da alet ismi yapma görevindedir: kıptı "makas", sındı "makas". vb. (Karahan 2006: 57). KE'de de makas anlamındaki *sındı* sözcüğü bu ekle türetilmiştir:

Sındu : makas (181v19). < sı-n-dı (EDPT 836).

2.1.3.9. –gA / -kA Eki:

-gA/-kA, Fiil kök ve gövdelerinden sıfat ve adlar türeten bir ektir. Genellikle, *-gA* eki, *-(X)r* ile türetilmiş ettirgen fiil gövdelerine gelerek âlet, organ, bitki ve hayvan adları yapılmıştır: *acırga* 'yaban turpu', *kaburga,* süpürge vb. (Korkmaz, 2009: 78-79).

Berge : kamçı (97r19). < ber + ge

Tutḳa : tutulacak yer, sap (211v8). < tut + ka

Isırġa : küpe (48r13). < ısır + ga

Közgü : ayna (80v8). < kö(z) + gü

Köletgü : gölgelik (233v11). < kölet + gü

Yegü : yiyecek, aş, yemek (80r11). < ye + gü

2.1.3.10. –gAk Eki:

Eski Türkçe -gAk ekinin başındaki "g" bir çok tarihi ve modern lehçede düşmüştür (TES: 308). Memluk-Kıpçak gramerlerinde -ak/-ek, -uk/-ük şeklinde "ism-i alet" başlığında anlatılmaktadır. Memluk-Kıpçak sahasında bu ekle türetilen *bıçak, elek, orak, ölşük, tarak* vb. alet adları bulunmaktadır. (Karahan, 2006: 54).

Kürgek : kürek (135v1). <kür-gek

Orġaḳ : orak (56r21). < or-gak (TES: 308).

2.1.3.11. –gAn / -An Eki:

Genellikle fiil kök ve gövdelerinden 'alışkanlık' sıfatları türeten işlek bir ektir. Tek heceli köklerde seyrek kullanılır: *ergen, kaygan…* gibi. (Korkmaz, 2009: 80). Eski Türkçe döneminden sonra genellikle Oğuz lehçelerinde ekin başındaki /g/ ünlüsünün düştüğü –gAn > -An olduğu görülmektedir. Harezm Türkçesi döneminde ise bu ekin /g/ ünsüzü korunmuştur.

Ḳazan : kazan, büyük tencere (95r1). <kaz – (g)an

Sapḳan : sapkan, uzun ince mızrak (98v7). < sap – (k)an

2.1.3.12. –gUk Eki:

Tirgük : direk, kazık (62r13). < tir - gük

Ḳazu/ıḳ : kazık, kalas, değnek (18v5). < kaz - guk

2.1.3.13. –mA Eki:

Aslında bir ad-fiil ekidir. Yapı bakımından *–mAk* kılış adındaki *–k*'si kaybolmuştur. *–mA* eki de, *-mAk* eki gibi her fiile gelebilir. *–mAk* eki fiillerin hareket durumundaki isimlerini yani hareketi bildirir. Ancak *–mA* eki hareket bildirmez; fiilin gösterdiği oluş, kılış ve durumları bir iş olarak gösteren isimler yapar. Korkmaz,*–mA* ekinin isim yapma niteliğinin *–mAk* ekinden daha fazla olduğunu belirtir (2009: 91).

–mA ekiyle kurulan sıfatlar, zamanla kendilerinden sonra gelen adların atılmasıyla tek başlarına bazı araç-gereç adları oluşturur: *burma, çekme, kazma* vb. (Korkmaz, 2009: 91-92).

Çalma : sarık (168v7). < çal-ma

Sürme : sürme (183v10). < sür-me

2.1.3.14. –mAk Eki:

-mAk eki, Eski Türkçeden beri fiildeki soyut hareketleri adlandıran, onları ad biçimine sokan bir ektir. Geçişli geçişsiz, olumlu olumsuz her türlü fil kök ve gövdelerine gelerek geçici kılış adları türetir. Bu nedenle dilde ne kadar fiil varsa o kadar geniş bir kullanım alanı ve işlekliği vardır: *açmak, biçmek, bakmak, istemek, kaldırmak, yatırmak* vb. *–mAk* eki kalıplaşarak yiyecek, içecek, araç ve gereç adları da yapmıştır: *azmak* 'taşmış dere', *ekmek, ırmak, çakmak* vb. (Korkmaz, 2009: 95-96). KE'de de –mAk ekinin yiyecek, içecek, alet, giysi gibi nesne adları yaptığını görmekteyiz:

Yarmaḳ : para, akçe, sikke (73r11). < yar-mak

Boġmaḳ : kolye (77r5). < bog-mak

Yaşmaḳ : başörtüsü, yaşmak (29v12). < yaş-mak

Etmek : ekmek (14v16). < et-mek

Ötmek : ekmek (228v9). < öt-mek

2.1.3.15. –nç Eki:

KE' de yalnızca bir kelimede varlığını korumuştur.

Ḳonç : çizme boynu (222r3). < konç

2.1.3.16. –sXk Eki:

-*sXk* eki, fiilden tek tük ad ve sıfat türetmiş ölü bir birleşik ek görünümündedir. Eldeki bir iki örneğe göre 'fiilin gösterdiği işi üzerinde nitelik olarak taşıyan' veya 'o işe meyilli, istekli olan' anlamında ad ve sıfatlar türetmiştir: *savsak* 'ihmalci', *tutsak* 'esir' vb. (Korkmaz, 2009: 105).

Bilezük : bilezik (115r16). < bilezük < bilek yüzük

2.1.3.17. –t Eki:

Eski Türkçeden beri varlığını devam ettiren, Eski Anadolu Türkçesinde de bazı örnekleri bulunan bu ek, Türkiye Türkçesinde fazla işlek olmayan bir ek durumundadır. Fiilden somut ve soyut adlar türetmiştir. Adların birkaçı yer adı, birkaçı fiilin gösterdiği işin ürünü olan nesne ve yiyecek adları, birkaçı da 'vasıta' görevine dayalı araç-gereç adlarıdır. Başlıca örnekleri şunlardır: *art* (< Eski Türkçede *ar-* 'dolaşmak'), *ayırt* (< Eski Türkçede *adırt*), *suvat* 'hayvanların su içtiği yer', *gülüt* 'gülünçlü söz', *kurut* 'kurutulmuş süt, yoğurt' vb. (Korkmaz, 2009: 107-108).

Ḳurut : keş,çökelek (93v1). < kuru - t

2.1.3.18. –z Eki:

-*(A)z* eki bugün işlekliğini kaybetmiş bir ektir. Tek ve bazen de çift heceli geçişli ve geçişsiz fiillerden 'fiilin gösterdiği işi yapan' veya 'fiilin gösterdiği işten etkilenen' anlamında ad ve sıfatlar türetmiştir. Ad olarak türettiği kelimelere örnek verirsek ; *ayaz, uz* 'usta, uzman' (< *u-* 'yeterlik göstermek'), *boğaz* (< boğ-) vb. Sıfat olarak türettiği kelimelere örnek verirsek ; *cılız, düz, ucuz, yanaz* 'sürekli yakınan, kötü huylu' (< *yan-*) vb. (Korkmaz, 2009: 109).

Ḳopuz : kopuz (177r7).< kop + uz

2.1.4. Türkçe Kökenli Olmayanlar / Kökeni Tartışmalı Olanlar

KE'deki nesne adlarının bir kısmı ise Arapça, Farsça, gibi yapancı kökenli sözcüklerdir.

2.1.4.1. Farsça Kökenliler

Āḫūr : ahır, dam (117v20). (Orta Türk. akur < Fars. āḫūr)

Bāġ : büyük bahçe (57v5). < Fars. bāġ

Būstān : bostan, bahçe (71r3). < Fars. būstān

But-ḫāne : puthane (39v10). < Fars. but > put ve ḫāne "ev, yer" ile put-ḫāne

Çeng : çeng (tanbur) (177r7). < Fars. çeng

Çeşme : çeşme (129v1). < Far *çaşma*

Çerāg : mum, çıra (62r8). < Fars. çerāġ

Çeşme: çeşme (129v1). < Fars. çeşme

Çögen : çevgan, topu çekmek için kullanılan ucu eğri değnek (178r10). < Fars. cevgān

Çuvāl : çuval (23r18). < Fars. çuvāl < cuvāl

Dārū : İlaç (174v3). < Fars.

Debristān : büro, kalem odası (193r19). < Fars.

Dervāze : şehir, kale kapısı (37r13). < Fars. dervaza

Dāne: tohum (88r13). < Fars. dāne

Endāze : ölçü, ölçek (52v10). < Fars. endāze

Erre : testere, bıçkı (168v8). < Fars. erre

Endek (1): dam (216r18). < Fars. Endek

Fermān : ferman, emir (237v7). < Fars.

Gül-āb : gülsuyu (80v10). < Fars.

Gūr : mezar, kabir (36v4). < Fars. gūr

Hāvan : havan (193v6). < Fars. hāven

Ḳir : zift, katran (150v18). < Fars. qir "katran"

Köşk : köşk (141v9). < Fars. kūşk – kuşk

Küngüre: kubbe (184r4). < Fars. kungure

Kūze : testi (140r10). < Fars. kūze

Mūm : mum (134v12). < Fars. mūm

Nāme : mektup (63v5). < Fars. nāme

Neft : zift (41r14). < Fars. neft

Perde : perde, örtü, peçe (74v7). < Fars. perde

Pele : terazi kefesi (53r12). < Fars. *pile*

Paşna : ökçe (220r10). < Far. paşna "ökçe"

Sarāy : saray, ev, bina (28r3). < Fars. serāy

Saz: çalgı, müzik aleti (149r19). < Fars. sāz

Sepet: sepet (137v19). < Fars. seped – sebed

Taḫt : taht (7r8). < Fars. taḫt

Taḫt-ı revan : tahterevan, eşraftan kişilerin dört hamal tarafından taşındıkları sedye (92r1). < Fars. *taḫt* "koltuk" ve *revān* "giden" ile *taḫt-ı revān*

Zenbil : hamal semeri (144r6). < Fars. zenbil – Ar. zinbil

Zencir : zincir (221v12). < Fars. zencir

Bend : kuşak (15v2). < Fars. bend

Ḫāme : kalem (249v2). < Fars. ḫāme

Kāġıẕ : kağıt (53r14). < Fars. *kāġaḏ* > *kāġad* > *kāġıd*

Mühr : mühür (236r9). < Fars. muhr

Būriyā : hasır, keçe (242r18). < Fars. būriyā

Cāme : elbise (144r15). < Fars. cāme

Destār : sarık (95v11). < Fars. destar

Gevher : mücevher, gevher, inci (3r9). < Fars. gevher, guher

Pelās : aba, çuha (154r5). < Fars. pelas

Dūşāb : pekmez (133v21). < Far. duşab "hurma veya üzüm pekmezi"

Nān: ekmek (129v17). < Fars. *nān*

Tāc : taç (7r9). < Fars. tāc

Piyāle : kadeh (124v12). < Fars. piyāle

Kilim : aba, hırka; kilim (238v19). < Fars. gilim

Ḳumāş : kumaş (228r7). < Ar. qumaş

Na'leyn : ayakkabı (20v10). < Ar. na'l "ayakkabı" + tesniye eki -eyn

Nigin : yüzük (249v5) . < Fars. nigin

Niḳāb : peçe, yüz örtüsü (67r1). < Ar. nikab

Dükkān : dükkan (171v9). (Ar. dukkān < Fars.)

Secde-gāh: secde edilen yer (135v15). < Ar. secde + Fars. gah

Ṭāḳ : kubbe, bina kemeri (184r4). < Ar. ṭāḳ < Fars.

Dirre : kamçı (230v20). < Ar. dirre < Fars. durre

Ḫarpuz : karpuz (12v18). < (Fars. ḫarbuz – ḫarbūze)

Zerrīn : altından yapılmış, altın (249v5). < Fars. zer "altın" ve -in ekiyle zerin > zerrin

Ḳālā : kumaş (95r2). < Fars.

2.1.4.2. Arapça Kökenliler

'Alem : bayrak, sancak (106v8, 10). < Ar. 'alem

Anbār : anbar (92v1). Fars. enbār "dolu" < Ar. enbār

Atlas : atlas, üstü ipek altı pamuk kumaş (75r9). < Ar. atles

Berāt : imtiyaz fermanı (7r19). < Ar. bera'et

Bey'at : anlaşma, sözleşme (201v8). < Ar. bey'at

Binā : ev, bina (52v1) . < Ar. binā'

Beytü'l-aḥzān : hüzünler evi, Yakup Peygamberin çadırı (61v9). <Ar.

Bey'-i ittifāḳ : satış sözleşmesi (10r10). < Ar.

Bisāṭ : halı, kilim, yatak, döşek (181r13). < Ar. bisāṭ

Burc : burç, kale, köşe, uç (66v13). < Ar. Burç

Cez' : damarlı akik göz boncuğu (147v9).

Devāt : divit (99r8). < Ar. devat

Def: tef (192v3). < Ar. duff – deff'ten

Direm : dirhem, para, akça (128r18). < Fars. direm

Elvāḥ : levha, levhalar (126v2). < Ar. levḥ "levha"nın çoğul şekli elvāḥ

Esbāb : gerekli şeyler, malzemeler, giysi, giyecek (193v6). < Ar. esvab

Evrāḳ : sayfa, varak (248v17). < Ar. evrak

Ḫalḳa : halka, tasma, (kapı için) tokmak (218v10). < Ar. ḥalaḳa

Ḫancer : hançer (239v6). < Ar. ḫancer

Hammam: hamam (138r14). Hammam : (Ar. ḥammām)

Ḫavż : havuz (143v4). < Ar. ḥavż

Ḥiṣār : hisar, kale (117v11). (Ar. ḥiṣār)

Halka: halka, tasma ; (kapı için) tokmak (218v10). < Ar. ḥalaḳa

Ḫamir : hamur (134v13). < Ar. ḫamir

Ḫamr : şarap (16v21). < Ar. ḫamr

Ġull : boyunduruk, boyna takılan şey (154r5). < Ar. *ġull*

Ḫalḫāl : halhal, ayak bileziği (223v2). < Ar. halhal

Ḫātem : mühür (249v5). < Ar. ḫātem

Ḥınā : kına (13r8). < Ar. hinna

Ḫil'at : elbise hil'at (47v11). < Ar. hil'at

Ḥulle: cennette giyilen elbise (5v11). < Ar. hulle

Ḥücre : ev, oda (235v17). < Ar. ḥucre

‘ıṭr : koku (233v20). < Ar. İtr

İḥrām : ihram (189v3). < Ar. ḥarem

‘ilāc : ilaç (174v3). < Ar. ‘ilāc

’imāri : deve oturağı, gölgelikli fil sandalyesi (74r19). < Ar. imari

‘imāme : başa sarılan sarık, tolga, miğfer (183v14). < Ar. ‘imāme

Ḳabża : bir şeyin tutulacak yeri, sapı (211v7). < Ar. ḳabż “avuçla almak ve tutmak”tan ḳabża

Ḳadeḥ : kadeh (148r15). < Ar. ḳadeḥ

Ḳadem : ayak (53r9). < Ar. ḳadem

Ḳandil : kandil (34r9). < Ar. ḳindil < Lat. candela “mum”

Ḳal’a : kale (177v11). < Kale : (Ar. ḳal‘a’)

Kāfūr : güzel koku, misk (63r15). < Ar. kafur

Ḳalem : kalem (19r14). < Ar. ḳalem

Ḳaṭrān : katran (202r6). < Ar. ḳaṭrān

Kefen: kefen (19r21). < Ar. kefen

Kettan : keten (45v12). < Ar. kettan

Kitāb : kitap (2v17). < Ar. kitab

Kitābet **:** kitabet (2v14). < Ar. kitābet

Ḳufl : kilit (199v11). < Ar. ḳufl

Ḳubbe : kubbe (113v9). < Ar. ḳubbe

Ḳuṣūr : kasr, köşkler (212v15). Ar. *ḳaṣr*'ın çoğul şekli *ḳuṣūr*

Küp : küp (171v19). < Ar. *kub*

Kürsi : kürsü, taht ; arşın altındaki gök katı (7r11). < Ar. kursi

Laḥd : mezar, kabir (188r11). < Ar. laḥd

Levḥ : levha (119r17). < Ar. levḥ

Lüġat : sözlük, lügat (232r13). < Ar. lugat

Lü'lü : inci (65v9). < Ar. lu'lu'

Manna : kudret levhası (118v9). < Ar. manna < İbran. mān

Ma'bed: mabet, ibadet edilen yer (189v14). < Ar. ma'bed

Maḥfil: camilerde müezzinler için ayrılmış biraz yüksekçe yer (82v16). < Ar. maḥfel

Maġrıbi : madeni para, sikke (101v15). < Ar. *maġrib* ve nispet eki *-i* ile *maġribi*

Mancınıḳ : ağır taşlar atmaya mahsus makine (41r10). < Ar. menceniḳ < Fars. menceniḳ < Yun. manganikos

Manẓar / Manẓar-gāh : gah, seyir yeri (178r11). < Ar. manẓar

Meclis : meclis, toplantı (68v5). < Ar. meclis

Mekteb: mektep, okul (171v7). < Ar. maktab

Menāre : minare (41r8). < Ar. Menāre

Misāḳ : : sözleşme, anlaşma (19r8). < Ar. isāḳ

Menzil: menzil (190r12). < Ar. menzil

Mescid: mescit (166v8). < Ar. mascid

Micmer : buhurdan, içinde tütsü yakılan kap (151v21). < Ar. cemr "ateş közü vermek"ten micmer – micmere

Miḥrāb : mihrap, yay şeklinde çizilmiş nakış süsleme (135r18). < Ar. miḥrāb

Minber : minber (199v20). < Ar. minber

Mu'āmelet : anlaşma (66r8). < Ar. mu'āmelāt

Ribāṭ : konak, han (179r13). < Ar. ribāṭ

Rıṭl : büyük kadeh (76v20). < Ar. riṭl – raṭl

Sa'at : saat, an, vakit (7v17). < Ar. sā'at

Ṣandūḳ : sandık (28r17). < Ar. ṣandūḳ < Yun.

Selle: sele, sepet (36v19). < Ar. selle

Saḳf : çatı, tavan (183r18). < Ar. saḳf

Ṣanem : put (83r2). < Ar. ṣanem

Ṣarḥ : köşk (113v14). < Ar. sarh

Ṣavma'a: ibadethane, tekke, zaviye (137v11). < Ar. ṣavma'a

Serniç: sarnıç, küçük çömlek (174r14). < Ar. ṣihric > ṣahrınc

Sikke : sikke, madeni para (87v15). < Ar. sikke

Silāḥ : silah (36r12). < Ar. silāḥ

Ṣuffe : dışkapının iki tarafında oturmaya mahsus yer (2r7). < Ar. *ṣuffe*

Ṣūf : deve yününden elbise (193r7). < Ar. ṣūf

Sündüs : üzeri altın ve gümüşle işlenmiş ipekli kumaş (148r18). < Ar. *sundus*

Ṣūret : suret, şekil, görünüş, put (5v6). < Ar. ṣūret

Surre : para çantası (193r8). < Ar. ṣurre

Şarāb-ı ṭuhūr : dini esaslara uyan saf şarap (202r11). < Ar. Şarab-ı tahur

Şarāb : şarap (160r14). < Ar. Şarab

Şerbet : şerbet (5v10). < Ar. Şaraba

Ţa'ām : yemek, içecek (6v19). < Ar. Ta'am

Tābūt : tabut; sandık, Hz.Musa'ya nazil olan sandık (131v21). < Ar. tābūt

Ţabaḳ : tabak (85r19). < Ar. ṭabaḳ

Ţabl : davul (141v14). < Ar. ṭabl

Tennur : fırın, ocak (24r19). < Ar. tennūr

Ţınāb : çadır ipi (173v10). < Ar. ṭināb

Vezn : tartı, tartma (222v5). < Ar. Vezn

Ziynet : ziynet, süs, bezek (65v10). < Ar. zinet

Ẕü'l-fiḳār : Hz.Muhammed'in Hz.Ali'ye armağan ettiği uzu çatallı kılıç (226v17). < Ar. ẕū "sâhip", harf-i târif el- ve feḳār "yarık" ile ẕu'l-feḳār

2.1.4.3. Diğer Dillerden Alıntılar veya Kökeni Bilinmeyenler

Mermer : mermer (80v7). < Yun. marmaro

Sin : mezar (163r2). < Çin. *ts'in*

Cevāḫ: ince yünlü kumaş (78r20). < ?

Cez' : damarlı akik göz boncuğu (147v9). < ?

Dıḳḳ-ı Mışri: ince kumaştan bir çeşit giysi (188r5). < ?

Açça: alçı (87r18). <?

Kepriç /Kerpiç: kerpiç, tuğla (113v16). < ?

Kābin : geline verilen ağırlık, çeyiz (48r19). < ?

Şebbāş : maşa (105v16). < ?

Havdac : sayvanlı, örtülü deve tahterevanı (234r16). < ?

Metin : ağaç tıraş aleti, balta (228r16). < ?

Ḳalḳan : kalkan (62v19). < Moğ. ?

Naġara : na'ra, davul, bando (106v7). < ?

Ḳutan: ahır, etrafı çevrilmiş koyun yatan yer (37r19). < Erm.

3.İKİNCİ BÖLÜM

2.2. KÜLTÜREL ALANLARINA GÖRE İNSAN YAPIMI NESNE ADLARI

2.2.1. YAPI/MİMARİ

1) Açça: alçı (87r18).

Kökeni bilinmemektedir. *Alçı*: 1. Alçı taşının pişirilip öğütülmesiyle elde edilen, su ile karıştırılınca çabuk donduğu için kalıp çıkartmada, dişçilikte, heykelcilikte ve özellikle yapılarda kullanılan beyaz toz. 2. tıp**.** Kemik kırıklarında ve bâzı hastalıklarda hareketsizliği sağlamak için vücûdun ârızalı kısmının üzerine yapılan, gaz bezi ve alçıdan ibâret sert kalıp. (Kubbealtı Lugati).

2) Āẖūr: ahır, dam (117v20).

Sözcük ilk olarak XI. yüzyılda DLT ve Kutadgu Bilig'de *akur* biçiminde "ahır, hayvan yemliği" anlamlarıyla geçmiştir. Clauson, Farsçadan erken bir alıntı olduğunu belirtmiştir (EDPT 89a).

Hasan Eren'e göre: *Ahır* : 'at, öküz gibi hayvanları barındırmaya yarar kapalı yer, hayvan damı' ~Tkm. *axır*.-Krg *akır* 'yemlik' ~OT *akur* < Far *axur* 'a stall for horses';'a manger astall', Pehl *axvar*. Arapça *axur* 'écurie', Rumca oxoupı Türkçeden geçmiştir. Bulgarca, Sırpça gibi Balkan dillerinde de yaygınlık kazanmıştır. Meyer: TürkSt 45;Tietze: Per 133/ 7; ZBalk 18: 161/4; Rasanen: V 10 a ; Clauson: ED 89 a; Andriotis: EL 46. (TDES s. 6).

Tuncer Gülensoy'a göre: *Ahır*: 'Ahır; at, eşek barınağı' <OT. *akur* (DLT, KB). An.ağl.: *ağar, ağır, ağor, ağrıl* (*DS.I,* 81). ~axur (Ker.), axır (Er., Tuz.), Tü.> Ar. (Sur.) *axur (ALTK*,30); Zaza. a*xur (ZTS*, 27), Nişanyan (*SS,* 29): Fa. *axur*=OFa. *awxur / axwar*=Ave. *Avaxarena*-. (TTTSKBS: 58).

Kubbealtı Lugati'na göre; *Ahır* : (Orta Türk. akur < Fars. āẖūr) [Kelime Türkçe'den Arapça ve Yunanca'ya, ayrıca Bulgarca ve Sırpça gibi Balkan dillerine de geçmiştir] Büyükbaş hayvanları barındırmaya yarayan üstü kapalı yer, hayvan damı, tavla. Türkiye Türkçesinde kullanılmaktadır.

3) Anbār: anbar (92v1).

XIII. yüzyıl öncesi Türkçe metinlerde sözcüğe rastlanmamıştır.

Hasan Eren'e göre; *Ambar* : 1. 'tahıl koymaya yarayan büyük ve yerli sandık'; 2.'eşya veya yük saklanan yer'~Tkm *ammar* 'ambar, depo'. – Krg *ambar* 'ambar, depo'.-Blk *ambar*. – Nog *ambar*. – KKlp *xambar* . Başındaki x- sonradan türemiştir. – Kzk *anbar* . – Tel, Alt *anbar* . – Kuğ, Şor, Sag, Koy *anmar*. – Özb *ambar* . – Çuv *ampar, yer. Hampar*. Komşu diyalektlerden geçtiği anlaşılıyor. <Far *anbar* < EFar *hampara* < EHint *sanbhara* (Harmatta: ALH 4:298). Türkçeden komşu dillere de geçmiştir: Bk. Şçerbak: JaS 192/4. Scherner: CAJ 17:251; Kahane-Tietze: LFL 8.s.; Kniezsa: SzUsz 216-217; Stachowski:FO 14-92; Vasmer; REW 1:16; Egorov: ES 26 ; Rasanen: V 19 b; Doerfer: UAJb 40: 252;UAJb N.F. 1:103; 2:143. (TDES s.11).

Kubbealtı Lugati'ne göre; *Ambar-Anbar* : (Fars. enbār "dolu" < Ar. enbār "tüccarların mal ve eşyâ koyduğu odalar ve mağazalar) [Türkçe'den komşu dillere de geçen kelime dilimizde tekil anlamında kullanılmaktadır] Türkiye Türkçesinde sekiz değişik anlamda kullanılmaktadır: 1. İçine erzak ve eşyâ konan büyük yerli sandık veya bir binânın bu işe ayrılan bölümü, 2. Eşyâ, erzak vb. koymaya ve saklamaya mansus binâ, depo, 3. (İsim tamlamasının ikinci öğesi olarak) Bir şeyin ve özellikle tahılın çok üretildiği yer. 4. Eşyâ taşıma işleri yapan kurum. 6. Savaş gemilerinde yedek eşyânın saklanması için alt güvertenin altında kullanılmaya elverişli şekilde yapılmış bölüm [İçindeki eşyâya göre topçu ambarı, yelken ambarı vb. adlar alır]. 7. Eski savaş gemilerinde topların yerleştirildiği kat. 8. Kum, çakıl gibi yapı malzemesini ölçmekte kullanılan, kenarları 75'er santim, hacmi 0,42 m^3 olan küp şeklinde ölçek.

4) Arıḳ : ark, su yolu (48v16).

Clauson'a göre: *Arığ* : kelime sulama kanalı anlamına gelmektedir. Örneğin; değirmen arığı gibi su akışını sağlamak için kazılmış olan bir su yolu demektir. İlk kez DLT'de tanıklanmıştır (EDPT. 213-214).

Tuncer Gülensoy'a göre: *Arık 3*: 'Nehir, ark, kanal, hendek' < **ar- (ir-)-ık.* krş. ark. An.ağl.: *harık (~harık)* < *h+arık*. Tü. >Laz. *xargi* 'su yolu,oluk, ark' (*LTTLS*, 175); Kbr. *arık* (İ.Doğan, 316) ~arık 'hendek, ark, kanal' (Trkm.). Irax 'parmaklar arasındaki aralık ' (Yak.) (TTTSKBS: 77)

Hasan Eren'e göre: *Ark* : 'içinden su akıtmak için toprağı kazarak yapılan açık oluk, kanal. Ağızlarda *arık* olarak da geçer. Yerel olarak *hark* biçimi de kullanılır. Bu biçimin başındaki *h*- sonradan türemiştir. Çağdaş Türk lehçelerinde seslik farklılıklarla yaşamaktadır: ~Az *arx*.- Tkm *ārık*.- TatK *arık*.- Nog a*rık*.- Krg *arık*.- KKlp *arık*.- ÖzbA a*riq*.- YUyg e*rik*. DLT'de ve Orta Türkçede *arık* olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada *ark* biçimi geçer. Eren, kökününün açık olarak bilinmediğini belirtmektedir. Eren, Pedersen'in Ermeniceden alındığı yolundaki savının olduğunu düşünmektedir. (KZ 39: 458). Dankoff (ALT A3) Pedersen'in açıklaması üzerinde durmuş, her iki dilde ortak bir kaynaktan (örn. Orta Farsçadan) kalma bir alıntı olabileceğini dle getirmiştir. Ligeti (TörK 255) geçerli bir etimolojisinin yapılmadığını bildirmiştir. Barandeev (ST 5,1987, 80-82) yanlışlıkla Türkçe *yarık* biçimiyle birleştirmiştir. 'Sulama Kanalı' olarak kullanılan *arık*, Orta Asya topraklarında büyük bir yer tutmuştur (Barthold: K istorii orošenija Turkestana). Doerfer, atlı göçebe Türklerin yapay sulama terimlerine gereksinim duymadıklarını vurgulamıştır. Onun bu gözlemine katılan Ligeti, göçebelerin savunma sistemlerinde arklardan yararlandıklarını seslendirmiştir. Macarların da atlı göçebelerin saldırılarına karşı yurt sınırlarında arklar açtıklarını biliyoruz. Türkçeden Farsça, Kürtçe gibi dillere geçtiği gibi, Balkan ve Kafkasya dillerine de girmiştir. Rusça ve Moğolcada da Türkçe bir alıntı olarak kullanılır. Macarcada da eski Türklerden kalma bir alıntı olarak saklanmıştır. Ligeti'ye göre, Macarca *árok* Kumanca veya Peçenekçeden kalma öğeler arasında yer almaz. Pedersen: KZ 39: 458; Munkácsi: KSz 5:355; Ramstedt: KWb 13 a; Doerfer: TMEN 469; Räsänen: V 28 a; Clauson: ED 214 a; Tietze: ZBalk 18: 176/120 ; Ligeti: TörK 255-256; Dankoff: ALT A3. (TDES s. 17)

5) Bark: ev (59r13).

En eski Türkçe sözcüklerden birsidir. VIII. yüzyıl Türkçe metinlerinden itibaren tanıklanmaktadır. Clauson, *bark* sözcüğünü "taşınabilir mal, ev eşyası" anlamındaki ***bar*** ismine dayandırmaktadır. (EDPT 359).

Kubbealtı Lugati'ne göre ; *Bark*: (Eski Türk. bark) [Eski Türkçe'de de "ev" kelimesiyle birlikte kullanılırdı] "Ev, mesken, âile" anlamına gelen Ev bark sözünde geçer.

Tuncer Gülensoy'a göre: *Bark*: 'Ev sözcüğü ile birlikte kullanılan sözcük'. =OT.*bark* 'mülk' (DLT, KB) .TT'nde: *ev bark* <OT.*eb bark*. Aa.ağl.: *bark* '1.otel; 2. Park; 3. Bahçe' (*DS.II*,533). Tü. > Kürt. *barga* 'bark, oba, aile, soy aşiret' *(DAO*,60) Eren (*TDES,* 41). (KB),/eb 'ev, çadır; karargah, dugah', bark 'karargah' (T.Tekin, BK. D. 32) Ş.Tekin: bark

‘türbe, anıt-kabir’ (*İK,* s.93) ‘içi ve dışı kabartmalarla, tezyinatla (veya heykellerle) ve kitabelerle donatılmış bir bina’ < **bar-ık.* Bk. Ş.Tekin, ‘ Ev Bark Nedir?’ *Tarih ve Toplum* 89 (1991): s.10-13; *İştikakçını Köşesi, s.91-102.* H.K.Kadri, *Türk Lügati,* C.I.İstanbul 1928, s.582; bark ‘kullanılan yer, hane,ev, mesken’; ev bark ‘hane ve aile’; evli barklı ‘aile ve mesken sahibi’; barklan- ‘mesken ve aile sahibi olmak’< bark [<**ba-r-k]*+la-n-. Anadolu ağl.: barkar- ‘ev sahibi yapmak’ (< *bark+ar-;* krş. *ev+er-, suv+ar-* vb.); barkla- ‘evlenmek’, barı ‘siper’ < **ba-r-ıg*. Nişanyan (*SS,* 60): bark *~ET. bark* varlık, mülk (VIII). *ET. *bar (*var) sözcüğü ile bağlantısı ile düşünülebilir. (TTTSKBS: 114).

6) Basılduruḳ: direk . (3r19).

XIII. yüzyıl öncesi Türkçe metinlerde rastlanmayan *basılduruk* sözcüğünün, Türkçe < bas- fiiline –dUrUk ekinin getirilmesiyle yapıldığı açıktır.

7) Binā: ev, bina (52v1) .

Arapçadan alıntı bir sözcüktür. Türkiye Türkçesinde yaşamaktadır. *Bina*: (Ar. binā’). 1. Barınmak veya belli bir maksat için kullanılmak üzere yapılmış her türlü mîmârî eser, yapı. 2. Yapı yapma, kurma, inşâ etme; yapılma, inşâ edilme. 3. Kuruluş, yapılış, bünye.

(Kubbealtı Lugati).

8) Borḳ: ev bark (23v17).

Bark: Bkz. 5.

9) Bulaḳ: bulak, çeşme, pınar (176v19).

İlk olarak VIII. yüzyıl Eski Uygur Sivil belgelerinde “su pınarı” anlamıyla geçmiştir. Orta Türkçe metinlerinde de rastlanan sözcük, Türkiye Türkçesinde halk ağzında yaşamaktadır. Clauson, sözcüğün kökeniyle ilgili birşey söylememiştir (EDPT 336).

Tuncer Gülensoy’a göre: *Bulak* : ‘Pınar’ < *bula-* [<**bulga-*]+*-k.* KB.: *bulak.* An.ağl.: *bulak, balak, bilah, bilağ, Buğlek, bulag, bulah ‘kaynak’* (*DS.II,*785). BU(>i)L[G]A-K(g,ğ,h) ~Ker. *Bulağ, bılağ (KTS,* 100). krş.pınar (< *bun* ‘yansıma’+ *ar*). bulak sözcüğü de <**bun* ‘yansıma’+*la-k*. Tü.>Ar.(Mıs.) *bulak (ALTK,* 48) (TTTSKBS: 180).

Kubbealtı Lugati'ne göre: *Bulak:* (Eski Türkçe'den beri kullanılır; kökü belli değildir) [Kelime Farsça ve Arapça'ya, Kafkas dillerine ve Rusça'ya da geçmiştir] halk ağzı. "Kaynak, pınar, memba" anlamlarındadır.

10) Beytü'l-aḥzān: hüzünler evi, Yakup Peygamberin çadırı (61v9).

Arapçada "ev" anlamındaki *beyt* ve hüzün sözcüğünün çoğulu *ahzan* ile oluşturulmuş Arapça tamlamadır.

11) Çadır: çadır, örtü, kadın giyimi, çarşaf (45v12).

Eski Türkçe dönemi metinlerinden günümüze kadar tanıklanan 'çadır' sözcüğünün kökeniyle ilgili tartışmalar vardır. Clauson, çatır'ın Sanskritçe chattra ile ilgili olduğunu düşünür (EDPT: 403). Hasan Eren ve bazı araştırmacılara göre ise Orta Farsça çatır sözcüğüne dayanmaktadır. Gülensoy ise 'çadır'ın başka dillerle bağlantılı olduğu fikrine şiddetle karşı çıkmaktadır ve Türkçe olduğunu ortaya koymaktadır.

Tuncer Gülensoy'a göre sözcüğün açıklaması şu şekildedir: *Çadır*: 'çadır' <OT. *Çaçır, çaşır, çatır* (DLT) <* *çat-ır* (>Fars. *çador)*. TT.:ÇADIR+(CI/CILIK/LI) ~ çadır (Trkm.), çadır (TatK., Tuv.), çatır (Kırg., Kur., TatK.). çatar (Çuv.) (<TatK.). çodir (Özb.). sadır (Sag.), satır (Bşk.), şadır (Şor.), şatır (Blk., Nog., KKlp., Kzk.). Ç(>s,ş)A(>a,o)T(>d)*I(>a,i)R*. Tü. > Srp. *Sator,cador;* Blg. *sat"rcad"r;* Rumen, *şatra;* Mac. *Sator;* Yun. *Coavripı;* Rus. *sater;* Ar. (Ir.) *çadır;* (Sur.) *çader (ALTK,* 50); Zaza. *çadıre, çadırı (ZTS*,63); Fars. *çador;çadorşeb* 'çarşaf'; *çador-neşin* 'göçebe'; *çador- nemaz* 'namaz örtüsü' (Gülensoy: *FATK*, 145); Kürt. *çadır (KTS*. 49, *FKT*, 27). T.Tekin: < İran < Skr. *Chattra*. Tietze (TETTL, 462): < *Fars. çadar* < Skr. *Çattra*- 'güneş şemsiyesi'. Nişanyan (*SS*, 89): çadır (Oğ. XI)~? *Fa. Çader/çadur* 'çadır, örtü, başörtüsü'= OF *çatur* (-Sans. *Chatra* şemsiye). *Türkçe *çatmak* fiiliyle ilgisi tartışılabilir. Vambery, Nemcth: <Tü. çat-ır. Poppe: <Fars. çadar. Menges (*UAJb*. 32: 118): Tü. çadır > yeni Fars. *çadir*. Nemeth (*MNy* 49, 313): < Tü. çat- Doerfer (*CAJ* 12:303/61): < çadır < türkish ?, iranisch? Eren (*TDES*, 75): < ? (Kökeni karışıktır. Eski ve yaygin bir görüşe göre, Farsçadan (veya Orta Farsçadan alınmıştır. (Far. *Çadar* 'a tent, pavilion'; OFar.*çatur.)* NOT: Sanskritçeye, Orta Farsçaya, İrancaya(!) götürülmek istenen bu sözcüğün 'anavatanı' Türkçedir. Çünkü Türkler tarihleri boyunca 'YURT ~CURT= ÖY/ÜY/EB/EW/EV adını verdikleri yaşadıkları yeri, ağaçları 'ÇATARAK' kurmuşlardır. ÇAT- fiili bu ad için en uygun olanıdır. Tuncer Gülensoy 'Türkler hiç mi sözcük bilmiyorlardı da Farsın çador'unu ya

da Sanskrit'in chattra'sını alarak bütün Türk şivelerine götürüp verdiler? Buna Türk'ün göçebe kültürünü tanımamak ya da inkar etmek denmez mi?' diyerek de bu etimoloji için olan eleştirisini dile getirmiştir. (TTTSKBS: 209).

Hasan Eren, sözcüğün açıklamasını şu şekilde yapmıştır: *Çadır*: 'kıl dokuma, deri veya keçeden yapılmış göçebe evi'. ~Tkm *çadır*.-Bk *şatır*.-Nog *şatır* 'çadır'.-KKlp *şatır*.-Krg *çatır* 1.'çadır';2.'dam,saçak'.-Kzk *şatır* 1.'çadır'; 2.'dam'.-TatK *çatır*.-Özb *çodir*.-Kur *çatır* 'karyola perdesi'.-Alt. Tel *çadır*.-Şor *şadır*.- Sag *sadır*.-Tuv *çadır*.-Çuv *çatar.* Tatarcadan alınmıştır. Eski çağlardan başlayarak kullanıldığını biliyoruz *(çatır).*Orta Türkçede *çatır* olarak geçer. Kaşgarlı Mahmut'a göre, Orta Türkçede *çatır* yanında *çaçır* biçimi de kullanılır. Oğuzlar arasında *çaşır* olarak da geçer. Eski Kıpçakçada da *çatır* 'tente' ve 'kadınların başlarına örttükleri bez' olarak kullanılır. Eski Türkçe kaynaklarda da *çadır* 'kadınların başlarına örttükleri bez' olarak geçer. Orta Türkçede *çatır* yanında *çovaç (*veya *çuvaç)* adının kullanıldığını da görüyoruz. Ancak, Kaşgarlı Mahmud'un verdiği bu ad çağdaş diyalektlerde geçmez. Kökeni karışıktır. Eski ve yaygın bir görüşe göre, Farsçadan (veya Orta Farsçadan) alınmıştır (Far *çadar* 'a tent, pavilion';OFar *çatur*). Buna karşılık Vambery, Türkçe *çat-* kökünün bir türevi olduğunu yazmıştır. Bu görüş son yıllarda Nemeth gibi Türkologlarca sık sık dile getirilmiştir. Eski ve yeni diyalektlerde *çat-* kökünün yaygın olarak kullanıldığını biliyoruz. Türkçede bu kökün *çatı* ve *çatma* gibi birtakım türevleri de göze çarpar. Anadolu ağızlarında *çatı* yerine ça*ntı* (ve *çandı*) biçimi, 'direk başlığı', 'duvarları birbirine geçme kalın tahtalardan yapılan ev', 'duvar', 'tavan','yayla ağılı' olarak geçer. Bunun gibi *çatma* türevi de 'duvarları birbirine geçme ağaç gövdelerinden yapılan yayla evi' ve 'yürük çadırı' olarak kullanılır. Doerfer'e göre:'*Çadır* ist nicht mit Sicherheit pers.' (Oriens 18-19; 436); 'Wort umstrittener Herkunft (türkish?, iranisch?)' (CAJ 12:303/61). Poppe ise Farsçadan (veya Orta Farsçadan) alındığını sık sık dile getirmiştir. Eski ve yeni komşu dillerde Türkçeden kalma bir alıntı olarak kullanıldığına tanık oluyoruz. Macarca *sator* eski bir Türk dilinden alınmıştır (Ligeti:TürK 57). Balkan dillerine Türkçeden geçmiştir. Blg *sat"r;* Bulgarcada *cad"r* biçimi de kullanılır; R voavtıpt (Andriotis: EL 379); Srp *sator* biçimi Macarcadan alınmıştır; Melcih'e göre (ZfSIPhil 4: 94-103), Rusça *sater* biçimi Macarca *sator*'dan alınmıştır. Poppe (CAJ 12: 157) de Rusça *sater* biçiminin Macarca yoluyla alındığını seslendirmiştir. Miklosich: TE 1: 34; Gombocz: BTLw 65; Laufer: T'oung Pao 17: 478, 483; Gordlevskiy: ZKV 5: 274; Ligeti: NyK 49: 197, 215; AOH 19: 150; 29: 283; TürK 57(kökeni üzerinde durmamıştır) ; JokI: UJb 7: 76-77; Rasanen: FUF 24: 252;StO 25, 1: 7; V 101 ; Brockelmann: OGM 2.s; 5 e 1.not; Menges; The Igor' Tale 72.s. 188.not;UAJb 40: 154; Harmatta: MNy 49:

183; Poppe: UJb 7: 163; CAJ I: 39; 12: 157; UAJb 46: 130; Nemeth: MNy 49: 313; AOH 3: 13-14; Kniezsa:SzIJsz 939-940;Tamas: UngElRum 721; Doerfer: TMEN 1042; Oriens 18-19: 436; Şiraliev Arm 49; CAJ 12:303; TDAY 1975-1976, 111; Dmitriev: Stroj 552; Decsy; ULwBulg 68-69; Tietze: Pers 136/24; Egorov: ES 318; Skaljic: Turc 159; Hadrovics: UEISk 471-472; Clauson: ED 403 b; TESz 3: 500-501; Vasmer: REW 3: 379; Şipova: STRJa 413-414; Golden: KhazSt 241; Şçerbak: JaS 193/20 (< Farsça). (TDES s.75).

Türkiye Türkçesinde çadır'ın dört farklı anlamı bulunmaktadır: *Çadır*: (Eski Türk. çātır; Farsça çāder'den veya Türkçe çat-mak fiilinden) [Kelime Macarca'ya ve Balkan dillerine de girmiştir] 1. Barınmak maksadıyle yere çakılmış kazıklara keçe, kalın bez, kıl dokuma veya deri gerilmek sûretiyle açık havada kurulan, kolayca sökülüp taşınabilir barınak. 2. târih. Eskiden kürekli gemilerin kıç tarafındaki köşk biçiminde yer. 3. târih. Yelkenli savaş gemilerinin kıç tarafındaki tente. 4. halk ağzı. Kadınların örtündükleri çarşaf, çar. (Kubbealtı Lugati).

12) Çeçeklik: çiçeklik, bahçe (80r13).

< çiçek + lIk ekinden türetilmiştir. Clauson'a göre: *Çeçeklig*: çiçek: "çiçekli, çiçeklerle kaplı", "çiçekle dolu yer", "çiçek bozuğu". (EDPT 401).

Türkiye Türkçesinde de yaşamaktadır: *Çiçeklik*: 1. Çiçek koymaya mahsus süslü kap, vazo. 2. Bir bahçede çiçek ekilen kısım. 3. Çiçek saksılarını koymaya mahsus yer, limonluk. 4. Eski yapılarda tahta, alçı, mermer veya kârgirden süs eşyâsı ve çiçek koymaya mahsus, kat kat sâbit duvar rafı. 5. Çiçek sapının ucunda bulunan ve çiçeği teşkil eden çanak, taç vb. kısımları taşıyan çukur, şişkin veya çanak biçimindeki parça. (Kubbealtı Lugati).

13) Çeşme: çeşme (129v1).

Farsça kökenli bir sözcüktür. Hasan Eren, şu şekilde değerlendirmiştir: *Çeşme*: 'düzen altına alınarak bir oluktan akıtılan yalaklı su haznesi' ~TatK.*çişme* 'göz, kaynak', -Krg *çiçme* 'kaynak'. < Far *çaşma* 'a fountain, source, spring' (<: *çaşm*'eye'). Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir. Tietze: Pers 139/33. (TDES s. 87).

Kubbealtı Lugati'ne göre: *Çeşme*: (Fars. çeşme) [Kelime Türkçe'den Balkan dillerine de geçmiştir] Bir kaynaktan gelip bir haznede toplanan veya borularla getirilen suların, kullanılmak amacıyla üzerindeki musluklar vâsıtasıyle akıtılması için yapılmış küçük tesis.

14) Debristān: büro, kalem odası (193r19).

Farsça yer ismi yapan –istan ekiyle türemiş "büro, kalem odası" anlamında sözcüktür.

15) Dervāze: şehir, kale kapısı (37r13).

Farsçadan alıntı *dervaze* için Kubbealtı Lugati'ndeki açıklama şu şekildedir: *Dervaze*: (Fars. dervāze) Kale ve şehirlerin, külliyelerin büyük giriş kapısı. EAT ve Osmanlı Türkçesi metinlerinde görülmektedir.

16) Dükkān: dükkan (171v9).

Türkiye Türkçesinde de kullanılan alıntı bir sözcüktür. Kubbealtı Lugati'ne göre: *Dükkan* : (Ar. dukkān < Fars.). İçinde perâkende öteberi satılan veya küçük îmalât yapılan iş yeri.

17) Endek (1): dam (216r18).

Eski Türkçe döneminde sadece DLT'de Oğuzca olarak "çatı, dam" anlamında tanıklanmıştır. Clauson, sözcüğü tek örnek (hapax legemenon) olarak nitelemektedir. (EDPT 177). Karahan da tarihî ve modern alanda bu sözcüğün bir daha tanıklanamadığını belirtmiştir (Karahan 2013: 371). Ancak Kısas'ül-Enbiya'da da DLT dışında bu sözcük bulunmaktadır.

18) Eşik: kapı (49v10).

Clauson'a göre: *Eşük*: eşü: battaniye, kaplamak vb. eşük örtüsü; emirlerin mezarları döşenecek şekilde örtü gönderilir ve örtülür. (EDPT 260).

Tuncer Gülensoy, sözcüğü Türkçe < eşü- "örtmek" fiiline dayandırır ve açıklaması şu şekildedir: *Eşik*: ' kapı boşluğunun alt yanında bulunan alçak basamak'. Fakat Kırg., Kzk., TatK. ve Bşk. Türkçelerinde eşik=kapı demektir. = OT. *eşik* (DLT)~*işik* (KB). Krş. *eşük* 'bürgü, örtü' (*EUTS*,77; DLT) ~Süm. *gişig* (Tuna, 7) (<e*şü*- 'örtmek, bürümek'+*-k)* < **e:şik* (T.Tekin)] ~eşik (Az., KKlp., Kırg., Özb.), esik (Nog., Kzk.), i:şik (Trkm.), işek (TatK., Blk.), aşak (Hlç.), i:eşük (Hlç.), ejik (Tuv.), izik (Hak.), alak (Çuv.) [*-ş- > -l- olmuştur*], E(>i:,i,a,a)Ş(>s,j,z,l)İ(>e,a)K. Eren (*TDES*, 140): eşü- ,örtmek'+-k, Rasanen (*V*, 51): <*etik, Nişanyan (*SS*, 134): eşik=*ET. eşik* kapı eşiği (xı) (TTTSKBS: 344).

Hasan Eren'e göre sözcüğün açıklaması şu şekildedir: *Eşik*: 'kapı boşluğunun alt yanında bulunan alçak basamak' ~Tkm *işik* 'kapı: küçük kapı'.-TatK *işek*.-Bşk *işek*.-Nog *esik* 'kapı'.- Kzk *esik* 'kapı'.-KKlp *eşik* 'kapı'.- Krg *eşik* **1.** 'çadır kapısı yerine kullanılan perde'; **2.** 'kapı'.- Hal *aşak* 'door, threshold'.- Özb *eşik* . – Hak *izik.* – Tuv *ejik* .- Çuv *alak* 'kapı'. Çuvaşçada *–ş*-'nin *–l*-'ye çevrilmesi kuraldır. Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *eşik* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *eşik* biçimi kullanılır. < *eşü*- 'örtmek'+ *-k* eki. Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde eşiğe *bosağa* adı verilir: Kzk *bosağa.*- KKlp *bosağa.*- Krg *bosoğo.* – Özb *bosağa.*- Kar *basağa.*- Nog *bosuğa*.- TatK *busağa.*- Şor *pozağa.*-Alt. Tel *puzoğo.*- Çuv *pusaxa*. Tatarcadan alınmıştır. Diyalektlerde kullanılan *bosağa* biçimi Moğolcadan alınmıştır (Moğ *bosoga* 'le seuil d'une porte'). Bk. Ramstedt: KWb 52 b: Egorov: ES 167: Doerfer: TMEN 105 ; Poppe: UAJb 46: 122; Menges: CAJ 15: 33; Rasanen: V 81 b ; Rona – Tas: Neprajz es Nyelvtudomany 15-16: 83-84; Sevortyan: ESTJa 1978, 197-198. Poppe: UJb 6: 114; Reşer: Lugal Arm 527-535 ; Egorov: ES 24; Doerfer: TMEN 646 ; KhalMat 293; Rasanen: V 51 b; AOH 15: 247 ; Clauson: ED 260 a; Sevortyan: ESTJa 1974, 396-398: Şçerbak: Vvedenie 140. (TDES s. 140).

Türkiye Türkçesinde de yaşayan sözcük için, Kubbealtı Lugati kökünün belli olmadığını ve Türkçeden Farsçaya da geçtiğini belirtmiştir. Türkiye Türkçesindeki anlamları şu şekildedir: 1. Döşemede kapı boşluğunun alt tarafına gelen kısım ve buraya soğuktan, dış etkilerden korunmak için kapı eni uzunluğunda yerleştirilen taş veya tahtadan, yüksekliği çok az çıkıntı, söve. 2. teşmil. Kapı. 3. mec. (İsim tamlamasının ikinci öğesi olarak) Başlangıç, başlama zamânı. 4. (İsim tamlamasının ikinci öğesi olarak) Geçiş yeri, giriş yeri, giriş sınırı, hemen yakını. 5. Telli sazlarda tellerin üzerinden geçirildiği küçük tahta parçası, köprü. 6. coğ. Deniz dibinde veya karada iki çukurluk arasında bulunan tümsek biçiminde üstü düz kabartı. 7. Kendinden sonra bir iniş veya çıkışın başlayacağı nokta. (Kubbealtı Lugati).

19) Ew/v: ev, oda (18r3). **Öw**: ev (164r9) / Öy: ev,oda (218v21).

Kısasü'l-Enbiya'da sözcük *ew, ev, öw, öy* biçimlerinde görülmektedir.

Eski Türkçeden beri tanıklanan sözcük için Hasan Eren şu bilgileri nakletmektedir: *Ev:* 1. 'yalnız bir ailenin içinde oturabileceği biçimde yapılmış yapı'; 2.'bir kimsenin veya ailenin içinde yaşadığı yer, konut' ~Az *öv.*- Tkm *öy*.- Nog *üy.*- TatK öy.- Bşk *öy.*- Blk *üy.*- KKlp *üy.*- Kzk *üy.*- Krg *üy*.- Tar *öy.*- Hal *hav.* – Şor *em.* –Küer *ep.* – Bar *ü.* – Mad *öm.*- Sag *öp.* – Alt, Tel, Kuğ *üy*.- Hak *ib*.- Şor, Alt *ü.*- Tuv *üg* 'yurt'. Eski Türkçeden başlayarak

kullanılır. Orta Türkçede *ev* olarak geçer. Kaşgarlı Mahmud'a göre, Oğuzlar *ew* biçimini kullanırlar.Eski Kıpçakçada *ev* olarak geçer. Kökenini bilmiyoruz. Munkacsi'ye göre (KCsA 1: 3149, Sumerce *ab* biçimiyle birleştirilebilir. Hommel de Sumerce *ab* ~ Türkçe *ev (eb)* arasındaki bağlantı üzerinde durmuştu. Nemeth'e göre (Berzeviczy Arm 163; Csoma Arm 88, 89), bu iki sözün birleştirilmesi olanaksız olmamakla birlikte, inandırıcı değildir. Doerfer'a göre (TMEN 675), Munkacsi'nin, *ev*'in Sumerceden geldiği yolundaki savı yanlıştır. Polivanov'a göre (ArOr 9: 406. s. 1.not), Çinceden alınmıştır (Çince *ip* 'köy'). Polivanov bu etimolojiyi çalışmalarında sık sık dile getirmiştir (Stat'i 167; Sbornik naucnyx trudov 85-88, 167). Rasanen (LTS 128; V 34 a) etimoloji vermemiştir. Clauson (ED 3-4) da etimolojik bir açıklama yapmamıştır. Bk. Brockelmann: OGM 18. c. Sevortyan (ESTJa 1974,513-515). Polivanov'un etimolojisini vermiş, ancak onun Archiv Orientalni'de çıkan yazısından söz etmemiştir. Doerfer'in, Halaççaya dayanarak *ev*'in *pab*'den geldiği yolundaki savı düşündürücüdür (KhalMat 279, 280, 291). Bk.Doerfer: AOH 36: 108. Mneges (CAJ 26: 109-112) Orta Korece *ip* 'Haus', Japonca *iba* 'Haus' biçimleriyle karşılaştırmıştır. Bk. Brockelmann: OGM 18.c; Johansen: Arat Arm 289-291. Çuvaşçada *ev*'in karşılığının geçmediği göze çarpıyor. O açıdan Çuvaşça *avlan-* 'evlenmek' biçiminin komşu diyalektlerden geçtiği açıktır. Bk. Levitskaya: ChuvSt 101. Çuvaşça *pürt* 'ev' Mariceden alınmıştır (Mar *pört*). Çuvaşça *surt* 'ev' biçimi ise Türkçe *yurt*'un karşılığıdır. Bk. *yurt* Çuvaşlar *kil* sözünü de 'ev' olarak kullanırlar. Bu sözün kökeni karışıktır. Türkçe *–gil* ekiyle birleştirilmesi yanlıştır (Samoyloviç: JaSb 3: 99-102; Munkacsi: KSz 6 :184; Egorov: ES 112). Bk. Rasanen SıO 18, 3: 5; V 270 a; Ramstedt: JSFOu 48,5: 15-16; Czegledy: MNy 49: 175-178; Harmatta: MNy 49: 178-183; Golden: KhazSt 241-242; Kononov: GrJaTRP 93. s.46. not; Şivaşidze: ST 1, 1989,56. Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde eve *tura* adı verilir: Alt, Tel,Şor,Sag *tura.*Bk. Johansen: Arat Arm 290-291. (TDES s. 141).

Tuncer Gülensoy kökeniyle ilgili şu bilgileri aktarmaktadır: *Ev*: 'Yalnız bir ailenin oturabileceği biçimde yapılmış yapı; konut'=KT. *ew;* Uyg. *(İKPÖ,* 139) *ab~'b;* OT. (DLT) *ew,ef,ev,öw,üv,üw* <**eb* [>**ew* 'Oğuzlar']. TT.: EV+(Cİ/CİL/CİLİK/CİLEŞME/CİLEŞ-/CİMEN/Lİ/LİK/LİLİK/SE-/SİN) ~ *uy* (TatK., Bşk.), *üy* (Kırg., Kzk., KKlp., Blk., Kum., KarK., Nog.,Alt., Tel., Kuğ.,Özb.), *üye* 'oda'(Kumd.), *üg* 'yurt'(Tuv.), *ü* (Bar.,Alt.,Şor.), *üv* (KarT.), *ug, ev* (Kumd.), *öm* (Mad.), öp (Sag.), *ev* (Az.), *öy* (Trkm., TatK., Bşk., Tar.), em (Şor.), *ep* (Küer), *ib* (Hak.), *hav* (Hlç.) (<*h+av), yev* (Kar., Köp.*/Kr.TS,* 368) (<*y+ev)* E(>*e,a,i,ö,u,ü,ü)*B(>*b,p,w,v,y,g,m) h ve y protezdir.* Munkacay (*KcsA* 1:314): ev<Süm. Ab *(Hommel de bu bağlantı üzerinde durur.)*. Doerfer *(TMEN,* 675): ev< Süm. Ab *(Tuncer*

Gülensoy her iki görüşün de yanlış olduğunu belirtir.). Polivanov *(ArOr* 9: 406 s. 1.not): <Çin. [Çince: ip 'köy']. Rasanen (*LTS* 128;*V* 34a): < ?. Clauson *(ED*3-4): < ?. Doerfer (*KhalMat* 279, 280, 291): ev < bap ~ Orta Kore: ip 'Haus' ~ Japon: iba 'Haus'. Korece ip~Japonca iba sözcüklerinden, Türkçe *eb sözcüğünün Altaycada var olduğu görülmektedir. Çince,Sümerce ya da başka bir dilde köken aranması mümkün değildir.(TTTSKBS: 347).

Sözcüğün Türkiye Türkçesindeki kullanımları şu şekildedir: *Ev*: (Eski Türk. ev < eb "çadır") 1. Bir âilenin oturması için yapılmış yapı, içinde yaşanılan, ikāmet edilen yer, konut, mesken, hâne, ikāmetgâh. 2. (İsim tamlamasının ikinci öğesi olarak) İçinde belli bir iş görülen veya belli bir maksat için kullanılan yer. 3. teşmil. Aynı yerde yaşayan âile fertleri, âile. (Kubbealtı Lugati).

20) Gūr: mezar, kabir (36v4).

< Fars. gūr "mezar" sözcüğünden alıntılanmıştır. Osmanlı Türkçesi dönemi metinlerinde de görülmektedir. (Kubbealtı Lugati).

21) Ḥammām: hamam (138r14).

Arapçadan alıntıdır. hamam/hammam < Ar. ḥammām. Türkiye Türkçesinde *hamam* şeklinde tek m'li kullanılmaktadır. *Hammam / Hamam*: (Ar. ḥammām) Yıkanılacak yer (Kubbealtı Lugati).

22) Ḥavż : havuz (143v4).

Kubbealtı Lugati'ne göre; *Havuz-Havz* : (Ar. ḥavż) anlamları şöyledir: 1. Bahçeleri süslemek, sulamak, içinde yüzmek veya belli maddeleri ıslatmak, boyamak, süzmek gibi maksatlar için kullanılan, etrâfı beton, tuğla, mermer vb. şeylerle çevrilmiş su biriktirme yeri: "Temizleme havuzu." "Beyazlatma havuzu." "Süzme havuzu." 2. Büyük gemilerin tâmir için alındıkları yer.

Hasan Eren' e göre; *Havuz* : 'bahçelerde su biriktirmek için yapılan üstü açık yer'. Yerel ağızlarda *havut* 'havuz; yalak' biçimi de kullanılır. < Ar *ḥauḍ* 'Tränktrog; Bassin'. Tietze: Ar 274/59. (TDES s. 175).

23) Ḥişār: hisar, kale (117v11).

Arapçadan alıntıdır. Kubbealtı Lugati'ne göre: *Hisar*: (Ar. ḥişār) Bir yerin korunması için yapılan yüksek duvarlı, kuleli, bâzan etrâfı hendeklerle çevrili küçük kale, kerman.

24) Ḥücre: ev, oda (235v17).

Arapçadan alıntıdır. Hücre < Ar. ḥucre. Kubbealtı Lugati'ne göre Türkiye Türkçesindeki anlamları şu şekildedir: *Hücre* : 1. Dışarı ile ilgisi mümkün mertebe az olan küçük oda, odacık. 2. Hapishânelerde mahkûmların yalnız olarak kapatıldığı oda. 3. Gizli siyâsî faâliyet gösteren bir teşkîlâtın, birlikte çalışan belli sayıdaki kişilerden meydana gelen ve kendi üstündeki makāma karşı sorumlu olan en ufak bölümü. 4. Eski binâlarda el altında bulunması gereken öteberiyi koymak için duvar içinde bırakılan, genellikle raflı oyuk kısım. 5. biyo. Canlılarda dokuları meydana getiren, bir zar içindeki protoplazma ve çekirdekten ibâret en küçük canlı birim [Kelime bu anlamını Türkçe'de kazanmıştır].

25) Ḳal'a: kale (177v11).

Arapça *ḳal'a'*dan alıntıdır.

Türkiye Türkçesindeki anlamları şu şekildedir: 1. Eskiden düşmana karşı koymak ve güvenliği sağlamak için savunulması gereken önemli noktalara yapılan yüksek, kalın duvarlı, burçlu, mazgallı, sağlam ve kuvvetli yapı, kermen, germen. 2. (İsim tamlamasının ikinci öğesi olarak) Adı geçen şeyin en kuvvetli, en güçlü olduğu yer. 3. Futbol vb. oyunlarda oyuncuların topu içinden geçirmeye çalıştıkları, iki direk üstüne bir yatay direk konulmuş yer. 4. Satranç oyununda satranç tahtasının dört köşesine dikilen (kale biçiminde) oyun taşı. (Kubbealtı Lugati).

26) Ḳapuġ: kapı (19r2).

Clauson'a göre: *Kapug*: 1. Kapak: kapak ya da kapatır bir şey manasındadır. Genellikle kapak olarak veya 'göz kapağı' manasını karşılamak için kullanılan bir kelimedir. Bazı fonetik değişiklikler yaşamıştır. (EDPT 583).

Tuncer Gülensoy, Türkiye Türkçesindeki biçimi olan *kapı* için şu açıklamaları yapmaktadır: *Kapı*: ' Bir yere girip çıkarken geçilen yer ' < ET.(Uyg.) *kapag-kapı* (*EUTS,* 166; *İKPÖ* 182); OT. *kapug* (DLT; *kapuglug* 'kapalı', *kapguçi* ' kapıcı' <*kapug+uçi*);

KB.*kapug.* Tü.>Mac. *kapu* (Gombocz: B*TLw* 110; Ligeti; *May* 30:200-208). Tü. > Fars., Tac. (Doerfer:*TMEN* 1422); Balkan dilleri*:* Srp. *kapija;* Rum. *Capie;* Kürt. *kapi (KTS*, 168); Tü. *kapıcı>* Ar. (Cez.) *kabıcı;* (Ir.) *kabçı (ALTK,* 82). Eren (*TDES*, 208) < kap- (~kapa-) kökünden geldiği açıktır. M.Erdal *(OTWF*, 190): DLT. Kapga 'büyük kapı'<*kapa-. T.Tekin (*Mak.II,* 375): ET. kapıg/kapag < daha eski Türkçe döneminde kullanıştan düşmüş **kap-* 'kapamak' eyleminden gelir'. Çuv.'da xup- *(<*kap-)* biçiminde yaşamaktadır. (TTTSKBS: 460).

Hasan Eren'e göre: *Kapı* < *kapu* : 1. 'bir yere girip çıkarken geçilen ve açılıp kapanma düzeni olan duvar veya bölme açıklığı'; 2. 'bu açıklıktaki açılıp kapanan kanat'. ~Tkm *gapı.*-Nog *kapı*.-KKlp *kapı.* Eski çağlardan başlayarak kullanılır *(kapığ).*Orta Türkçede *kapuğ* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *kapu* biçimi kullanılır. Türkçe *kap- (~kapa-)* kökünden geldiği açıktır (Gabain: AG 70/109. ; Brockelmann: OGM 48.; Ligeti: MNy 63: 431; MongSt 296-298; Kononov: GrJaTRP 106. 3). Muhamedova'nın Türkmence *gap-* kökünü *yap-* köküyle birleştirmesi yanlıştır (Tİ 1976, 156). Kıpçak diyalektlerinde *kapka* biçimi kullanılır: TatK, Kzk *kapka* .- Bşk *kapka* .- Krg *kapka.* Macarca *kapu* biçimi eski bir Türk dilinden kalma bir alıntıdır (Gombocz: BTLw 110; Ligeti: MNy 30: 200-208; TörK 77-78; 256-257; TESz 2:367). Hasan Eren: 'Doerfer'in Macarca *kapu* biçiminin Eski Osmanlıcadan geldiği yolundaki görüşü yanlıştır' demiştir. (TMEN 1422). Farsça, Tacikçe gibi komşu dillere de geçmiştir (Doerfer: TMEN 1422; TLT 427). Türkçe *kapı (< kapu)* Balkan dillerinde de kullanılır. Blg *kapija;* Srp *kapija;* Rum *capie* (BER 2: 220, Skaljic: Turc 393: Skok:EtRj 2:41). Türkçe *kapı*'nın yerine diyalektlerde *eşik* sözü geçmiştir. Bk. *eşik.* Tuvaca *xalga* 'kapı', Sagayca *kalka* 'die Tür (in Marchen)' gibi biçimler Moğolcadan alınmıştır (Doerfer: TMEN 313). Pedersen: KZ 39:461; Munkacsi: KSz 5:356; Ramstedt: Stellung 10; Pelliot: T'oung Pao 27: 279.s.I.not; Ligeti:MNy 63: 431; TörK 52, 231; Clauson: ED 583 a: ESTJa 1997, 274-275. (TDES s. 208).

Kubbealtı Lugati'ne göre: Eski Türk. *kapıġ* > Orta Türk. kapuġ > kapu > kapı < kap-mak (~kapa-mak) şeklindedir ve kelime Farsça'ya ve Balkan dillerine de geçmiştir. Türkiye Türkçesinde on farklı anlamda tespit edilmiştir: 1. Bir yere girilip çıkılırken içinden geçilen yer. 2. Giriş çıkışı sağlamak için bir yere yerleştirilen, tahta yâhut demirden iki veya tek kanatlı açılır kapanır düzen. 3. Hizmetçi, uşak, ahçı vb.nin çalıştığı ev. 4. Geçim sağlamak için çalışılan iş yeri. 5. teşmil. Ev, mâlikâne. 6. teşmil. ve mec. Makam, huzur. 7. Belli bir maksatla belli bir şey elde etmek için başvurulan, bağlanılan yer [Bu anlamda isim

tamlamasının ikinci öğesi durumundadır]. 8. Ev gezmesi için gidilen yer. 9. Tavla oyununda bir hâneyi rakîbin kullanmasına engel olan üst üste gelmiş iki taş. 10. Eskiden devlet dâirelerine ve yeniçeri ağasının bulunduğu ağa kapısına verilen isim.

27) Ḳat: kat, huzur, yan; takım (3r17).

Clauson'a göre: *Kat* ; bir şeyin temelde bir katman, kat vb.; bu nedenle, katman demektir, benzer ifadelerde aynı manayı taşır. (EDPT 593).

Kubbealtı Lugati'ne göre: *Kat* : (Eski Türkçe'den beri kullanılır) Huzur, yan, ön anlamlarındadır.

Tuncer Gülensoy'a göre: *Kat 1*: 'Tabaka'-OT. kat *(DLT.I,320; III,27)<ka-* ' eklemek, üst üste yığmak, katlamak'+-t Krş. Doerfer, TMEN, no 1429. Tü.>Ar. (Cez., Ir., Lüb., Mıs.) kat (ALTK, 85).~h,at (Hak.), h,ot (Çuv.), h,ut (Çuv.), gat (Az., Trkm.), kat (Bşk., Kzk., Kırg., Özb., TatK., Uyg.) K(h,/g)AT Eren (TDES, 217). Kat 2: 'Yan, nezd'=OT. *kat* (*DLT.I*,64,320;III,240). Kat 3: 'Misli'=OT.kat (DLT) ~gat (Az.), kat (Bşk., Tatk.) (TTTSKBS: 474).

28) Keŋise: kilise (189v15).

Kilise: < kilisā < Fars. kelisā < Yun. ekklésia. Türkiye Türkçesindeki anlamları şu şekildedir: 1. Hıristiyanların ibâdet yeri, hıristiyan tapınağı. 2. (İsim tamlamasının ikinci öğesi olarak) Hıristiyanlığın çeşitli mezheplerinden her biri. 3. Dînî işlerin yönetimi, hıristiyanlığın öğretilmesi vb. işlerle ilgili papa ve piskoposlar topluluğu. (Kubbealtı Lugati).

Hasan Eren, şu şekilde açıklamaktadır: *Kilise* : 'Hristiyan tapınağı' < R ἐκκησιά (Gr ἐκκησιά). Latince *ecclesia* yoluyla belli başlı Yeni Latin dillerine de geçmiştir: İsp *iglesia* ; Fr *eglise* ; İtal *chiesa.* İngilizce *ecclesia* biçimi de Latinceden kalma bir alıntırdır. OxfEnglDict s.v. ecclesia ; Meyer-Lübke; RomErWb 2823; Wartburg: FEW 3: 203; Frisk: GrEtWb 1: 762; Bombaci: RO 17: 111; Räsänen: V 250 a; Andriotis: EL 95. (TDES s. 244).

29) Kepriç/Kerpiç: kerpiç, tuğla (113v16).

Clauson'a göre: *Kerpiç* : Tuğla, güneşte kurutulmuş aynı biçimde tuğla, ancak Pers Russian'da "kirpich" şeklinde kullanılan bir kelimedir. (EDPT 737).

Hasan Eren'in açıklaması şu şekildedir: *Kerpiç*: 'duvar örmekte kullanılmak için kalıplara dökülüp güneşte kurutulmuş saman ve balçık karışımı ilkel tuğla'. ~Tkm *kerpiç* .- Nog *kerbiş*.- Blk *kirpiç, Kırpıç*. –TatK *kirpiç* ~OT *kerpiç* . Eski Kıpçakçada da geçer. Yabancı bir dilden alındığı anlaşılıyor: Rusçaya *kirpic* olarak geçmiştir. Balkan dillerinde de *kerpiç, Kirpic* olarak kullanılır. Joki: StO 28: 29; Menges: StO 28,8: 29 (Türkçe *kert*- 'einschnitten, Kerbe machen' kökünden *–piç/-peç* ekiyle kurulduğunu açıklamıştır): WZKM 70: 41;AOH 37: 382; Rasanen V 256 b ; Clauson: ED 737 b ; Şçerbak:JaS 127/216. (TDES s. 233).

Tuncer Gülensoy 'a göre*: Kerpiç* : 'Saman ve balçık karışımı ilkel tuğla' -OT. *kerpiç* (DLT) ~ *pışık kerpiç* 'tuğla' TT.: KERPİÇ+(Çİ/LEŞME/LEŞ-). Tü. > Zaza. *kerpiç* (ZTS, 179); Kürt. *kelpiç* (KTS, 200). ~ kerpiç (Eski Kıpç.,Çağ., Trkm.), kerpiç (Cengizname), kerpiç (Ker.) (*KTS* 214), karpic (Az.), kerpüç (AH), kerbiş (Nog.), kırpıç (Blk.), kirpüç (MA;Blk., Tatk.;Uyg.), kirbiç (Kzk.) (>Rus. *kirpiç;* Çer. *TLÇ* 36; *kerbeç, kermeç*; Wog. *TLW* 130: ke:rpış, Osty. Kermik') Rasanen, kirbis (Bşk.), kirpiş (Kzk.), çerpüç (Er.) (*KTS* 214). K(>Ç)E(>é,ı,i)R P(>B)İ (>ı,ü)Ç(>c,s,ş) =*kıskaç* (Kırg.), kış (Uyg.), ğışt (Özb.), xış (Uyg.). Kerpiç: kerpiç (62v11) . (TTTSKBS: 499).

Kubbealtı Lugati'ne göre: *Kerpiç* : (Eski Türkçe'den beri kullanılan kelimenin yabancı bir dilden geldiği anlaşılmaktadır). Türkiye Türkçesindeki kullanımları şunlardır: 1. Tuğla gibi kalıplara dökülerek güneşte kurutulmuş samanlı balçık, çiğ tuğla. 2. Kerpiçten yapılmış.

30) Kışlak: kışlak (68r13).

< kış+la-g. Clauson'a göre: *Kışlık* ; bazı kuzeybatı ve güneybatı Türk lehçelerinde, kışlık ' kış için oturma yeri' olarak kullanılırken (günlük hayattaki manası) kış için hazır hale getirilmiş manasını da taşımaktadır. (EDPT 672).

Tuncer Gülensoy'a göre: *Kışlak* : (hlk.) 'Kışın barınılan yer' =ET., OT. kışlag (DLT) <kış+lag ~ kıştağ (Tuv., Şor., kışlag (Hlç.), kışlag (Hlç.), kıştu (Alt.), gışlag (Az., Trkm.), xıstağ (Hak.) (TTTSKBS: 519).

Kubbealtı Lugati'ne göre: *Kışlak* : (< kışla-k) 1. Kışın barınılan yer, kışlık yer. 2. Yayladan inen göçebelerin kışı geçirmek üzere hayvanları ile birlikte kondukları yer. 3. Eskiden orduların kışın barınmak üzere çekildikleri yer. 4. Deniz araçlarının kışın çekildiği yer. 5. Kışın otundan ve suyundan faydalanılmak üzere bir veya birkaç kasaba halkına kışlakiye karşılığında tahsis edilen yâhut tapulu şahıs malı olan arâzi.

31) Kitābet: kitabet (2v14).

Arapçadan alıntıdır.

Kubbealtı Lugati'ne göre: *Kitabet* : (Ar. kitābet) 1. Yazı yazma. 2. Bir şeyi düzgün ve kurallara uygun şekilde kaleme alma. 3. Kâtiplik. 4. Eskiden kâtiplerin bulunduğu dâire.

32) Ḳonaḳ (2), ḳonuḳ: misafir evi, ev (87v18, 59r18).

Clauson'a göre: *Konak/konuk (konok)*: bir konaklamayı vb. erken dönemde 'yerleşir' demek olduğunu işaret eder, bir konuk kalmaya gelen bir kişi, yer, tahıl. Kelime konak; konok şeklinde geçiyorken Osm. Her iki kelime "konuk" için de "misafir" ve konak için de "misafir"anlamı vardır; han, büyük ev, resmi ikamet ve yolculukta bir günlük sahne, dinlenme yeri. (EDPT 637).

Tuncer Gülensoy'a göre: *Konak 1*: 'Konma yeri, menzil; konuk'< *ko-n-(a)k* =ET. *gonag* (EUTS,80); *kongu*'ikamet yeri, Konut, Konak' (EUTS,181). Tü.>Kürt. Konag, konah, kunag *(DAO,*295*)*. An.ağl.: *konak, konağ, konah* (*DS.VIII,*2915). krş. konaç 'leylek yuvası'< *kon-(a)ç* ; *konalga, konalka, konarga*. 'konak yeri'< kon-al(~r)+ga. ~konak (Kzk., Uyg., Kklp., Nog.), kunak (Bşk., TatK.), *konok* (Kırg.), *gonag* (Az.), *gonag* (Trkm.-ağızlar) (TTTSKBS: 537).

Kubbealtı Lugati'ne göre: *Konak* : (< kon-ak) [Kelime Arapça'ya ve Balkan dillerine de geçmiştir] 1. Büyük, gösterişli ev. 2. Araba ve hayvan yolculuğunda geceyi geçirmek için inilen yer, durak. 3. (İsim tamlamasının ikinci öğesi olarak) Hükûmet işlerinin görüldüğü binâ. 4. Araba veya hayvanlarla bir günde alınan yol, bir günlük mesâfe. 5. Konaklanan yer, menzil. 6. asker. Kıt'aların geçici olarak barındırıldığı çadır, kulübe, baraka vb. kapalı yer ve bu barınakların kurulduğu alan. 7. Bir asalağın içinde veya üzerinde yaşadığı canlı, konakçı. 8. E. T. Türk. ve halk ağzı. Konuk, misâfir.

33) Ḳorġan: hisar, kale (134r21).

Kökü bilinmemektedir.

Türkiye Türkçesinde *kurgan* : Arkeolojik malzeme bakımından çok zengin olan, yassı bir toprak tepe şeklindeki eski mezarlara verilen isim. (Kubbealtı Lugati).

34) Köl: göl, havuz (135v15).

< *kö:l (g-).* Clauson "göl" ya da "havuz" şeklindeki büyük su birikintisi olarak tanımlar. DLT ve Proben dışında hiçbir zaman "deniz" ya da "ırmak" için kullanılmamıştır. VIII. yüzyıl Türkçe metinlerden itibaren tanıklanan *köl*, bütün Türk lehçelerinde yaşamaktadır (EDPT 715).

Kubbealtı Lugati'ne göre: *Göl* : (Eski Türk. köl) [Kelimenin Farsça kōl'den geldiğini ileri süren dilciler de vardır] Kara ile çevrili, çeşitli büyüklükte durgun ve kalıcı su.

Hasan Eren, göl ile ilgili şunları aktarmaktadır: *Göl*: 'kara ile çevrili su alanı'~Az *göl*.- Tkm *köl.* Doerfer'e göre (TMEN 1682), *k*- dolayısıyla Farsçadan alınmıştır.- Nog *köl*.- Blk *köl*.- KKlp *köl*.- Krg *köl.* Kırgızlar *kölmö, kölmök* 'durgun su; havuz, küçük göl' türevlerini de kullanırlar. – Alt, Tel, Şor, Sag *köl.* Bu diyalektlerde 'ırmak ayağı' ve 'bataklık' olarak da geçer.- TatK *kül.* – Bşk *kül*.- Tuv *xöl*.- Hak *köl*.- Yak *küöl*.- Çuv *külĕ.* Tatarcadan alınmıştır. Eski çağlardan başlayarak kullanıldığını görüyoruz. Uygur belgelerinde *köl* olarak geçer. Orta Türkçede *köl* 'havuz', 'birikmiş su' ve 'göl' olarak kullanılır. Kaşgarlı Mahmud'a göre, 'deniz'anlamına da gelir. Eski Kıpçakçada da *köl* biçimi geçer. Poppe (Lautlehre 110), Moğolcada 'ayak'anlamına gelen *köl* sözüyle birleştirmiştir. Daha sonra Poppe (CAJ 12: 157) bu birleştirmeyi anlam yönünden açıklamıştır: 'ayak' →'son'→ 'bir akar suyun sonu' = göl. Steplerde normak olarak göllerin ayağı yoktur. Buna karşılık Menges (Byzantion 17: 276) Mopolca *ġōl* 'Fulβmitte, Flubbett, Fluβ' biçimiyle birleştirmiştir. Türkçe *göl (< köl)* ~Moğolca *köl* 'ayak' karşılaştırması düşündürücüdür. Doerfer'in bu karşılaştırmaya ilişkin görüşü için bk. The Bulletin of the International Institute for Linguistic Science 2, 1981, 39. Bilimsel yayınlarda *göl*'ün Farsçadan alındığı da ortaya atılmıştır. Doerfer (TMEN 1682), Monchi-zadeh (Xurāsān 317) gibi uzmanlar bu savı doğrulamak için Orta Farsça *kwl* 'pit, sink' biçimini tanık olarak kullanmışlardır. Doerfer, Orta Farsça biçimin Türkçeden geldiğini olası görmeyerek, daha çok Farsça > Türkçe yönünde bir gelişmeden söz etmiştir. Ancak büyük bir olasılıkla Türkçe ve Farsça sözlerin birbirine bağlı olmadan ortaya çıktığını da göz ardı etmemiştir. Menges: Byzantion 17: 276; Orbis 14: 127-128; Ligeti: JA 1938, 190 ; Doerfer: TMEN 1682 ; Egorov: ĔS 123; Räsänen: V 288 b ; Clauson: ED 715 a; Dobrodomov: ST 2, 1988, 86-87 ; Eren: TD 1995/1: 41-42; ĔSTJa 1997, 95-96. (TDES s. 159).

35) Köletgü: gölgelik (233v11).

< kölet + gü

36) Köprüg: köprü (28v17).

Clauson'a göre: *Köprüg* : köprü. Morfolojik (yapı) olarak "köpür-" dür ancak belirgin bir semantik bağlantı mevcuttur. Bütün modern lehçelerde yaşayan kelime üzerinde küçük fonetik değişiklikler vardır. (EDPT 690).

Tuncer Gülensoy'a göre: *Köprü* : 'Herhangi bir engelle ayrılmış iki yakayı birbirine bağlayan=ET. *köbrüg ~köbrük ~kövrüg* (*EUTS*, 113) ~OT. *köprüg* (DLT) < *köb(/p/v)+rü+g*. Tü. Ar. (Ir.)kupri: (Lüb., Mıs.) kubri: (ALTK, 93); Srp. Cuprija; Blg. Kjuprija. ~köprüg (Çağ.), köbrüg (Tar.), köbür (Sag.), köbürtke (Madırca) [-t- türemedir], köprü (eski Kıpç.), köprü (Bar.), köprö: (KKırg.), köpri (Trkm., eski Kpç.), köpir (Nog., KKlp.), köpür (Blk.), köpürö (Kırg.), köpürö: (Kırg.), köpürük (Kırg.), kömrü (Alt., Tub.), kömür (Tel.), kövürüg (Tuv.), kör (Tel.)(<Mog.), körpü (Osm.), koprik (Özb.), kübir (TatK.), kübürtke (Sag.) [-t- türemedir], kür (Alt.) (<Moğ.), kürbe (Yak.) (<kübre/*meth.*), ürbe (Yak.) [k- düşmüştür], keper (Çuv.) =Moğ. (Poppe 127): *kögerge* < *köwer-ge* [NOT: rasanen'in bu adı eski Yunanca yépupa'ya bağlaması inandırıcı değildir. Bu konu için bk. Eren, *TDES*, s. 258-259] (TTTSKBS: 555).

Hasan Eren'e göre: *Köprü* : 'iki yakayı birbirine bağlamak için yapılan yapı'. Yerel ağızlarda *körpü* olarak geçer. ~Tkm *köpri*.- Nog *köpir*.- KKlp *köpir.* – Blk *köpür*.- Krg *köpürö.* Kırgızlar *köpürö* ve *köpürük* biçimlerini de kullanırlar. – Kzk *köpir*.- Özb *koprik*.- Alt, Tub *kömrü*. Altay Türkleri köprüye *kür* adını verirler. Bu adın Moğolcadan geldiği anlaşılıyor (Rasanen: V 310 a):- Tel *kömür*. Teleütler *kör* adını da kullanırlar. Altayca *kür* biçimi gibi, Bu ad da Moğolcadan alınmıştır.- Sag *köbür.* – Mad *köbürtke*.- Sag *kübürtke.* Madırcave Sagayca *köbürtke (> kübürtke)* biçimlerindeki *–t-* sonradan türemiştir. – TatK *kübir*.- Tuv *kövürüg*.- Yak *kürbe, ürbe.* Yakutça *kürbe*'nin göçüşme (*metathese)* sonunda ortaya çıktığı açıktır (*kübre > kürbe).* Başındaki *k-* 'nin düşmesi üzerine *ürbe* biçimini aldığı anlaşılıyor (Eren: TDAY 1953, 165-166).- Çuv *köper.* En eski kaynaklardan başlayarak kullanıldığını görüyoruz (*köprüg).* Orta Türkçede de *köprüg* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *köprü, köpri* biçimleri kullanılır. Grekçede köprüye verilen yepupa adından alındığı yolundaki eski görüşün son yıllarda da ara sıra dile getirildiğine tanık oluyoruz. Ancak Grekçe

yepupa'nın *sepupa'dan geldiği anlaşılıyor (Windekens: Dictionnaire etymologique 54). O açıdan Grekçe *sepupa'nın Türkçe *köprüg* biçimiyle birleştirilmesi kolay kolay düşünülemez. Kaldı ki Grekçe yepupa Eski Türkçe *köprüg* biçiminin sonundaki *–g*'yi de karşılayamaz. Türkçe *köprü*'nün *köpür-* kökünden gelen bir türev olduğu anlaşılıyor. Bu görüş Clauson'dan başlayarak ağırlık kazanmıştır. Ancak, Clauson'un belirttiği gibi, *köpür-* köküyle *köprü* arasındaki anlam bağı açıklanmaya muhtaçtır. Arapça *kubri* 'pont' Türkçeden alınmıştır. Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir: Srp *cuprija;* Blg *kjuprija* vb (BER 3: 253;Skok: EtRj 1: 365). Eski çağlardan kalma bir alıntı olarak Moğolcada da kullanılır. Meyer: TürkSt 43; Vlandimirtsov; SrGr 213; Rasanen: StO 14, 1: 1-11 (Gr yepupa); LTS 62, 227; V 292 a; Brockelmann: Zeitschrift für Phonetik 4: 263; Nemeth: Berzeviczy Arm 165; Ramstedt: Thomsen Arm 185 ; SKE 131 ; Joki:LwSS 199-200; Deny; Principes 177 (<Gr *gefüra*); Egorov: ES 106; Zajaczkowski: Sufiksy 104; RO 22:107; Poppe:UJb 7: 156; Doerfer: TMEN 1623; TLT 184; Ligeti: AOH 17: 30 ; Clauson: ED 690 b ; Skaljic: Turc 200; Adamovic: AFF 10: 68; Skok :EtRj 1: 365; Menges: CAJ 15: 35; Hegaard: AO 3: 257 ;Şirvazidze: ST 1, 1989, 79; ESTJa 1997, 113-114. (TDES s. 258).

Türkiye Türkçesinde *köprü*: (Eski Türk. köprüg; köpür-mek fiilinden türediği ileri sürülmüşse de kökü kesin olarak belli değildir) [Kelime Arapça'ya ve Balkan dillerine de geçmiştir]. 1. Aralarında doğrudan doğruya geçişi önleyen bir engel bulunan iki yeri birbirine bağlayan veya bir trafik akımının diğerini kesmeden üstten geçmesini sağlayan yapı. 2. mec. Bağlantı sağlayan şey, bağ. 3. deniz. Gemilerde kaptan köşkü, geminin önünü görecek yükseklikteki kumanda yeri. 4. Olmayan dişlerin yerini doldurmak veya takma dişleri mevcut sağlam dişlere tutturmak için yapılan ve genellikle sâbit olan diş protezi. 5. Güreşte ayakları ve alnı yere dayayıp beli yukarı kaldırarak alınan durum. 6. spor. Ayaklar yerde iken vücûdu arkaya bükmek ve elleri yere değdirmek şeklindeki hareket. 7. Dokuma tezgâhlarındaki çözgü ipliklerinin ve dokunmuş kumaşın hareketini kolaylaştıran ön ve arkadaki döner millerin her biri. 8. Pantolon ve eteklerde kemer veya kayışın yerinde durması için içinden geçirildiği küçük, ince parça. (Kubbealtı Lugati).

37) Köşk: köşk (141v9).

Yaygın görüşe göre Farsçadan alıntıdır. *Köşk* < Fars. kūşk – kuşk.

Gülensoy'a göre ise Türkçe kökenlidir. < *köşik* [< *köşi-* 'ışığa mani olmak, örtmek'+ *-k* 'himayei kollama, gölgelik; örtü,perde,gölge' (DLT)]. DLT*:* *köşige* 'açık gölge, gölgemsi'.

köşik ‘örtü, perde, gölge’, *köşiklik* ‘gölgelik’, *köşi-* ‘kapatmak, örtmek’ [bk. Ş.Tekin, ‘Köşk Kelimesi Farsça Değil Türkçedir.], *Tarih ve Toplum 66* (1989), s.12-15] *köşi-* ve *kölit-* için bk.T.Tekin, *Mak.I*, 34. An.ağl.: *köşk, köşk* ‘balkon’; *köşk, köşk, köşt* ‘tahta karyola’. Tü>Fr. Kiosque; İng.,Rus., *kiosk*; Far. *kuşk*; Zaza. *köşke* (*ZTS*, 191), *kuşkı* (s. 196); Ar. (Cez.) *keşk;* (Mıs.) *kuşk* (ALTK, 93); KbRum. *kiöşkin* ~ göşk, göşkü, göskü (Krm), kiosk (Bşk., TatK., Trkm, Uyg.), koska (Kırg.), köşk (Özb.) *TS.II*, 916; *Fars. kusk* Eren *(TDES*, 262): < *Fars. köşk*. Nişanyan (SS, 252): *köşk~Fa. köşk* yüksek bina=*OFa. köşk/kuşk* . Tuncer Gülensoy’a göre bu etimoloji yanlıştır. (TTTSKBS: 560).

Hasan Eren’e göre: *Köşk* : ‘bahçe içinde yapılmış gösterişli ev’ <Far *köşk* ‘pavillion, villa, palace’. Bk. Doerfer: TMEN 342. (TDES s. 262).

Türkiye Türkçesinde çeşitli anlamlarda yaşamaktadır. *Köşk* : 1. Bahçe içindeki büyük süslü ev, kasır. 2. Denizaltılarda güverte üstünde kaptan köprüsü vazîfesi gören kapalı yer. 3. Bir gemi güvertesinde rüzgâr ve dalga serpintilerinden korunmak için köprü üstüne yerleştirilmiş camlı yer. (Kubbealtı Lugati).

38) Ḳubbe: kubbe (113v9).

< Ar. ḳubbe. Türkiye Türkçesinde de kullanılmaktadır: *Kubbe* : 1. Yarım küre şeklinde olan binâ, dam. 2. teşmil. Gökyüzü. 3. sıf. Bu şekilde olan. (Kubbealtı Lugati).

39) Ḳuḍuġ: kuyu (22r13). **Kuyug:** kuyu (164v9).

Kuyu < kuyug < ET kudug. Eserimizde hem kudug hem de kuyug olarak iki biçimde görülmektedir.

Clauson, *Kuduğ*: “su dökülen şey” şeklinde açıklamaktadır. Güneybatı Türkçesinde kuyı/ kuyu şeklinde geçer. (EDPT 598).

Tuncer Gülensoy’un sözcükle ilgili açıklaması şu şekildedir: *Kuyu*: ‘Su katmanına varıncaya kadar derinliğine kazılan, genellikle silindir biçiminde, çevresine duvar örülen, suyundan yararlanılan çukur’ < ET. *kudug* ‘su kuyusu’ (*EUTS*,185) ~OT. *kuyug~kudug ~kudug* (DLT). MA.: *kuddug* (86-7)*~kudug* (210-2); *kuyug* ‘kuyu’. Fakat: kuyu ‘aşağı’ < *kudug*. An. Ağl.: *guyu* (DS.VI,2204). ~kuy. (Kzk.), kuyu (Krm., Krç.,-Blk.), kuyun (Bar., Küer.), kuyü (Tob.), guyu (Az.), guyı (Trkmn.), koyı (TatK.), koyo (Bşk.), kudık (Kzk.),

kuduk (Kırg., Özb., Uyg.) (*KTLS*; Rasanen, V.), kutuk (Alt.) (*ATS* 126). Tü. > Moğ. *kudug* (*KW*b. 194) Eren (*TDES*, 271): YOK (TTTSKBS: 584).

Kubbealtı Lugati'ne göre *kuyu*; (Eski Türk. kuḏuġ – kuyuġ) 1. Su tabakasına varılıncaya kadar dâire şeklinde kazılıp çevresine duvar örülen ve içindeki su kova veya tulumba ile alınan derin çukur. 2. Belli bir maksatla kazılmış, derinliği bu maksada göre az veya çok olabilen çukur. 3. kısa. Mâden kuyusu.

40) Ḳufl: kilit (199v11).

Arapçadan alıntıdır. Türkiye Türkçesinde kullanılmaz. Osmanlı Türkçesi metinlerinde rastlanmaktadır. *Kufl*: (Ar. ḳufl) Kilit. (Kubbealtı Lugati).

41) Ḳuṣūr: kasr, köşkler (212v15)

< Ar. kasr sözcüğünün çoğulu.

42) Ḳuşluḳ (2): kuşluk (146v2).

< kuş + lUk

Clauson, *kuşluk* maddesinde bu sözcüğü güneybatı Osm.'da hayatta kalan tek özel kelime olarak nitelemektedir. Tkm.'de ğuşluk 1) günün ilk vakti (kuşun en fazla olduğu an) 2) kafesteki kuşlar vb. için kullanılan bir kelimedir.(EDPT 672).

Tuncer Gülensoy'a göre *kuşluk*: 'Günün sabahla öğle arasındaki bölümü' =OT. *kuşluk* (DLT) < *Kuş+luk.* An.ağl.:*guşluk, guşluh* (*DS.VI,*2202)~*guşduh* ~guşlug (Az.), guşluk (Trkm.), kusluk (Nog.) = *irta* (Bşk., TatK.), *irtansak* (Bşk.), *irtançak* (TatK.), *çaşka* (vakti) (Uyg.). [*kuşluk, tuşlik, tüşlük, tüştük* sözleri için bk. Eren, *TDES,*270]. (TTTSKBS: 581).

Hasan Eren'e göre *kuşluk*; 'günün sabahla öğle arasındaki bölümü': *kuşluk yemeği* 'sabahla öğle arasında yenilen yemek' ~Nog *kusluk.* Türkçe *kuş* kökünden geldiği yolundaki inanç bilimsel yayınlarda sık sık dile getirilmiştir. Clauson da *kuşluk*'un *kuş*'tan geldiğini yazmıştır. Türkçe *kuşluk* ile Özbekçe *tuşlik* 'öğle yemeği, öğle' kökünden gelir: *tuş* + *-lik.* Türki alanında bu söz *tüşlük* olarak geçer. Kırgızlar *tüştük* 'öğle yemeği, ikindi kahvaltısı' biçimini kullanırlar. Kazaklar öğle yemeğine *tüstik* adını verirler. Nogaylar da *tüski as* (veya *üyle as*) adını kullanırlar. Diyalektlerde 'öğle yemeği' olarak kullanılan *tüşlük* sözü *–lük*

ekiyle yapılmış bir türevdir: *tüş + lük.* Bu türevin kökü Orta Türkçede *tüş* ‘öğle’ olarak geçer. Orta Türkçede *tüş ödü* ‘kuşluk vakti’anlamına gelir. Çağdaş diyalektlerde de *tüş* (> *düş)* ‘öğle’olarak geçer. Ancak, Oğuz diyalektlerinde *tüş* (veya *düş)* biçimine rastlanmaz. Çuvaşçada da *tüş*’ün karşılığına rastlanmadığı anlaşılıyor (Ligeti: MNy 72:17). O bakımdan bu diyalektlerde *tüşlük* (veya *düşlük*) biçimi kullanılmaz. Bu duruma göre, Türkçe *kuşluk* ile *tüşlük* (> Özbekçe *tuşlik)* arasında bağlantı kurulamaz. Rasanen: V 305 a: Clauson: ED 672-673; Eren TDAY 1978-1979, 2-3; Kakuk: EIOsm 256. (TDES s. 270).

43) Ḳutan: ahır, etrafı çevrilmiş koyun yatan yer (37r19).

< kutan.

44) Küngüre: kubbe (184r4).

Farsça ‘kungure’ sözcüğünden alıntıdır. Osmanlı metinlerinde *küngüre* biçiminde geçmektedir. Anlamı “Kubbenin en yüksek yeri, her şeyin tabaka tabaka yüksek olan tepesi”dir. (Kubbealtı Lugati).

45) Laḥd: mezar, kabir (188r11).

Arapça *laḥd* sözcüğünden alıntıdır. Türkiye Türkçesindeki anlamları şu şekildedir: 1. Üstü kapak taşı ile örtülü, iç kenarlarına taş veya tuğla ile duvar örülmüş mezar. 2. arkeo. Taş veya mermerden tabut şeklinde oyulmuş sanduka. (Kubbealtı Lugati).

46) Ma’bed: mabet, ibadet edilen yer (189v14).

Arapça *ma‘bed* sözcüğünden alıntıdır. Türkiye Türkçesindeki anlamı şu şekildedir: Bir dîne inananların ibâdet etmelerine mahsus yer, tapınak, ibâdethâne. (Kubbealtı Lugati).

47) Maḥfil: camilerde müezzinler için ayrılmış biraz yüksekçe yer (82v16).

Arapça *ḥufūl* "toplanmak"tan *maḥfil* > *maḥfel* sözcüğünden alıntıdır. Türkiye Türkçesindeki anlamları şu şekildedir: 1. Konuşup görüşmek, çeşitli konularda fikir alış verişinde bulunmak vb. amaçlar için bir araya gelinen yer, toplantı yeri. 2. Toplanmış heyet, meclis, encümen. 3. Büyük câmilerde pâdişah ve müezzinler için ayrılmış yüksekçe ve parmaklıklı yer [Yüksekliği daha az olana maksûre denir]. (Kubbealtı Lugati).

48) Manẓar / Manẓar-gāh: gah, seyir yeri (178r11).

Manzar: (Ar. naẓar "bakmak"tan manẓar). Türkiye Türkçesinde şu anlamlarda görülür: 1. Görünen yer. 2. Görünüş. 3. Yüz, çehre, dîdar. 4. Göz, göz önü. 5. Bir konunun bölümlerinden her biri (Kubbealtı Lugati).

49) Meclis: meclis, toplantı (68v5).

Ar. *culūs* "oturmak"tan *meclis* şeklinde alıntıdır. Türkiye Türkçesinde şu anlamlarda yaşamaktadır: 1. Bir konuyu konuşmak, görüşmek için yapılan toplantı, içtimâ. 2. Bir iş veya karâra bağlanması gereken bir mesele hakkında konuşmak, görüşmek üzere bir araya gelmiş kimseler topluluğu. 3. Bir başkan ve belli sayıdaki üyelerden meydana gelen resmî heyet, kurul. 4. Büyük Millet Meclisi. 5. Sohbet etmek, eğlenmek amacıyle bir araya gelmiş dost ve arkadaş topluluğu. 6. Toplantı yeri. 7. Bir tiyatro eserinde oyuncuların oyuna girip çıkmasıyle belirlenen bölümlerden her biri, sahne. (Kubbealtı Lugati).

50) Mekteb: mektep, okul (171v7).

Ar. *ketb* "yazmak"tan *mekteb* "yazacak yer, yazıhâne, büro" anlamında alıntıdır. Aşağıdaki anlamlar Türkçe'de ortaya çıkmıştır: 1. Herhangi bir derecede öğrenim görecek olanların toplu olarak devam ettikleri öğretim kurumu, okul. 2. Bu öğretimin yapıldığı binâ. 3. Felsefe, ilim ve sanat kollarında bir kişiye bağlı olarak başlayan ve aynı anlayışta olanlar tarafından devam ettirilen, belli özellikleriyle benzer olanlarından ayrılan tarz, usûl, yol, ekol. (Kubbealtı Lugati).

51) Menāre: minare (41r8).

Kubbealtı Lugati'ne göre: *Minare*: (Ar. nūr > menār "ışık yakılan yer"den menāre) ["Ezan okunan yüksek yer" anlamı önce Farsça'da ortaya çıkmış, oradan Türkçe'ye geçmiştir] Müezzinlerin ezan okuması ve okunan ezanın çevreden rahatça duyulabilmesi için câmilerle birlikte yapılan bir, iki veya üç şerefeli, zarif yapılı, yüksek kulelerden her biri, menar.

52) Menzil: menzil (190r12).

Kubbealtı Lugati'ne göre: *Menzil*: (Ar. nuzūl "inmek, konmak, konaklamak"tan menzil) 1. Yolcuların konakladıkları yer, konak yeri, konak. 2. İki konak arasındaki uzaklık,

bir konaklık mesâfe, normal yürüyüşle bir günlük yol. 3. mec. Varılacak yer. 4. Rütbe, mevki, makam. 5. Oturulan, ikāmet edilen yer, ev, mesken, ikāmetgâh. 6. Dünya, cihan. 7. Ok, kurşun, gülle vb. şeylerin eriştiği uzaklık, erim. 8. Eskiden posta hizmetlerinde kullanılan atların bulundurulduğu ve posta sürücülerinin dinlenip at değiştirdikleri yer, tatar konağı. 9. Ordunun cephe gerisinde yaptığı iş ve hizmetlerin tamâmı. 10. Ok meydanlarında, belli bir rüzgâr altında 900 gezden daha uzağa ok atılarak açılan ve kırılan rekorları göstermek için işâret taşları dikilen sâbit atış yeri. 11. Büyükayı yıldız kümesinin kuyruğunun ucunda bulunan ve diğerlerine göre daha sönük görünen yıldız.

53) Mescid: mescit (166v8).

Arapçadan alıntıdır. Kubbealtı Lugati'ne göre: *Mescit – Mescit*: (Ar. *sucūd* "secde etmek"ten *mescid*) 1. Müslümanların vakit namazlarını kılmaları ve ibâdetlerini yerine getirmeleri için yapılan, içinde cuma ve bayram namazları kılınmayan minâresiz, minbersiz küçük câmi [Son zamanlarda bâzıları, minâre ve minber ilâve edilerek cuma ve bayram namazları kılınır hâle getirilmiştir]. 2. Câmi.

54) Mezār: mezar (242v14).

Arapçadan alıntıdır. Kubbealtı Lugati'ne göre: *Mezar*: (Ar. *ziyāret* "ziyâret etmek"ten *mezār* "ziyâret edilen yer") "Bir kimsenin öldükten sonra gömüldüğü yer, kabir" anlamında hala Türkiye Türkçesinde kullanılmaktadır.

55) Miḥrāb: mihrap, yay şeklinde çizilmiş nakış süsleme (135r18).

Arapçadan alıntıdır. Kubbealtı Lugati'ne göre: *Mihrap – Mihrab*: (Ar. *miḥrāb*). 1. Câmi, mescit gibi ibâdet yerlerinde kıble duvarında bulunan, cemâatle namaz kılınırken imamın önünde durduğu, zeminden biraz yüksek girintili yer. 2. Yüceliğinden, güzelliğinden vb. üstün niteliklerinden dolayı kendisine yönelinen makam veya kimse. 3. edeb. Sevgilinin kemer şeklindeki kaşları ve kaşların arasında kalan kısım. 4. Seccâdelerde ve bâzı halılarda bulunan kemer şeklindeki motif.

56) Minber: minber (199v20).

Arapçadan alıntıdır. Kubbealtı Lugati'ne göre: *Minber*: (Ar. *nebr* "yükseltmek"ten *minber*) Câmi içinde genellikle mihrâbın sağ tarafında bulunan, cuma namazının farzından önce hatîbin üzerine çıkıp hutbe okuduğu merdivenli kürsü.

57) Otag: otağ, çadır (27r21).

Clauson'a göre *Ota:ğ*: başlangıçtaki anlamı (ilk anlamı) küçük ve geçici bir bina manasındadır. Kuzeydoğu ve güneydoğu Türk lehçelerindeki anlamı 'geçicilik' ve 'küçüklük'tür. (EDPT 46).

Tuncer Gülensoy'a göre: *Otağ ~otak ~otah* (hlk.) 'Konak, apartman' = OT. *otağ* (DLT;Çağ.) < *otağ* ~Moğ. (*KW*b. 291) *otağ, otug*. Eren (*TDES,* 311): YOK. *TS.II,* 1120: *otağ, otak* Far. Otağ< 'büyük ve süslü çadır'. Tuncer Gülensoy *otağ* kelimesi için bu etimolojinin yanlış olduğu fikrindedir. Çünkü, TT'ndeki *oda* sözcüğü <ET.,OT. *otag'dan [/-t-/> -d-/* olması ve son ses */-g/*'nin düşmesi ile olmuştur. Nitekim, TS.II, s. 1098'deki oda maddesinde bu sözcük Türkçe olarak gösterilmektedir. *Otag* Farsça ise, *oda* necedir? Ve kökeni nedir? Nişanyan (SS,334): otağ=*ET.* otağ küçük ve geçici yapı, çadır (xı)=ODA diyerek de sözcüğün Türkçe olduğu görüşünü belirtmektedir. Fakat, oda=*ET*? *odag/otağ* otağ, çadır, oda (vııı) *ET*. otağ: ODA, OTAĞ (s. 328) yazar ama (?) işaretini niye koyar, anlaşılmaz. (TTTSKBS: 635).

58) Öw: ev (164r9) / **Öy:** ev,oda (218v21). Ew/v. Bkz. 19.

59) Ribāṭ: konak, han (179r13).

Kubbealtı Lugati'ne göre: *Ribat – Rıbat*: (Ar. ribāṭ) 1. Bağ. 2. Sağlam binâ, kasır, konak. 3. Konaklama yeri, han, kervansaray, imârethâne vb. 4. Sınır boylarında, derbentlerde savaşçılar ve mücâhitler için yapılmış, sur içindeki kale mâhiyetinde müstahkem zâviye, müstahkem binâ. 5. teşmil. Tekke, hankah. 6. Organlar arasındaki bağ.

60) Saḳf: çatı, tavan (183r18).

Arapça *saḳf* sözcüğünden alıntıdır. Türkiye Türkçesindeki anlamları: 1. Dam, çatı. 2. Tavan. (Kubbealtı Lugati).

61) Ṣanem: put (83r2).

Arapça *ṣanem* sözcüğünden alıntıdır. Sanem'in Türkiye Türkçesindeki kullanımı 1. Put ve 2. mec. Çok güzel kimse, dilber, mahbûbe şeklindedir. (Kubbealtı Lugati).

62) Sarāy: saray, ev, bina (28r3).

Farsçadan alıntıdır. Hasan Eren'e göre: *Saray*: 'hükümdarların veya devlet başkanlarının oturduğu yapı'. -Nog *saray* 'ahır'.-TatK *saray* 'ahır'.- Kur *saray* 'ahır'.- Krg *saray* 1.'han'; 2.'han sarayı': *kan saray, ak saray*.- Kzk *saray*.- KKlp *saray* < Far *saray* 'a house, palace, grand edifice, king's court, seraglio'. ~Tkm *saray* 1.'hükümdarların oturduğu büyük yapı'; 2.'hayvan pazarı'. – Nog *saray* 'ahır'.- TatK *saray* 'ahır'.- Kur *saray* 'ahır'.- Krg *saray* 1. 'han'; 2.'han sarayı': *kan saray, ak saray*.- Kzk *saray*.- KKlp *saray* < Far *saray 'a* house, palace, grand edifice, king's court, seraglio. (TDES s. 356).

Kubbealtı Lugati'ne göre: *Saray*: (Fars. serāy) [Kelime Türkçe'den bâzı Avrupa dillerine de geçmiştir] 1. Hükümdarların veya devlet başkanlarının oturduğu büyük ve gösterişli binâ. 2. teşmil. Hükümdar veya devlet başkanı ve bunların çevresi. 3. İçinde kamu işlerinin yürütüldüğü büyük yapı.

63) Ṣarḥ: köşk (113v14).

64) Ṣavma'a: ibadethane, tekke, zaviye (137v11).

Arapça *ṣavma'a* sözcüğüne dayanmaktadır. Osmanlı Türkçesi metinlerinde de görülmektedir. 1. İçinde ibâdet edilen ve uzlete girilen çeşitli dinlere âit tapınak. 2. Halktan ayrı yaşayan hıristiyan râhip ve râhibelere mahsus ibâdet yeri, manastır. (Kubbealtı Lugati).

65) Secde-gāh: secde edilen yer (135v15).

Secde-gâh (-geh) : (Fars. yer bildiren *gāh* > *geh* ekiyle) Secde edilecek, secdeye varılacak yer, ibâdet yeri.(Kubbealtı Lugati)

66) Serniç: sarnıç, küçük çömlek (174r14).

< Ar. *ṣihric* > *ṣahrınc* "küçük havuz".

Kubbealtı Lugati'nde Osmanlıcadaki kullanımları şudur: 1. Yağmur sularını biriktirmek ve gerektiğinde kullanmak amacıyle genellikle taştan çeşitli büyüklüklerde

yapılmış yer altı deposu, sahrınc. 2. Gemilerde bulunan tatlı su deposu. 3. Akaryakıt taşıyan gemilerde içine petrol konulan bölmelerden her biri.

67) Sin: mezar (163r2).

Yaygın görüşe göre *sin* < Çince *ts'in* sözcüğünden Eski Türkçeye geçmiş bir alıntıdır. Clauson, Rasanen, Baskakov, Talat Tekin, Hasan Eren ve birçok bilim adamı bu görüştedir. Tuncer Gülensoy ise *sinle-* şeklinde fiil biçminin olmasından yola çıkarak sözcüğün Türkçe oluşunda ısrarcıdır. Gülensoy'un açıklamaları şu şekildedir: *Sin*: '(eski) Ölü gömülen yer, gömüt, mezar' = ET. *sin* (Tariat G 5), =OT. *sın* (DLT), EAT.: sinla 'mezar' < sinlag [< *sin-* ~*sing-* 'gizlenmek']. An.ağl.: *sin, sinne* [<*sin*+*le*], *sinnik* [sin+lik] 'ölü göümlen yer, mezarlık'; *sinan* 'sinsi'; *sindiril-* 'sine gömülmek'; *sinece avı* 'gizlenerek yapılan av'; *sinecek* 'çarşaf'; *sinece, sinecen, sinelce* 'hileci, düzenbaz'; *sinecenlik* 'sinsilik'; *sinecen ol-* 'aptallaşmak, durgunlaşmak'; *sinenbeç, siğnenmeç, siğnebit, siğnebitti, sin, sinebit, sinembitti, sinlenbiç, sinmece, sinmecek, sinmecik, sinmemmeç, sinmeci, sinnenbeç, sinnenbözü, sinnenmece, sinnenmeç* 'saklambaç oyunu'; *sinen-, signen-, siğenen-* 'saklanmak, gizlenmek'; *siner* 'dirlik, düzen '; *sinesiz* ' beceriksiz, iş bilmez'; *singece* 'yapmacık davranış ve usluluk gösteren kimse'; *singel, sinğel* 'gösterişsiz, yalın; uysal, sessiz'; *singemeç* 'köşe bucak'; *singil* 'uyuşuk, tembel'; *singin-* 'çekinmek'(DS.X, 3638-3640), Rasanen (V 422): < Çin. ts'in, Gabain (TT 6:89): <Çin. ts'in, Clauson (ED 832): (Gabain'in açıklaması doğru olamaz. Çünkü Orta Çin. < ts'im'dir), Baskakov (Jarring Arm. 5): < Çin. sın ~ sin, T.Tekin (Mak.II, 524): sin< Ch. ts'in, M.Tulum (EFTDED, 26: 157-164): sinle. NOT: Anadolu ağızlarındaki ad ve fiil köklerinde yaşayan örnekler SİN-SIN 'mezar, kabir, gömüt'sözcüğünün Çinceden alıntı olmadığına birer kanıttır. SİN adı yanında SİN- fiili de bulunan bu sözcüğün türettiği sözcüklerden acaba kaç tanesi Çincede vardır? Ayrıca, *'Türklerde ve Moğollarda ölü gömmek töresi'* de bu adın Çince olmadığına işarettir. Türkler ve Moğollar ölülerini kurganlara (=koruganlara) gömerler ve mezarın belli olmaması için gerekli özeni gösterirlerdi. Pazırık kurganının yüzyıllar sonra tesadüfen bulunması ve Cengiz Han'ın mezarının hala bulunamaması bununla bağlantılıdır. (TTTSKBS: 782).

Hasan Eren'e göre: *Sin* :'ölü gömülen yer, mezar'. Ağızlarda *sinlik* 'mezarlık' olarak geçer.Eski kaynaklarda geçen *sinle* biçimine ilişkin bilgi almak için bk.Tulum: EFTDED; 26; 157-164. Gabain'e göre (TT 6:89), Çinceden alındığı anlaşılıyor (Çince *ts'in* 'the rear holl in an ancestral temple'). Clauson'a göre (ED 832) bu açıklama olanaksızdır. Orta Çincede bu sözün sonunda *–n* değil, *-m* geçiyordu. Gabain (AG 333) 'Glieder des Körpers' olarak

kullanılan *sın ~sin* ‘in etimolojisini vermemiştir. Gabain’in *sin’*in Çinceden geldiği yolundaki açıklaması bilimsel yayınlarda sık sık dile getirilmiştir. Örn Rasanen (V 422 b) *sın~sin* biçimlerinin Çinceden geldiğini yazmıştır. Son olarak, Baskakov (Jarring Arm 5) da Rasanen’e dayanarak *sın~sin* ‘in Çinceden alındığını belirtmiştir. Bk. Brockelmann: OGM 18.β: Ligeti: AOH 19: 194. (TDES s. 368).

Osmanlı dönemi metinlerinde ve halk edebiyatı ürünlerinde sözcük görülmüştür. Günümüzde ise kullanımdan düşmüştür: 1. Mezar, kabir: Anmaz mısın öleceğin / Kara sine gireceğin / Başına ne geleceğin / Bil hey gönül şimden gerü (Sünbül Sinan). İletip kodular beni sinime / Gökteki melekler gelmez yanıma (Karacaoğlan). 2. Çukur, hendek: Ruznâmeci Mansur Efendi ki sinde yatarken gece vurulup vefat etti… (Kâtip Çelebi). (Kubbealtı Lugati).

68) Ṣuffe: dışkapının iki tarafında oturmaya mahsus yer (2r7).

(Ar. *ṣuffe*) Sofa kelimesinin eski metinlerde geçen asıl şekli. (Kubbealtı Lugati).

69) Ṣūret: suret, şekil, görünüş, put (5v6).

Arapça *ṣūret* sözcüğünden alıntıdır. Türkiye Türkçesindeki kullanımları şunlardır: 1. Gözün ilk bakışta gördüğü şey, dış görünüş, şekil, biçim. 2. Tarz, yol, şekil. 3. (Yazı veya resim için) Nüsha, kopye. 4. Resim, tasvir. 5. Yüz, çehre, surat. 6. Bir varlığın dıştan görünen, beş duyu ile bilinen yönü. 7. tasavvuf. Cenâbıhakk’ın sıfatlarının şehâdet âleminde tecellî etmiş şekli olan her varlık. 8. Bayağı kesirlerde birimin eşit parçalarından kaç tâne alındığını gösteren ve kesir çizgisinin üstüne yazılan sayı, pay. (Kubbealtı Lugati).

70) Tābūt: tabut; sandık, Hz.Musa’ya nazil olan sandık (131v21).

Tabut < Ar. tābūt. 1. İçine ölü konan sandık. 2. Bir yerden bir yere yumurta taşımak için kullanılan sandık [12 düzine yumurta alır]. (Kubbealtı Lugati).

71) Ṭāḳ: kubbe, bina kemeri (184r4).

Kubbealtı Lugati’ne göre: *Tak*: (Ar. ṭāḳ < Fars.) 1. Millî bayram ve şenliklerde caddelere geçici olarak kurulan süslü kemer. 2. (Yapılarda) Kemer veya yarım dâire şeklindeki kapı ve pencere üstü. 3. Kubbe, kümbet.

Gülensoy ise sözcüğü yansıma bir sese dayandırarak Türkçe olarak açıklamaktadır: *Tak* : 'Tahta vb. bir şeye vurulunca veya silah patlayınca çıkan tok ve sert ses' < *ta* 'yansıma'+*k* (TTTSKBS: 851).

72) Tam: dam, çatı; duvar, bina (40v20).

Tuncer Gülensoy'a göre: *Tam*: ' 1.Ahır;2.yapıların üst bölümü, dam; 3. toprak tabanlı, tek kalı ev, köy evi; 4. Büyük, boş, ışıksız oda; 5. baca' = ET., OT. *tam* 'duvar, dam, Kale' (*EUTS,* 223; DLT) < *tam* [Tuncer Gülensoy 'tam' kelimesi hakkında 'Ar. *tamm* ile ilgisi yoktur.' Demiştir.] (TTTSKBS: 855).

7**3)Tegirmen**: değirmen (141r8).

Clauson'a göre: *Tegirmen* : *tegir-* ; mısır öğütülmesi için bir döner öğütücü; kısaltılmış haline örnek verirsek; termen / terben şeklindedir. (EDPT 486)

74) Tirgük: direk, kazık (62r13).

Clauson'a göre: *Tirgük (d-)*: tire-; yılmak bilmez, ayak, destek; sesteşi tirek kelimesidir. (EDPT 544)

75) Tünek: zindan, sığınak (98v16).

Tuncer Gülensoy'a göre: *Tünek*: ' kuşların, evcil kanatlıların üzerinde tündeikleri [->tüne-] dal veya sırık'=OT.*tünek* 'hapishane' (DLT) < *tü-n+e-* 'addan eylem yapan ek'+*-k*. An.ağl.: *tünek* 'geceleyecek yatacak yer, ev' (DSX, 4011); *tünek dur-* 'ev bark edinmek' ~ tünek (YUyg.,Alt./*ATS,189*), tünü (Alt.), dünek (Osm.) (TTTSKBS: 946).

76) Tüŋlük: evin duvarındaki delik, pencere (135r5) .

< tün + lük

2.2.2. EV EŞYASI

77) Aḍaḳ(2): kadeh (249r12)./ **Ayaḳ/ġ**: kadeh, çanak, kase (8v18).

Kısas'ül-Enbiya'da *adak* ve *ayak* olarak iki biçimde görülmektedir.

Clauson'a göre: *Ayak*: özellikle bireysel kullanım için bir içki gemisi, fincan, kadeh, kase manasına gelir. (EDPT 270).

Tuncer Gülensoy'a göre: *Ayak 2* : 'Çanak, kase' =OT. *ayak (*DLT, KB). An.ağl.:*ayak* 'tas,maşraba, kadeh' (*DS.I,* 399) ~ayak (Kırg., Bşk.), ayak (Yak.) = Moğ. *ayaga(n):*Hal. Ayak. (TTTSKBS: 92).

Hasan Eren'e göre: *Ayak* : 1.'bacakların bilekten aşağıda bulunan ve yere basan bölümü'; 2.'bacak'; 3.'birtakım şeylerin yerden yüksekçe durmasını sağlayan dayak, destek'; 4.'büyük bir ırmağa karışan akar suların her biri'; 5.'bir gölün sularını denize, başka bir göle veya ırmağa taşıyan akar su'; 6.'basamak'. ~Tkm *ayak.*-TatK *ayak.*- Bşk *ayak.*- Kzk a*yak.*- KKlp *ayak.*-Nog *ayak.*-Krg *ayak.*-Alt, Tel *ayak.*-Şor,Sag *azak.*- SUyg *azak.*-Soy *adak* .- Hal *hadaq.*-Yak *atax.*- Çuv *ura.* Eski Türkçede *adak* olarak kullanılır. Orta Türkçede *adak* ve *ayak* biçimleri geçer. Kaşgarlı Mahmud'a göre, Çiğiller ve öz Türkler *adak* biçimini kullanırlar. Kıpçakların bir bölümü ve Yemekler, Suvarlar, Bulgarlar ve Rus ve Rum topraklarına değin yayılan başka birtakım boylar *azak* biçimini ve toplu olarak Yağmalar, Tuhsılar, (diğer) Kıpçaklar, Yabakular, Tatarlar, Kaylar, Çumullar ve Oğuzlar *ayak* biçimini kullanırlar. Eski Kıpçakçada da *ayak* olarak geçer. Yaygın bir inanca göre, Türkçe *at- (*ad-)* kökünden gelir: *at-* + *-(a)k* eki. Bk. Nemeth: NyK 47:65;Csoma Arm 73; ALH 23: 1; Ligeti: MNy 42: 3;VJa 3, 1971,32; ResAltL 11; Egorov: ES 275; Redei- RonaTas: AOH 37: 4-5. Poppe (Lautlehre 52, 124) Türkçe *ayak (<adak)* ve Moğolca a*yag (<* padak* 'Ende, Unterlauf cines Flusses') sözlerini Korece *padak* 'the sole of the foot' biçimiyle birleştirmiştir. Bk. Doerfer: TMEN N 27 = 1972. Ancak Ramstedt (SKE 180-181) Korece *padak*'ın karşılıklarını sayarken Türkçe ayak biçimini vermemiştir. Buna karşılık Rasanen (V 5 b) *ayak* 'ı Korece *padak* biçimiyle birleştirmiştir. Bk. Aalto: CAJ 1:14. Clauson (ED 45) *adak (> ayak)*'ın kökü üzerinde durmamıştır. Sevortyan (ESTJa 1975, 103-104) Nemeth'in açıklamasını veridkten sonra *ayak*'ı birtakım Moğolca biçimlerle karşılaştırmıştır. Son olarak Orta Türkçe **ay-* kökü ile Hint-Avrupa dillerinde 'gitmek'anlamında kullanılan *ay-* kökü arasındaki benzerlikten söz etmiştir. Doerfer (KhalMat 290) Halaççа *hadaq* biçimine dayanarak **padak* (veya **padak)* biçiminden yola çıkmıştır. (TDES s. 26).

78) Arġamçı: yükü deveye yüklerken kullanılan halat (101v15, 18).

< argam + çı. Doerfer, Farsça *arġaç*, yani "iplik; atkı" anlamındaki sözcüğün de Moğolcadan Türkçeye geçen *arġamçı* ile ilgisini kurar. (Doerfer, 1963a: 42).

79) Aşaç: tencere, kazan (228v7).

< aş + aç

80) Ayaḳlıġ: kadehlik (162v4).

< ayak + lık. Clauson *ayaklığ* "kaseleri taşımak için bir tepsi" anlamında vermiştir. (EDPT 271).

81) Beşik: beşik (18v11).

Clauson'a göre: *Beşük*: bazı fonetik değişikliklerle birlikte *beşik* kelimesi genellikle 'beşik' olarak kullanılmıştır. Fakat güneydoğu Türkçesinde *böşük/ büşük* olarak geçmiştir.(EDPT 380)

Tuncer Gülensoy'a göre: *Beşik*: 'Beşik' = ET. *béşük* ~OT. *beşik*, B*işik* (DLT) < **beşik* <*b*elçik (*T.Tekin, Mak.I,124) [Mak.*bölcsö*<Eski Blg. **belçüg)*. An.ağl.: *beşik, Béşik, Beşşik, bişik (DS.II,*643); *peşuk* (Rize/RİA); *bişşik (DS.II,* 708);*béşşik, beşuk* (s.645). *Beşig kertme, beşşik kertme, bişik kertiği '* kız ve erkek çocukları beşikte iken nişanlama' (s.643). Ayrıca krş. *beşik* '1. Bir araya gelmiş ot ve ekin demetlerinin meydana getirdiği büyük yığın ; 2. Kağnıya fazla yük yüklemek için okları arasına konulan çatallı ağaçlar ; 3. Bebek, beşik çocuğu' (s.643) ~bişik (Trkm.), beşik (Özb., Kırg., Blk.), bişik (TatK.), beşik (Nog., KKlp.), bihik (Yak.)<b*isi*<*beşik*, pezik (Sag., Kaça.), pejik 'beşik' (Şor.); 'tabut'(Alt.), pizik 'salıncak' (Hak.), mejik ' tabut; beşik' (Tel.). Tü.>Mac.*bölcsö* [-1-türeme]; Blg. *besik;* Srp. *bésika* (TTTSKBS: 135).

Hasan Eren'e göre: *Beşik*: 'süt çocuklarını sallayarak uyutmaya yarayan küçük karyola' ~Tkm *bişik.*-Özb *beşik.*- Krg *beşik* 'salıncak, beşik'.- TatK *bişik.*-Blk *beşik.*-Nog *beşik* 'salıncak, Beşik'.- KKlp *beşik* 'salıncak, beşik'.-Hak *pizik* 'beşik,salıncak'- Sag, Kaça *pezik* 'beşik'.-Şor *pejik* 'beşik'.- Tel *mejik* 'tabut, mezar, beşik'.- Alt *pejik* 'tabut'.- Yak *bisik* 'beşik'. Eski çağlardan beri kullanıldığını biliyoruz. Orta Türkçede *beşik* biçimi kullanılır. Eski Kıpçakçada da *beşik* olarak geçer. < *beşi- (~bişi)* 'sallamak' + *-k* eki. Eski bir Türkçe alıntı olarak Macarcada saklanmıştır. (*bölcsö* 'beşik'). Macarca *bölcsö*'nün *–l*-'si sonradan türemiş ikincil bir sestir. Macarca *gyümölcs* (< Türkçe *yemiş)*'teki *–l-* gibi. Bk. *yemiş.* Bulgarca *besik* ve Sırpça *besika* biçimleri Türkçeden alınmıştır (BER 1: 45; Skok: EtRj 1: 142). Böhtlingk 461; Bang: MSFOu 67: 40; Rasanen: TLT 48; V 72 a (kökeni üzerinde

durmamıştır);Clauson: ED 380 b ; Ligeti: JA 1938, 189; CAJ 24: 243-244; TörK 17, 121; Nemeth: KCsA 1.Erganzungsband 521; Sevortyan: Hungaro-Turcica 151-153; ESTJa 1978, 122-123; Egorov: ES 154 (Çuvaşçada 'kundak bezi'olarak kullanılan *pelçe*'yi *beşik* ile birleştirmiştir): Halasi-Kun: AEMAe 1: 162; Şçerbak: Vvedenie 141. (TDES s. 48).

82) Bıçaḳ: bıçak (50r10).

Tuncer Gülensoy'a göre: *Bıçak*: 'Bıçak' < ET.*bı~bıçak~biçük (EUTS, 40)~piçük (EUTS,*157). OT. *biçek (DLT: biçekle-);* KB.: *bıçak~biçek* < **bıç- ~ biç-+~(A)k.* T.Tekin'e göre bicak adı *bıç-* (kesmek)'dan değil, B*i*'den gelir(s.526). An.ağl.: *piç'ak* (Rize/RİA); *bıçak (DS.II, 654)* ~pıçağ/pıçax (Ker.), buçax (Ab.), bizak (Tuva)< *bıçak < bicak, puçağ (Beş.), bıçağ (Tel.), piçağ (Tır., Tuz.) (Kr.*TS*,208,291), piçak (Özb.), pıçak (Trkm., TatK., Alt., Tel.,Şor.), bıçak (Blk.), pışak (Nog., KKlp., Kzk.), bıhax (Yak.). Tü. >Ar.(Cez.) bucak, buçakçi: (*ALTK*,44); Tac.*aşpiçaq, pişaçay* (<Özb.); Tü>Fars.*piçak (Doerfer, TMEN* 844): Tac, *aşpiçak(*<Özb. *piçak) ~piçak.* Tü.>Mac. *Bicsak* (Ligeti; *AOH* 19:141) (<Kuman); Srp.*biçak* (Skalkic,: *Turc 141)* (TTTSKBS: 139).

Hasan Eren'e göre: *Bıçak*: 'kesme aracı' ~Tkm *pıçak.*- Blk *bıçak.*- Nog *pışak* .- KKlp *pışak.*- TatK *pıçak.*- Krg *bıçak.*- Kzk *pışak.*- Özb *piçak.*- Alt, Tel, Şor *pıçak.*-Yak *bıhax.* Türkçe *bıç-* (> *biç-)* kökünden geldiği açıktır: *bıç- + -(a)k* eki. Buna göre, Uygurca *bı* 'bıçak' kökünden *–çak* ekiyle yapıldığı yönündeki sav yanlıştır. Farsça *piçaq* biçimi Türkçeden geçmiştir (Doerfer: TMEN 844): Tacikçe *aşpiçaq* ve *piçaγ* biçimleri Özbekçeden alınmıştır (Doerfer :TLT 220, 225). Türk diyalektlerinden Tibetçeye de *pi-c'ag* 'large buthcherknife' olarak geçmiştir. Tibetçe *pi-c'aq*'ın Türkçe *çakı* (Türki *çaku*)'dan geldiği yolundaki açıklama yanlıştır (Laufer: T'oung Pao 17: 492/171). (TDES s. 50).

83) Biçek: bıçak (85r17).

Bıçak: Bkz. 82.

84) Bisāṭ: halı, kilim, yatak, döşek (181r13).

< Ar. basṭ "yaymak, sermek"ten bisāṭ.

Kubbealtı Lugati'ndeki açıklama: *Bisat* : 1. Halı, kilim, keçe, minder gibi yere yayılan şey, yaygı. 2 Dünya.

85) Çanaḳ: çanak, kap (217v12).

Clauson, sözcüğün kökeniyle ilgili bir açıklamada bulunmamıştır. *Çanak*: başlangıçta içi boş bir huni şeklindeki nesnenin bazı benzerleri; güneydoğu Türkçesinde 'değirmen besleme hunisi' şeklinde kullanılmıştır. Kır.'da "göz çukuru"; pamuk kozası; fasulye kabı", Az., Trkm.'de "tahta kase", Osm.'da "toprak/kiremit kap" olarak anlamlandırılmıştır. XI. yüzyıldan itibaren metinlerde tanıklanmaktadır (EDPT 425).

Tuncer Gülensoy'a göre: *Çanak*: 'Toprak, metal, ağaç vb.den yapılmış yayvan, çukurca kap'=OT. *çanak* (DLT) < **çanak* [< *çan* 'çukur, oyuk; bardak' (Alt.Gr.,307;E*UTS*,59)+*(a)k* 'küçültme eki'] An.ağl.: *çanağ* 'çanak'; *çanah* 'saksı'*; çanak* ' minarenin şerefesi';*çanak, çanah* 'üç okkalık bir tahıl ölçeği'; *çanak* 'dağ tepelerindeki oyuklar, çukurlar' (*DS.III,1967)* ~ çanak (Trkm.), çanaç 'tulum; çanak' (Kırg.) (*KS.I*,250); çanak 'göz çukuru' (Kırg.). Nişanyan (*SS*,90); çanak=ET.*çanak* huni (Hak.x1), yemek kabı, kase (Oğ.x1). T.Tekin (*Mak.II*, 526); *can* 'a cup'< Ch. *Chan* 'a cap for wine ot fat/oil'(*EDPT:*424a). *Canak* 'a wooden bowl or dish' (BT IX; 71,1;Ham. 1986; 34,1-2). Fazla bilgi için buraya bak. (TTTSKBS: 218).

86) Çerāg: mum, çıra (62r8).

< Farsça çerāġ. Türkiye Türkçesindeki kullanımları şunlardır: *Çerağ – Çırağ – Çirağ*: 1. Yağ kandili ve genellikle mum, meş'ale gibi ışık veren şey. 2. Yağa bulanıp yakılan fitil. 3. teşmil. Işık, alev. (Kubbealtı Lugati).

87) Çeşme: çeşme (129V1).

Kubbealtı Lugati'ne göre: *Çeşme*: (Fars. çeşme) [Kelime Türkçe'den Balkan dillerine de geçmiştir] Bir kaynaktan gelip bir haznede toplanan veya borularla getirilen suların, kullanılmak amacıyla üzerindeki musluklar vâsıtasıyle akıtılması için yapılmış küçük tesis.

Hasan Eren'e göre: *Çeşme*: 'düzen altına alınarak bir oluktan akıtılan yataklı su haznesi' ~TatK *çişme* 'göz, kaynak'.- Krg *çiçme* 'kaynak' < Far *çaşma* 'a fountain, source, spring' (<: *çaşm* 'eye'). Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir. Tietze: Pers 139/33. (TDES s. 87).

88) Çıḳır: çıkrık (ip için) ; su dolabı (60v18).

Clauson, *çıkır, çığrık, çıkrık, çığrı, çıxrık*, vb. sözcüklerin hepsini *çığrı*: maddesinde ele almıştır. Bu sözcüklerin "dönen şeyler" ya da "değirmen tekeri" için kullanıldığını ve kökeninin **çığır*'a dayandığını açıklamıştır (EDPT 410).

Tuncer Gülensoy'a göre: *Çıkrık* : < OT. *çıgrı* 'çıkrık, değirmen, çark, dolap gibi şeylerin çıkrığı ve her türlü makara'(DLT) <**çı* 'yansıma'+*kır-ık* Uyg. (İKPÖ, 176): *çigarı(çıgrı?)*. TÜ.> Kürt. *Çırık* 'pamuk eğirme aleti' (*KTS,* 56). Nişanyan (*SS*,93):çıkrık=çıxrı çıkrık, makara, daire (xi) ~?Fa. *çerxak* 'küçük çark' < *çerx* . Tuncer Gülensoy çıkır kelimesi için bu etimolojinin yanlış olduğu görüşündedir. (TTTSKBS: 236).

89) Çuvāl: çuval (23r8).

< Fars. çuvāl < cuvāl) [Kelime Türkçe'den Arapça'ya da geçmiştir]

Çuval: 1. Erzak, öteberi koymaya veya nakletmeye yarayan, kenevir, pamuk gibi bitkilerin elyâfından veya naylon iplikten yapılmış büyük torba. 2. Hint keneviri ipliğinden seyrek dokunmuş çok kaba bir dokuma (Kubbealtı Lugati).

90) Ḫalḳa: halka, tasma ; (kapı için) tokmak (218v10).

< Ar. ḥalaḳa. Arapçadan alıntıdır.

1. Bir yere tutunmak veya bir şeyi bir yere tutturmak için kullanılan mâden, tahta veya plastikten çember. 2. Vücûdun kulak, parmak, bilek gibi yerlerine takılan, genellikle kıymetli mâdenden dâire biçiminde süs eşyâsı. 3. Ortası boş bir dâire biçiminde olan şey, ortası boş yuvarlak. 4. Çevre, muhit. 5. Çember biçimindeki insan dizisi. 6. Yağlı ve tuzlu ufak bir simit çeşidi. 7. spor. Asılı iki halat ucuna takılmış mâdenî iki çemberden meydana gelen asılma âleti. 8. tasavvuf. Tekkelerde zikreden dervişlerin yan yana sıralanmasından meydana gelen dâire şeklindeki dizi. (Kubbealtı Lugati).

91) Hāvan: havan (193v6).

Farsçadan alıntıdır. < Fars. hāven.

Hasan Eren'e göre: *Havan*: 'içinde bir şey dövmeye yarayan, ağaç, taş veya madenden yapılmış kap' < Far *havan* 'mortar'.- Türkçede taştan veya ağaçtan yapılmış büyük havana *dibek* adı verilir. Bk. *dibek*. Tietze: Pers 134/13. (TDES s. 174).

92) İdiş: kap, çanak (8v17).

Clauson'a göre: *İdiş*: fincan kap. (EDPT 72).

93)'imāri: deve oturağı, gölgelikli fil sandalyesi (74r19).

< Ar. imari.

94) Kābin: geline verilen ağırlık, çeyiz (48r19).

< Fars. *kābin – kābin.* Nikâhta güvey tarafından geline verilmesi taahhüt edilen para, ağırlık, mehr. (Kubbealtı Lugati).

95) Ḳadeḥ: kadeh (148r15).

< Ar. ḳadeḥ.

Kısas'ül-Enbiya'da "kadeh" anlamında hem Türkçe adak/ayak sözcükleri hem de Arapça kökenli kadeh geçmektedir.

96) Ḳadem: ayak (53r9).

< Ar. ḳadem.

97) Ḳandil: kandil (34r9).

Ar. *ḳindil* < Lat. *candela* "mum". Latinceden Arapçaya, Arapçadan da Türkçeye geçmiştir.

Türkiye Türkçesinde *kandil*: 1. Sıvı hâlindeki yağa batırılmış bir fitilin yanması sûretiyle ışık veren aydınlatma âleti. 2. fizik. Işık şiddeti birimi, kandela. 3. kısa. Kandil gecesi. 4. Menzil oklarının bozulmadan taşınabilmesi için özel olarak yapılmış, içinde deliklerine okların geçirileceği bir kafes bulunan, üstü geniş, altı dar ağaç kutu, okluk, tirdan, kubur. 5. Câmilerde kandiller gibi alt alta sıralanarak sarkan tezyînat motifleri; sümbül gibi çiçekleri kandil kandil olan şekiller, kandilli salkım çiçeği gibi tâneleri sarkan çiçek ve tezyînat. (Kubbealtı Lugati).

98) Ḳap (1): kap, zar; çanak (133v19) .

Clauson'a göre: *Ka:b*: düzgün bir deri çanta, bazen belirsiz kap, kap. Genellikle kap ya da bir kitabın bağlanması gibi bazı genişletilmiş anlamlı bir kelimedir. (EDPT 578).

Kubbealtı Lugati'ne göre: *Kap* : (Eski Türk. kāp) 1. İçine sıvı veya katı herhangi bir madde konan şey 2. İçine yenecek öteberi konan mutfak eşyâsı. 3. (Yemek için) Bir öğündeki yemek çeşitlerinden her biri. 4. Kitap kapağı, cilt. 5. Çeşitli öteberinin ve yiyeceklerin taşınmasına ve saklanmasına yarayan çanta, sepet, sandık vb. 6. Örtü, kılıf, mahfaza.

Tuncer Gülensoy'a göre: *Kap* : 'İçine sıvı, katı, gaz konulan oyuknesne' =OT.*ka ~kap* 'kap, tulum, çuval, dağarcık' (DLT) < * *ka(p).* TT.: KAP+(ÇIK/ÇIKLI/LI/LIK) ~ha (Yak.) Tü. > Kürt. *Kab (KTS,* 165 a); Ar.(Ir.) *kab (ALTK*, 82) (TTTSKBS: 459).

99) Ḳava: kova (71v8).

Clauson *Kovğa*: için "kova, bakraç" anlamlarını vermiş ve *kovuk* ile aynı kökten geldiğini belirtmiştir. Kuzeybatı Kırım'da *kopka,* Osm.'da *kova*, Trkm.'de *ğova* olarak yaşamaktadır. İlk olarak VIII. yüzyıl Uygur Mani metinlerinde görülmüştür (EDPT 583).

Tuncer Gülensoy' a göre : *Kova* : Genellikle su veya sulu şeyleri içine koyup taşımaya, kuyudan su çekmeye yarayan, üstünden kulplu kap. =OT. *ḳova* (DLT. I, 147, III, 237) < * *kōġa* < * *kobġa* (Räsänen, *V* 273). TT.: KOVA + (CI). (TTTSKBS: 546).

100) Ḳazan: kazan, büyük tencere (95r1).

< *kaz-* fiilinden türemiştir. *Kazğa:n*: "kazan, tencere" anlamındadır. XI. yüzyıl Karahanlı metinlerinde *kazğan* şeklindedir. Tarihsel dönemde Oğuz sahasında –g- düşmesiyle *kazan* şeklini almıştır (EDPT 682).

Tuncer Gülensoy'a göre: *Kazan* : 'Çok miktarda yemek pişirmeye veya bir şey kaynatmaya yarar büyük, derin, kulplu kap'< *OT. *kazgan* 'sel sularının açtığı yer' < *kazgan.* [< **kar*+ *gan* (Rasanen,*V* 243)] [Krş. Tü. *Kazgan* < * *kar*+*gan*n=Moğ. *kayiba* ay.< *kariba* (< * *ka-riba*) < *kari*+ *ba* (Moğ. *karum* 'kazan') Çağ. *kazgan* (Çağ.) Tarj. *kazan, kazgan.* An.ağl. :*kazan* '1.kuyu; 2.soba; *kazancık* 'çukur, oyuk'; *kazançe, kazençe* 'yağ tavası'; *kazankabı* 'kıldan dokunan büyük heybe'; *kazankara* 'midye ve kabukları'; *kazankarası* 'yenilebilen bir bitki'; *kazankocası* ' kaynayan çamaşırı karıştırmaya yarayan sopa' *kazankulpu* 'gökkuşağı'; *kazankup* ' topla oynanan bir çocuk oyunu' (*DS.VIII,*2710). Tü. > KbRum. *Kazani, Kazani;*

kazazis ‘kazancı’; *kazancidis* ‘kazancı’ ~ kazgan (Çağ.; eski Kıpç.), kazan (Kzk., Kırg., TatK., Uyg.), kazan (Har.), kaz,an (Bşk.), kazan (Özb.), gazan (Az.), gazan (Trkm.), gadan ‘büyük kazan’ (Trkm.)< * *kazgan*, xarbax (Yak.), xuran (Çuv.) < * *kargan* < * *kar-gan* [=Zaza. *harani* (Ö.özer, 112) (Tü>Çuv. *xozan, xuzan*>Çer. *ÇLÇ* 173);Woty. *kuzon)* ~ Moğ. (*KW*b. 169) *karu-m* ‘Kessel’. Tü.>Fars. (Doerfer: *TMEN* 1390); Tac. *Qazan* ‘Kessel’ (Doerfer: *TLT* 469); Blg., Srp. *Kazan;* Rumen. *Cazan;*Arn. *Kazan;* Mac. *Kazan;* Ar. (Cez.) *kazan;* (Ir.,Mıs.) *kazan;* (Sud.) *ki:kan ;* (Mıs.) *kazancı* (*A*LTK, 87); Zaza. *harani* [= Çuv. *xuran*] (O.Özer, 112) Skaljic (*Turc* 403): < Fars. Tuncer Gülensoy kazan kelimesi için yapılan bu açıklamanın yanlış olduğunu düşünmektedir. Nişanyan (*SS*, 230): kazan büyük tencere (x1)~? *Ar. xazzan* [i*m.*] çok depolayan < *xzn* ‘depolama- > HAZİNE **ET. kazgan* (kazılmış yer, çok çukurlu arazi) ile ilişkisi düşünülemez. Tuncer Gülensoy kazgan ile kazan kelimesi arasında düşünülen bu ilişkinin yanlış olduğu kanaatindedir. Çünkü, Altay dillerindeki /r/ /z/ değişmesi ve diğer Türk dillerindeki örnekler bu sözcüğün Türkçe olduğuna kanıttır. Ayrıca, /a/ ünlüsü uzundur. (TTTSKBS: 488).

Hasan Eren ‘e göre: *Kazan* < *kazgan* : 1.’çok miktarda yemek pişirmeye veya bir şey kaynatmaya yarar büyük, derin ve kulplu kap’; 2.’buhar makinelerinde, kalorifer tesisatında suyun kaynatıldığı kap’ ~Tkm *gazan*.- Kzk *kazan*.- KKlp *kazan*.- Krg *kazan*.- TatK *kazan*.- Bşk *kazan*.- Nog *kazan*.- Alt, Tel, Şor, Kaça *kazan*.- Çuv *xuran.* Orta Türkçede *kazgan* olarak geçer. Kaşgarlı Mahmud’a göre, *kazgan* ‘sel sularının yardığı yer’, *kazgan yer* de ‘içinde yarlar, bataklıklar, çatlaklıklar bulunan yer’anlamına gelir. Daha sonra ‘kazan’anlamıı kazanmıştır. Eski Kıpçakçada da *kazgan* ‘bakır yemek pişirme kabı veya kazan’ (ve kazan) olarak geçer. Türkçe *kaz-* kökünden geldiği bilimsel yayınlarda sıklıkla dile getirilmiştir (Nemeth: Nyr 42: 241; Dmitriev: DAN B, 1926, 68; Brockelmann: OGM 53. ; Ligeti: NyK 49; 245-246). Ancak Ligeti (MNy 43; 15) fiil kökünden geldiğinin açık olmadığını da sözlendirmiştir. Rasanen (V 243 a) *kaz-* kökünün türevleri arasında saymıştır. Clauson (ED 682) da *kaz-* kökünün bir türevi olarak vermiş, yalnız Kaşgarlı Mahmud’un ve Senglah’ın etimolojik anlamını verdiklerini bildirmiş, Senglah’ta geçen ilk çevirinin ‘kazan’anlamına geçişin anlaşılmasını kolaylaştırdığını bildirmiştir. Çuvaşçada ‘kazan’ olarak kullanılan *xuran’*ın tanıklığına göre, bu anlamın eski çağlara çıktığı açıklık kazanıyor. Ramstedt’in Türkçe *kazgan* (> *kazan*)’ı Moğolca *qarum* biçimiyle karşılaştırması yanlıştır (KWb 169 b). Türkçeden Farsçaya da geçmiştir (Doerfer: TMEN 1390). Tacikçede de *qazan* ‘Kessel’ olarak geçer (Doerfer: TLT 469). Bk. Şçerbak: JaS 137/283. Gombocz (KSz 13;8) Moğolca *qaranya* ‘une grande cymbale d’airain’ biçimyle birleştirmiştir. Ancak *qaranya* Tibetçeden kalma bir

alıntıdır: Tib *'khar-mia* (Vladimirtsov: SrGr 341). Vladimirtsov'un açıklamasına Ligeti (NyK 49: 248) de katılmıştır. Pelliot (Notes 219. S. 2.not) *kazan*'ın *kaz-* 'creuser' kökünden geldiği yolundaki görüşü benimsememiştir. Balkan ve Slav dillerinde de Türkçeden kalma bir alıntı olarak geçer: Blg *kazan.*- Srp *kazan.*- Rum *cazan.* – Arn *kazan.*- R καξανι..- Rus *kazan* (Miklosich: TE 331; BER 2: 137; Skaljic: Turc 403: Skok: EtRj 2: 69; Andriotis: EL 138). Macarca *kazan* biçimi de Türkçe bir alıntıdır. Macarcada çana verilen *harang* adının Türkçe *kazan*'dan geldiği yolundaki görüş sürekli tartışmalara yol açmıştır. Bk.Ligeti:NyK 49: 245-249.Ligeti (MNy 64: 75-78) Macarca *harang*'ın anlamlarını gözden geçirirken eski ve yeni Türk diyalektlerinde kullanılan *kongrak, konrağu* biçiminin de *harang*'a benzediğini ortaya koymuştur. Pallo (UAJb 42: 46-52) Macarca *harang*'ı Türkçe *kongar* biçimiyle birleştirmiştir. Bulgarca *xaranija* biçiminin Türkçe *kazan*'dan geldiği yolundaki sav yanlıştır. Bulgarca *xaranija* Türk ağızlarında kullanılan *haranı* 'kazan' biçiminden başka bir şey olamaz. Türkçe *haranı* Farsça bir alıntıdır (Eren: Rodna Rec 15: 81-82). Tietze (Pers) *haranı* biçimini vermemiştir. Bk. *haranı*. Egorov (ES 307) Çuvaşça *xuran*'ın Türkçe karşılıkları arasında yanlışlıkla Gagavuzca *haran* biçimini de saymıştır. Gagavuzca *haran* Rumeli ve Anadolu ağızlarında kazana verilen *haranı* adının bir yan biçimidir (Eren: TDAY 1972, 261-262). Şçerbak (JTS 13: 135-136) *kazan*'ı Yakutça *xarbax* 'chaudiére' biçimiyle birleştirmiştir. Skaljic'in, Türkçe *kazan* (kazgan)'ın Farsçadan alındığı yolundaki savı yanlıştır (Turc 403). Rasanen V 243; Clauson: ED 682.Bk. Miller: ResAltL 163; Nauta: CAJ 16: 9 ESTJa 1997, 186-188. (TDES s. 223).

101) Kilim: aba, hırka, kilim (238v19).

Hasan Eren'e göre: *Kilim* : 'çeşitli renk ve çizgilerle süslü, havsız, kalın kıl veya yün dokuma' ~Tkm *kilim.*- Krg *kilem.*- Kzk kilem. < Far *kilim* 'a carpet'. Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir. Doerfer: TMEN 1718 ; Rasanen: V 270 b; Skaljic: Turc 193; BER 2: 362; Andriotis: EL 159; Kakuk: ElOsm 243-244; TESz 2: 489; Ligeti: TörK 128. (TDES s. 243).

Kubbealtı Lugati'ne göre: *Kilim* < Fars. gilim. Türkçe'den Balkan, Kafkas dillerine ve Rusça'ya da geçmiştir.

102) Kūze: testi (140r10).

Kubbealtı Lugati'ne göre: *Kuze* < Fars. kūze. "testi".

103) Küp: küp (171v19).

Clauson'a göre: *Kü:p*: bir küp veya testi. –ü- ve –p-'den oluşan bu kelime sadece güneybatı Türk lehçelerinde varlığını kanıtlamıştır. (EDPT 687).

Tuncer Gülensoy'a göre: *Küp*: 'Su, pekmez, yağ gibi sıvıları ya da un, buğday gibi tahılları saklamaya yarayan, geniş karınlı, dibi dar toprak kap' <ET.,OT. k*üp* (DLT). An.ağl.: *küpe* 'küp' (*DS.VIII*, 3040); *küpecik, küpecük, küpeç, küpüç* 'küçük küp,çömlek, kazan'; *köp, Kupgü, küpleğü, küplengi, küplengü, küplentü, küplesi, küplevi, Küplü* 'küreğin, baltanın sapına takılan yeri'; Tü. >Kürt. *Kup (KTS*, 219: *kup é kavırme*= kavurma küpü) ~ küp (Az., Kırg.), balsık köpşak (Bşk.) *TS.II*, 948:< Ar. *kub* (TTTSKBS: 591).

104) Micmer: buhurdan, içinde tütsü yakılan kap (151v21).

Kubbealtı Lugati'ne göre: *Micmer – Micmere – Mecmer – Mecmere*: (Ar. cemr "ateş közü vermek"ten micmer – micmere) İçinde tütsü yakılan kap, tütsü kabı, buhurdan.

105) Mum: mum (134v12).

Hasan Eren'e göre: *Mum*: 'bir fitilin üzerine erimiş bal mumu, iç yağı veya parafin dökülüp dondurulan ışık aracı'. ~Tkm *mum*.- Türki *mum*.- Sart *mum* < Far *mum, mom* 'wax; a wax-candle'. Türk diyalektlerinin bir bölümünde muma *balavuz* adı verilir. Nog *balavız* 'mum'. Nogaylar *kavız* adını da kullanırlar. – Blk *halawuz*. Balkarlar muma *kawuz* adını da verirler.- Kzk *balauız*.- Tat *balavız*. – Bşk *balauız*. Bu adların *bal avuz* ' dan geldiği açıktır. Kaşgarlı Mahmud'a göre, Bulgarca *avus* 'mum; bal mumu'anlamına gelir. Bu biçim bu güne Çuvaşçada *avas* 'bal mumu' olarak kullanılır. Egorov: ES 39; Tryjarski: AcOr 2: 261-262. (TDES s. 297).

Kubbealtı Lugati'ne göre: *Mum* <Fars. mūm.

106) Perde: perde, örtü, peçe (74v7).

Perde < Fars. perde. [Kelime Türkçe'den Bulgarca ve Sırpça'ya da geçmiştir] (Kubbealtı Lugati).

Hasan Eren'e göre: *Perde*: 'kapı, pencere gibi yerlere asılan örtü' ~Tkm *perde*.- KKlp *perde*.- Özb p*arda*.- Krg *parda*.- Nog *perde*.- Kzk *perde* < Far *parda* 'a veil, curtain,

tapestry'. Bulgarca *perde* ve Sırpça *perde* biçimleri Türkçeden geçmiştir. Rasanen: MTS 168; V 383 b; Schemer: CAJ 17; 252. (TDES s. 330).

107) Piyale: kadeh (124v12).

Piyale: (< Fars. piyāle) İçki kadehi, şarap kadehi (Kubbealtı Lugati).

108) Rıṭl: büyük kadeh (76v20).

Rıtl – Ratl: (Ar. riṭl – raṭl) 1. Büyük şarap kadehi. 2. 130 dirhem ağırlığında arpa veya buğday alan bir ölçek [Ağırlığı kullanıldığı yere göre değişmiştir] (Kubbealtı Lugati).

109) Sa'at: saat, an, vakit (7v17).

Saat < Ar. sā'at. 1. Gece ile gündüzden meydana gelen bir günün yirmi dörtte birine eşit olan altmış dakîkalık zaman birimi. 2. Günün hangi zamânında bulunulduğunu belirtmeye yarayan ve 1'den 24'e kadar rakamlarla gösterilen belli vakitlerinden her biri. 3. Vakit, zaman. 4. Zamânı göstermeye yarayan âlet. 5. Sayaç. 6. kısa. Normal yürüyüşle 60 dakîkada gidilen ve yaklaşık 5 km. uzunluğunda olan mesâfe için kullanılır. 7. eski. Dünyânın sonu, kıyâmet. (Kubbealtı Lugati).

110) Saġraḳ: bardak, kadeh (94r11).

Clauson, *sagra:k*: "bardak, kadeh, kupa" anlamını vermiştir, *sağır* ile ilişkilidir. Tarihsel lehçelerde sağrak, sakrak, sığrak şeklinde tanıklanmaktadır (EDPT 815).

111) Ṣandūḳ: sandık (28r17).

Kubbealtı Lugati'ne göre: *Sandık* : (Ar. ṣandūḳ < Yun.) 1. İçine saklanması istenen şeyler konan, dört köşe büyük bir kutu şeklindeki kapaklı ev eşyâsı. 2. Malların ambalajlanmasına yarayan tahta kasa. 3. Seçimlerde oyların içine atıldığı bir çeşit kasa. 4. (İsim tamlamasının ikinci öğesi olarak) Bâzı kurumlarda belli bir maksat için sarfedilmek üzere para toplayan kuruluş. 5. Eskiden resmî dâire veya şirketlerde paraların saklandığı yer, kasa, vezne. 6. Banka [Eskimiştir]. 7. İnşaatta kum, çakıl vb.ni ölçmek için kullanılan, üstü ve altı açık, dört köşeli, tahtadan ölçü, ambar. 8. Eskiden tulumbacıların, yangın söndürmeye giderken iki tarafına konmuş uzun sırıkları omuzlarına alarak taşıdıkları emme basma tulumba.

112) Selle: sele, sepet (36v19).

Kubbealtı Lugati'ne göre: *Selle*: (Ar. selle) "Yayvan sepet" anlamındaki sele'nin eski metinlerde geçen asıl şekli.

Hasan Eren'e göre: *Sele*: 'yayvan sepet' < Ar *salla* 'kleiner Korb aus Weidenruten'.- İran dillerinde de yaygın olarak kullanılır: Far *salla* 'wicker, or snake-catcher's basket';Krt *sele* 'grand panier d'osier'.- Arapça *salla'*nın Türkçede *sele*'ye çevrilmesi normaldir. Arapça *geminaiton*'ların dilimizde çokluk yalınlaştığını biliyoruz (Tietze: Ar 315). Tietze: Ar 283/99; ZBalk 18: 191/230; Rasanen: V 408 b; Eren: TD 1993'7: 59-60. (TDES s. 360).

113) Sepet: sepet (137v19).

Kubbealtı Lugati'ne göre: *Sepet*: (Fars. seped – sebed) [Kelime Arapça'ya ve Balkan dillerine de geçmiştir]

Hasan Eren'e göre: *Sepet*: 'örme kap' ~Tkm *sebet*.- Krg *sebet*.- KKlp *sebet* < Far *sapad, sabad* 'a basket'. Arapçada (Suriye) da *sabat* 'panier' olarak kullanılır. Balkan dillerine de geçmiştir. Rasanen: V 41-411; Miklosich: TE 155; Skaljic ; Turc 559; Skok: EtRj 3: 222. (TDES s. 361).

114) Serniç: sarnıç, küçük çömlek (174r14).

Serniç: Bkz. 66.

115) Sındu: makas (181v19).

Clauson'a göre: *Sındu*: Makas; "bıçğu" gibi birkaç kelimeden anlamı en iyi ifade eden kelime "makas" olmuştur. Sadece güneybatı lehçelerinde varlığını sürdürmeye çalışmaktadır. (EDPT 836).

Tuncer Gülensoy'a göre: *Sındu*: (hlk.) -> sındı. Sındı: (hlk.) 'Makas' = ET., OT. s*ındu (EUTS;*DLT) < **sı-n-dı*. An.ağl.: *sındı, sındık, sındır,sındu, sindi, sundu (DS.X,* 3610). SI(>i,u)N-*DI(>i,u)+K/+R* ~sındı (Trkm.) = *kıptı* 'makas (Blk., Şor,Sag.), *kıptıy* (Yak.), *kayçı(*Alt., Tel., TatK., Kırg., Özb.), *kayşı* (Kzk., KKlp.), *kaysı*(Bşk.), *gayçı* (Trkm.) (TTTSKBS: 768).

Hasan Eren'e göre: *Sındı* < *sındu*: 'makas'. Anadolu ağızlarında *sındu, sundu* ve *sindi* olarak da geçer. ~Tkm *sındı* ~OT (Oğuzca) *sındu.* Brockelmann (OGM 43.) *–du* ekiyle yapılmış türevler arasında saymakla yetinmiştir. Doerfer (TMEN 1250) *sın-* 'zerbrechen' kökünden geldiğini açıklamış, *-du* (*-tu)* ekine ilişkin ilginç örnekler vermiştir. Clauson (ED 836 b) alıntı olasılığı üzerinde durmuştur. Kaşgarlı Mahmud'a göre, Çiğiller makasa *kıftu* adını verirler. Bu ad çağdaş diyalektlerde *kıptı* olark kalmıştır: Blk *kıptı.*- Şor, Sag *kıptı*.- Yak *kıptıy*. Buna karşılık, diyalektlerin büyük br bölümünde makasa *kayçı* adı verilir: Tkm *gayçı.*- Alt, Tel *kayçı.*- TatK *kayçı*.- Bşk *kaysı.*- KKlp *kayşı.*- Kzk *kayşı.*-Krg *kayçı*.-Özb *kayçı.* Bu yolda daha çok bilgi almak için bk. Doerfer: TMEN 318; Rasanen: V 234 b. (TDES s. 364).

Sındı, Memluk-Kıpçak sözlüklerinde Ar. miḳaśś karşılığında bulunmaktadır. Karahan < sın- fiiliyle oluştuğunu ifade eder (Karahan, 2008: 51-52).

116) Surre: para çantası (193r8).

Kubbealtı Lugati'ne göre: *Surre – Sürre*: (Ar. ṣurre) 1. Akçe, para kesesi, para çıkını. 2. târih. Osmanlı pâdişahlarının, her yıl hac zamânında Haremeyn (Mekke ve Medîne) halkına dağıtılmak üzere özel bir alay tertip ederek gönderdikleri para ve hediyeler, surre-i hümâyun.

117) Şebbāṣ: maşa (105v16).

< Ar. Şebbāṣ.

118) Ṭabaḳ: tabak (85r19).

Kubbealtı Lugati'ne göre: *Tabak*: (Ar. ṭabaḳ) 1. İçine yiyecek konan yayvan kap. 2. İnce kat.

119) Tābūt: tabut; sandık, Hz.Musa'ya nazil olan sandık (131v21) .

Tabut: (< Ar. tābūt) 1. İçine ölü konan sandık 2. Bir yerden bir yere yumurta taşımak için kullanılan sandık [12 düzine yumurta alır]. (Kubbealtı Lugati).

120) Taġar: çul (237v1).

Clauson'a *tağa:r:* için "büyük taşıma kabı" anlamını vermiş ve belki bir alıntı sözcük olabileceğini ifade etmiştir (EDPT 471).

Tuncer Gülensoy'a göre: *Tağar* (hlk.): 'ağzı geniş, büyük toprak küp' =ET.*tagar* 'çuval, dağarcık, içerisine buğday ve başka şeyler konan nesne, harar' (DLT) <* *tag* '*dolgun, bodur' (DLT:*taguzmak er* 'etine dolgun, bodur kişi')+ar. An.ağl .: t*aar, tagar, tahar, tar, teğar, teğer* (*DS.X*,3799) (TTTSKBS: 851).

121) Tennur: fırın, ocak (24r19).

Tennur: (< Ar. tennūr) 1. Fırın, ocak, tandır. 2. Etüv. (Kubbealtı Lugati).

122) Töşek: döşek, yatak (93r2).

Döşek : < döşe-k, töşek < töşe-mek. Kelime Arapçaya, Farsçaya ayrıca Rusçaya ve Balkan dillerine de geçmiştir. 1. Yatak. 2. Yünle doldurulmuş kaba şilte. 3. Gemi gövdesinde basınçi, çarpma, ağırlık vb.ni karşılayabilecek dirençte omurgaya dik konmuş levha veya profiller. 4. Eski ahşap savaş gemilerinde omurga üzerine gelen iskarmozun ilk parçaları. (Kubbealtı Lugati).

123) Tulum: tulum, yiyecek ve içeceğin korunması için konulan kap (240v1).

Clauson'a göre: *Tulum*: 1. Tulum: 1. silah konan kaplar manasındadır (EDPT 500).

Tulum: (< Yun. tilimos "meşin torba" [?]; tol-mak "dolmak" fiilinden türediği de ileri sürülmektedir) (Kubbealtı Lugati).

Tuncer Gülensoy'a göre: *Tulum*: 'Önü yarılmadan bütün olarak yüzülmüş hayvan derisi' > tuluk < *tu-l+(u)m*. An.ağl.: *tulum* '1.kadın giysisi;2.keçi derisinden yapılmış bir tür pantolon' *(DS.X,* 3988) ~ tolum (SUyg.). tulum (Yak.)(>Moğ. *tulum* 'a big crossing of a river';OKore. *turumaki* 'overcoat'), tulum (Trkm., YUyg.) = *tursık* (TatK.) *Turhık* (Bşk.). Tü.> Srp., Rum. *TE* 180: *tulum;* KbRum. *Tulumi*, *thuvmi;* Rus. (Vasm. 3: 151)*tulum, tulım, tulun*. Tuncer Gülensoy 'tulum' kelimesi için bu etimolojinin yanlış olduğu fikrindedir. Çünkü, *ET*'de tuluk; *OT*'de *tulkuk* biçimleri ile *tulkuklan-* 'tulum gibi şişmek' fiili de vardır.'Herhalde, Türkçe tulum sözcüğünü ödünç alan Yunanlılar sonuna bir +os getirerek Yunancalaştırmışlardır' şeklinde bu konudaki fikrini beyan etmiştir. Bk. tulkuk ve tuluk (TTTSKBS: 930).

124) Yastuḳ: yastık (213r11).

Clauson'a göre: *Yasta-*; yastık vb. kelimelerin anlamıdır. Kelime fonetik değişiklikler yaşamıştır ve bazı genişletilmiş anlamlara ulaşmıştır. (EDPT 974).

Tuncer Gülensoy'a göre: *Yastık*: '1.Başın altına konmak veya sırtı dayamak için kullanılan, içi yün, pamuk, kuş tüyü gibi şeylerle doldurulmuş küçük minder' =ET. *yasduk, yastuk (EUTS,* 289) =OT.*yastuk* (DLT) [ET'de *yastuk* 'bir çeşit sikke, para' (*EUTS,* 289)} < **yas-ta-* ' yastık dayamak, yaslanmak' fiilinin türevi' An.ağl.: *yasdıh, yasdık, yasduk, yastuk* (*DS.XI,* 4192). Tü. > Blg. *Jast' ' k;*Srp. *Jastuk;* Zaza. *yastuxı (ZTS,* 413);Kürt. *yastık* 'karaçadırın misafir odası bölümünde, döşeklerin kenarına konularak yaslanmak için kullanılan içi yün dolu yastık'(*DAO,*511). ~yastık (Bşk., TatK., Nog., Alt.), yastuk (Uyg., Tar.), yastıg (Az.), yastığ (Kif., Tav./*KrTS,* 364), yastuğ (Ker./*KrTS,* 364), yastık (Özb.), yassık (Trkm., TatK.), castık (kırg.,Alt.), cazdık (Kırg.), çastık (Şor), dastık (KKlp.), jastık (Kzk.), sıttık (Soy.) <Yak., sıttık (Yak.) <*sıtta-* 'yaslamak' = *köpşik* 'yastık' (KKlp.), *sırtık* (Soyot/Tuva) [<*sırt* 'arka'+(*ı)k* veya *sırta-* 'başın altına koymak' +*k*], *jastağaç* 'yastık' (Kzk.) < *yassı ağaç*. Eren (*TDES,* 443); Tü. *yasta-* '(yastı) dayamak' +*k (*> * yastak: -a- > -ı- oluşumunu açıklamak gerekir) der. Rasanen, Doerfer: < yat-sık. T.Tekin (*Mak.I,* 89): yasta- (TTTSKBS: 1081).

Hasan Eren'e göre: *Yastık*: 'başın altına koymak veya sırtı dayamak için kullanılan, içi pamuk, yün veya kuş tüyü gibi şeylerde doldurulmuş küçük minder' ~Tkm *yassık*.- Nog *yastık.*- KKlp *dastık.* Kara Kalpaklar *köpşik* adını da kullanırlar.- Krg *cazdık, castık.*.- TatK *yastık.* Tatarlar *castık* biçimini de kullanırlar.- Alt *yastık.*- Şor *çastık.*- Tar *yastuk*.-Soy *sıttık.* Rasanen'e göre (LTS 187). Yakutçadan alınmıştır.- Yak *sıttık* 'yastık'. Yakutçada baştaki *y-* 'nin *s-*'ye dönüşmesi eski bir kuraldır. Orta Türkçede *yastuk* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *yastuk* biçimi kullanılır. Türkçe *yasta- '*(yastık) dayamak' fiilinden *–k* ekiyle yapıldığı anlaşılıyor. Yalnız, **yastak* biçiminin ikinci hecesindeki *a*'nın *ı'*ya çevrilmesi açıklanmaya muhtaçtır. Rasanen, Doerfer gibi yazarların y*at-* kökünden *–sık* ekiyle yapıldığı yolundaki savları yanlıştır. Bu sava göre, **yatsık* biçimi göçüşme *(métathéese)* sonunda *yastık* biçimini almıştır. Ancak eski ve yeni diyalektlerde **yatsık* biçimine rastlanmaz. Soyotlar (Tubalar) yastığa *sırtık* adını verirler. Türkçe *yastık* gibi, bu ad da *sırta-* 'başın altına koymak' fiilinden yapılmıştır. Bu türevin ikinci hecesindekim *a da ı'*ya çevrilmiştir. Çuvaşlar yastığa *sıtar, satar* adını verirler. Gronbech (Forstudier 95) Çuvaşça *sıtar, satar* biçimini Yakutça *sıttık* ile birleştirmiştir. Bu birleştirmeyi Paasonen ve Nemeth de benimsemiştir. Bu adın Türkçe *yat-* (~Çuvaşça **sıt-*) fiilinden geldiği düşünülebilir. Ancak Çuvaşça *sıtar*'ın Yakutça *sıttık*

biçimiyle birleştirilmesi yanlıştır. Yakutça *sıttık* biçiminin Yakutça *sıtta-* (~Türkçe *yasta-*) fiilinden geldiği açıktır. Kazaklar başın altına konulan ağaca *jastağaş* (< *jastı ağaç* 'yassı ağaç') adını verirler. Bulgarca *jast"k.* Sırpça *jastuk* biçimleri Türkçeden alınmıştır. Gronbech: Forstudier 95; Paasonen: CsSZ 135; Bang: Turan 1918,291; Nemeth: NyK; Eren: DTCFD 8: 155;Ligeti: NyK 49: 251-252; Brockelmann: OGM 118. 1; Rasanen: LTS 187,225; V 191 b; Joki: LwSS 119; Dmitriev: Stroj 555; Egorov: ES 226; Doerfer: Şiraliev Arm 46; TLT 132; KhalMat 308; OLZ 1971,9/10, 453-454; Clauson: ED 974. (TDES s. 443).

125) Yigne: iğne (29r9). / İgne : iğne (78v8).

2.2.3. ALET/ ARAÇ GEREÇ

126) Aġ(ı)z : ağız; giriş; kapak (249r9).

Ağız: (Eski Türkçe'den beri kullanılır) 1. Hayvan ve insanda yüzün ön aşağı kısmında yer alan, yemeye, içmeye, nefes alıp vermeye, ses çıkarmaya, konuşmaya yarayan ve sindirim borusunun giriş deliği olan boşluk. 2. Bu boşluğun dudaklarla çevrili olan dış kısmı. 3. Kapların veya içi boş şeylerin açık tarafı. 4. Girilip çıkılacak yerlerin giriş çıkış yeri, başlangıcı. 5. Bıçak, kılıç, kama, balta vb. kesici âletlerin kesen tarafı. 6. Delici, açıcı, kapatıcı, tutucu vb. âletlerin ucu.(Kubbealtı Lugati).

127) Arġamçı : yükü deveye yüklerken kullanılan halat (101v15, 18).

Arġamçı: Bkz. 78.

128) Baġ: bağ, halat, uçkur (15v12).

Clauson'a göre: *Ba:ğ*: ba:- bağ, kravat, kemer gibi benzer şeyler demektir, bağ balonu olarak da kullanılmıştır. (EDPT 310-311).

Tuncer Gülensoy'a göre: *Bağ*: 'Bağ, düğüm, bağlanacak ip vb.' =ET.*bag-*, *bay-* 'sarmak, bağlamak' < **ba-* ' bağlamak' (DLT) + -g. An.ağl.: *bağcak, badaş ipi, bagancak, Bagcak, Bağacak, bağacık, bağarcak, bağaş, bağcık, Bağıcak, bağılcak, ba ğılcak ipi* 'koyunların kaçmasını önlemek için çobanın uyumadan önce bir ucunu kendine, bir ucunu da koyunlardan birine bağladığı ip' (*DS.II*, 475). *bağda, badah, badak, badal, bağ dama, bayda* 'çelme'(s.476). ~bağ (Trkm., DTü), bağ (Az., Sart.), bau (Nog., TatK., Bşk., KKlp.), baw

(Miş., Kzk.), bağ (Özb.), bo (Kırg.), pağ (Şor., Sag., Koyb., Kaça,), pü (Alt., Tel.), bıa ‘sicim, ip’(Yak.). Tü.>Kürt. *ba* ‘bağ, sırım’ (*DAO*, 54); *bağ, bak ‘demet, buket’* (FKT, 15 a) (TTTSKBS: 100).

Hasan Eren’ göre: *Bağ 1*: ‘ bir şeyi başka bir şeye veya bir çok şeyi birbirine tutturmak için kullanılan ip, sicim, tel gibi düğümlenebilir nesne’; 2.’sargı’,3.’bağlam, deste, demet’;4.’ilgi, ilişki’ ~Az *bağ*.- Tkm *bağ*.- Nog *bau*.- TatK *bau.* -Bşk *bau*.-Miş *baw*.- KKlp *bau*.- Kzk *baw*.- Krg *bo*.- Sart *bağ*.- Özb *bağ*.- Şor, Sag, Koy, Kaça *pağ*.-Alt, Tel *pa*.- Yak *bıa* ‘ip, sicim’. Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede *bağ* ‘bağ, düğüm, ip; odun bağlamı’ olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *bağ b*içimi kullanılır. < *ba*- ‘bağlamak’ + *-ğ* eki. Bu eke ilişkin bilgi edinmek için bk. Gabain: AG 109. ; Brockelmann: OGM 48. ; Kononov: GrJaTRP 106. Türkçeden Moğolcaya da geçmiştir. Ramstedt: KsZ 16: 82 ; Ligeti: NyK 49: 222-224; Doerfer: TMEN 705; UAJb 1; 1981,126; Rasanen: V 53 a; Clauson: ED 310-311; Yamada: Studia Turcica 495; Dul’zon ; ST 5, 1973,95 ; Sevortyan: ESTJa 1978, 13-17. Bk. Şçerbak: JaS 26, 103/39, 193/12. (TDES s. 32).

129) Balţ/ta: balta (39v10).

Clauson’a göre: *Balt/ta*: baltu/balta: erken dönemde genel manası özel olarak bir savaş aleti olarak karşımıza çıkar, savaş baltası, küçük balta. (EDPT 333).

Kubbealtı Lugati’ne göre: *Balta*: (Eski Türk. baltu > baldu; hangi dilden alındığı kesin olarak belli değildir) [Kelime Türkçe’den komşu dillere de geçmiştir]

Tuncer Gülensoy’a göre: *Balta*: ‘Kesmek, yarmak, yontmak gibi işlerde kullanılan, ağaç saplı, demir araç’ <ET.,OT. *baldu* (DLT)~*baltu (Alt.Gr.,* 300 b). An.ağl.:*balta, baltacık, baltalı* için bk. (*DS.II*, 511-512) ~balta (TatK., Nog., Blk., KKlp., Kzk., Yak.), balta (Özb.), balta (Bşk.), baltu (Uyg.,Çağ., Tar.), baldı (Tuv.), balka ‘1.çekiç;2.orman bekçisinin baltası’ (*KS.I*, 84), palta (Trkm., Alt., Tel., Kuğ., Şor., Sag., Koyb., Kaça, Küer., YUyg./*YUTS*, 314;Oyr.), paldu (Türki), paltu (Türki), malta (Alt./*ATS*, 70; Tel.) =s*üga, süka* (Yak.), *süge* (Tuv.)<Moğ. *süke, cangaaçı* ‘balta’(Alt./A*TS*,52), *çapkış* ‘balta’ (Alt./*ATS*, 70) ~Moğ. *balta, baltu* (Doerfer, *TMEN* 78; *KWb.* 31-32); Tung. *Balta.* Eski Çuv. *b*a*lta*> Mac. *Balta (BTLU*, 40). Tü.>Ar. (Ir., Lüb.,Mıs.,Sud.,Sur., Tun.) b*alta;*(Lib.) *balta (ALTK*, 37). Kürt. *balte (DAO*, 58); Romen. *Baltag* (L.Şaineanu, 31 b; *RTK*, 3*);* Zaza. *balte (ZTS*, 30). NOT: Sözcüğün *Sümerce, Tıharca, Osetçe, eski Farsça, Kalmukça, Akadca,eski Hintçe, Asurca* gibi dillerden

geçtiği hakkında görüşler de vardır. Bk. Eren (*TDES, 37-38).* Nişanyan (*SS*, 58): Karş. *Akad,* Paltu (balta). Ortadoğu kültürlerinden çok eski bir alıntı olduğu düşünülebilir. 'Balta (~baltu~baldu) sözcüğü Türkçe, Moğolca ve Tunguzca gibi Altay dillerinde ortak olduğuna göre, ölü diller ve Hint-Avrupa dilleriyle ilişki aramak niye?' sözüyle de Tuncer Gülensoy balta kelimesi ile ilgili etimolojiyi eleştirmiştir. A.Tietze (*TETTL,* 271): baldu 'balta'< *ET.* baltu < balta kelimesiyle sadece uzaktan benzerliği olan kelime belki ballu yerine bir okuma hatasıdır.[Tietze gibi bir sözlükçünün Moğolca baltu (*KWb.* 32-33)'dan haberdar olmaması şaşırtıcıdır. Baltu > baldu olmuştur. Yanlış okuma söz konusu değildir.]. Tuncer Gülensoy :'Boğaziçi'ndeki *Baltalimanı* adını Tietze < Blg. *blato* adından getirir ki bu görüş yanlıştır' demiştir. Bu limanın adı B*altaoğlu* Süleyman Bey'in adından gelir.Süleyman Bey İstanbul'un fethi sırasında bu limanı üs olarak kullanmıştır.(Bk.H.Eren, *TD* 637,s.28). Anadolu'da kişi adından dönüşmüş pek çok yer vardır: *Akçakoca, Mihalıççık* gibi. (TTTSKBS: 110).

Hasan Eren'e göre: *Balta* : 'kesmek, yarmak, yontmak gibi işlerde kullanılan ağaç saplı, demir araç' ~Tkm *palta*. – TatK *balta*.- Bşk *balta*.- Nog *balta* .- Blk *balta*.- KKlp *balta*.- Kzk *balta*.- Krg *balta*.- ÖzbA *balta*.- Tar *baltu*.- Alt, Tel, Kuğ, Şor, Sag, Koy, Kaça, Küer *palta*.- Türki *paltu, paldu*.- Tel, Tuba, Şor, Sag *malta*.- Tuv *baldı*.-Tuvalar *baldı* yanında s*üge* adını da kullanırlar.- Yak *balta* 'büyük demirci çekici, balyoz; çekiç'. Yakutlar baltaya *süga, süka* adını verirler. Bu ad Moğolcadan geçmiştir. (Moğ *süke*). Bk. Kaluzynski: ME 51. Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*baltu).* Başlangıçta daha çok 'savaş baltası' olarak kullanıldığı göze çarpıyor. Orta Türkçede *baldu* biçimi geçer. Eski Kıpçakçada *balta* olarak kullanılır. Munkacsi (KCsA 1: 314) Türkçe *balta* 'nın çekice verilen *balga* adıyla birlikte Sumerce *balag* 'Beil' sözünden geldiğini öne sürmüştür. Hansen (ZDMG 94: 154- 155) Tıharca *porat ~peret* 'Axt', Sakaca *pada* < * *parta,* Osetce *färät* biçimleri üzerinde durmuş, bu biçimlerin Eski Farsça **paraϴu*'dan geldiğini kuşku ile karşılamıştır. Ramstedt'in Kalmıkça sözlüğünde (KWb 31-32) Türk ve Moğol diyalektlerinde bunlara benzer birtakım adlar geçtiğini göz önünde getiren Hansen, sorunun bir kat daha karıştığını dile getirmiştir. Poppe (StO 19, 5: 23-25) Türkçe ve Moğolca *balta* 'Axt' (veya 'Hammer') biçiminin Akadca *paltu* < *paštu* sözünden geldiğini yazmıştır. Poppe, Çuvaşça *purtā* biçimini de **parata*< Eski Farsça **paraϴu* = Eski Hintçe *parašu* gibi sözlere bağlamıştır. Menges'e göre (UAJb 25: 302-304), Türkçe, Moğolca *balta, baltu* Asurca (assyro-baby-lonisch) *păltu*< *păštu, păšu* 'Axt' biçiminden gelir. Bk. Menges: Oriens 9: 117,131. Joki (LwSS 81-88) de buna benzer bir açıklama yapmıştı. Daha sonra Joki (UI 305/122) yeniden bu soruna dönmüştür. Ana Türkçe **balto* biçimiyle Akkadca *paltu* arasındaki bağlantı sorunu karışıktır. Doerfer'e göre,

Ana Türkçe ile Akkadca arasındaki uzaklık düşündürücüdür. Türkçe *balta*'nın kökeni bilimsel yayınlarda sürekli olarak tartışılmıştır. Doerfer (TMEN 78), *balta* biçiminin Türkçeye Moğolcadan geçtiğini ortaya atmıştır. Ona göre, Türkçe *balta* biçiminin Moğol çağından başlayarak ortaya çıkması buna açık bir tanıktır. Bk. Doerfer: OLZ 66,9/10, 448. Bang (Mitteilungen de Vorderasiat. Ges. 22: 273), 'Beil' olarak kullanılan Türkçe *balta* sözü ile Grekçe лέλεκυζ 'un birinci bölümü arasındaki benzerlik üzerinde durmuştur. Brockelmann (OZ 8: 71) Eski Türkçe *paldu* ve Türkçe *balta*'yı Asurca *pilaqqu*, Sanskrit *paraçu,* Grekçe лέλεκυζ gibi sözlerle karşılaştırmıştır. Moğolca *aluqa* 'Hammer' biçimi de düşündürücüdür. Bu biçim de sıklıkla Asurca *piaqqu* ile karşılaştırılmıştır. Bk. Miller: Altaistic Studies 113. Wüst (Idg. **peleku*- 'Axt, Beil' Eine paläo-linguistische Studie.Helsinki 1956.23 – 24, 144) de bu yoldaki açıklamaların bir bölümünü vermiştir. (Doerfer'in, Wüst'ün çalışmasını görmediği anlaşılıyor.). Türkçeden belli başlı komşu dillere geçmiştir. Bk. Doerfer: TMEN 78. Doerfer'in Macarca *balta* biçiminin Türkçe (Osmanlıca) veya Sırpçadan alındığı yolundaki savı tartışmaya açıktır. Gombocz (BTLw 12) Macarca *balta*'nın Eski Çuvaşça **balta*'dan geldiğini yazmıştır. Doerfer, *balta*'nın Eski Türkçede *baltu* olarak geçtiğini dayanak Gombocz'un görüşünü geri çevirmiştir. Ligeti (TörK 248-249) kronolojik değerlendirmelerden yola çıkarak Doerfer'in çekincesine katılmıştır. Poppe (StO 19,5: 23- 25) *balta*'dan söz ederken Çuvaşça *purtă* biçimini de saymıştı. Aalto (CAJ 1: 12) da *balta* Çuvaşça *purtă*'yı karşılaştırmıştır. Golden da Çuvaşça *purtă* biçimini Türkçe *balta i*le birleştirmiştir. (KhazSt 177). Róna-Tas (ChuvSt 144), Benkö (UAJb N. F. 6, 222) gibi yazarlar da *balta ~ purtă* birleştirmesini benimsemişlerdir. Ancak *balta ~ purtă* birleştirmesi açık değildir. Bk. Doerfer: UAJb 41: 333. Egorov: ÊS 166; Rasanen: LTS 108; V 61; Clauson: ED 333; Ligeti: KSİNA 83: 7; Sinor: ResAltL 256; Crânjală: RumVI 206 ; Şirvaşidze: ST 1, 1989, 81; Clark: JSFOu 75: 153-154. 75 Bk. Şçerbak: JaS 104/44. Sevortyan (ÊSTJa 1978, 58) *balta*'yı her nedense *palta'y*a göndermiştir. (TDES s. 37).

130) Berge: kamçı (97r19).

Clauson'a göre: *Berge*: bir kamçı. –ge eki ile biten eski bir sözcük. Orta çağ boyunca kullanılan çubuk, sopa manasındadır. Ancak bu dönemde bu kelime ile ilgili olarak herhangi bir ize rastlanılmadığı için bu çıkarımlar sadece varsayım olarak kalmıştır. (EDPT 362).

Tuncer Gülensoy'a göre: *Berke*: 'kamçı' = *berge~berke* (DLT), *berge çatıla*- 'kamçı şaklatmak' KB.: kılıç berge (5279), berge kıyın (5279), kın berge zından (893), berge ur- (5281,2580), berge tut- (528), berge bul- (2988), berge yi- (2296) An.ağl.: *berke* 'kanepe'

(*DS.II,* 635). Berge hakkında geniş bilgi için bk. *TTT IV B,* not.7. *TT.I,* s.173'te 'berge' ya da 'berke' üzerine hiçbir bilgi yoktur. Fakat 'Berke' kişi adı olarak Türkçede kullanılmaktadır. (TTTSKBS: 133).

131) Çögen: çevgan, topu çekmek için kullanılan ucu eğri değnek (178r10).

Clauson'a göre: *Çögen*: bir ucu kavisli çubuk ve daha özel olarak anlamı ise polo çubuğudur. Orijinal olarak çawgan ya da kendi biçiminde çawkan şeklinde kullanılmıştır. (EDPT 416).

Tuncer Gülensoy'a göre: *Çöğen*: (Eski Türk. çögen < Fars. cevgān) Çevgân denen oyun, ucu eğri sopa. Çöğen: çöven 'Çöğen bitkisi'=OT. *çögen* 'topu çekmek için kullanılan ucu eğri değnek' (DLT) < * *çög+en*. Krş. çöğür. An.ağl.:*çöğen, çöğen, çöğenek,çöggen, çöğmel,çöğmen, çöven* 'ucu eğri baston' (*DS.III,* 1279); *çoğan, çöven, çöğen, çovan, çuvan* 'çöven bitkisi'(s. 1256). Tü. >Zaza. *çogamı, çoganı* 'baston' (*ZTS*, 74); *çuwa, çuwe, çuye, çu* 'sopa, değnek'(s.75); *çunçuwa* 'çelik çomak oyunu'; Kürt. *çogan (KTS,* 58b), *çoganak, çöğen,çöğenek (DAO,* 128) Clauson (*ED:*416):< *Fars. çaugan* (TTTSKBS: 251).

132) Dirre: kamçı (230v20).

Kubbealtı Lugati'na göre: *Dirre*: (Ar. dirre < Fars. durre) Kırbaç, kamçı.

133) Elvāḥ: levha, levhalar (126v2).

Elvah: (Ar. levḥ "levha"nın çoğul şekli elvāḥ) Levhalar, tablolar, görünüşler, manzaralar (Kubbealtı Lugati).

134) Endāze: ölçü, ölçek (52v10).

Endaze: (< Fars. endāze) [Kelime Türkçe'den Balkan dillerine de geçmiştir] (Kubbealtı Lugati).

Hasan Eren'e göre: *Endaze*: 1.'65 cm boyunda eski bir uzunluk ölçüsü'; 2'ölçü' < Far *andāza* 'an ell, a yard; measure, quantity, dimension; proportion, symmetry'. Bulgarca *endazè,* Sırpça *endèze, endaze, indèze* biçimleri Türkçeden alınmıştır (BER 2: 497; Skok: Et Rj 1: 492. (TDES s. 135).

135) Erre: testere, bıçkı (168v8).

Erre: (< Fars. erre) Tahta kesmeye yarayan dişli âlet, bıçkı (Kubbealtı Lugati).

Hasan Eren'e göre: *Erre*: 'bıçkı' ~Özb *arra* < Far *arra* 'a saw'.-Türkçede *arra*'nın *gémination*'u saklanmıştır. Ancak *testere* (< Far *dast*-arra) örneğinde *gémination*'un yalınlaştığı göze çarpıyor. Bk. *testere.* (TDES s. 138).

136) Ḫalḳa: halka, tasma, (kapı için) tokmak (218v10).

Ḫalḳa: Bkz. 90.

137) Hançer: hançer (239v6).

Hançer – Hancer: (< Ar. ḫancer) [Kelime Türkçe'den Macarca'ya ve Balkan dillerine de geçmiştir] 1. Kamadan küçük, ucu eğri ve sivri, iki yanı keskin bıçak. 2. eski. edeb. Sevgilinin kaşı, kirpiği ve bakışı için kullanılırdı (Kubbealtı Lugati).

138) Havdac: sayvanlı, örtülü deve tahterevanı (234r16).

Hevdec : (Ar. *hevdec*) Devenin sırtına konan, kadınlara mahsus, üstü kubbeli bir çeşit sepet, mahfe. (Kubbealtı Lugati).

139) Iŋırçak: tahterevan (24r24).

< ıŋır + çak.

140) Irġaḳ: kanca (249r17).

Irğa:ğ: anlamsal bağlantı belirsiz, kanca vb. gibi bir anlamı vardır. Lehçelerde genellikle ırğak olarak geçer. Irga:g balık yakalamak için kullanılır bir kanca demektir. (EDPT 216).

141) 'imari: deve oturağı, gölgelikli fil sandalyesi (74r19).

'imari: Bkz. 93.

142) Ḳabża: bir şeyin tutulacak yeri, sapı (211v7).

Kabza: (< Ar. ḳabż “avuçla almak ve tutmak”tan ḳabża) 1. (Kılıç, tabanca, ok vb.nin) Tutulacak yeri. 2. (Sayılarla kullanıldığında) Avuç, tutam. 3. Pençe. 4. Ok boyunu ölçmekte kullanılan, yumulmuş dört parmak uzunluğundaki (yaklaşık 9 santim) eski bir uzunluk ölçüsü. 5. Okçulukta ehliyet, ustalık. 6. (Okçulukta) Atıcıya göre sol taraf.

Tuncer Gülensoy’a göre: *Kabza*: ‘Tüfeğin elle tutulan sapı’ < ET. *kavza*- ‘sıkıştırmak’ (*EUTS,* 172). Krş. An.ağl.: kavza ‘saç örgüsü’; kavza- ‘sıkı tutmak, kavramak’. (TTTSKBS: 449).

143) Kamçı: kamçı (100v10).

Clauson’a göre: *Kamçı*: kırbaç anlamında kullanışmıştır.(EDPT 626).

Kubbealtı Lugati’ne göre: *Kamçı*: (Eski Türkçe’den beri kullanılır; Eski Türkçe’de at, boğa ve devenin erkeklik organına verilen kamçı adıyla ilgili olabilir)

Tuncer Gülensoy’a göre: *Kamçı*: ‘Bir ucuna ip, deri vb. bağlı vurma aracı’ =ET. *kamçı (EUTS, 163)* ~ OT. *kamçı* ‘at, deve ve sığırın erkeklik organı’ (DLT, KB). NOT: *Eskiden kamçılar, genellikle sığırın erkeklik organından yapılırdı.* Tü. > Ar. (Ir.) *kamçı;* (Mıs.) k*amşa* (+*cı*) (*ALTK,* 81); Kürt. *kamçi* (*KTS,* 167 b); *kemç* ‘keçi kuyruğu’(s.267); KbRum. *Kamçıki, Kamiçi* ~kamçı (Çağ., Alt., Kzk., Krm., Osm., Az.), kamçi (DTü., Tar., Turfan, Çağ.), kamçın (Çağ.), kamçu (KarT., KarL.), kamçı (Leb.,Şor.,Sag.,Uyg.), kamşı (Kırg), kamjı (Küer., Bar.), kamstsı (Tur., Tob., Kom.), kımnyi (Yak.)(Rasanen, *v,* 229) KAMÇ(>c,j,ş, Ts)I(>i,u)(+*N)*. Nişanyan (*SS,* 217): kamçı=*ET.* kamçı kamçı (x1) < *kanmak* ‘kamçı ile vurmak’. Tuncer Gülensoy kamçı kelimesi ile kanmak fiili arasındaki ilişkinin yanlış olduğu görüşündedir. Çünkü, *k*a*mçı* yapımında sığır gibi hayvanların erkeklik uzvundan yararlanılmıştır. Bugün de en kaliteli kamçı böyle yapılmakta veya bu türlü kesilmiş sığır derisi kullanılmaktadır. (TTTSKBS: 456).

Hasan Eren’e göre: *Kamçı*: ‘uzun esnek bir değneğin ucuna sırım bağlanarak yapılmış vurma aracı’. Ağızlarda *kımçı* biçimi de yaygın olarak kullanılır. ~Tkm *gamçı.* – Blk *kamiçi.* – Nog *kamışı* ‘kamçı, kırbaç’.- Krg *kamçı.*- TatK *kamçı.*- Bşk *kamsı*.- Özb *kamçi, kamçın*.- Kzk *kamşı*.- KKlp *kamşı.*- Alt, Tel *kamçı*.- Şor, Sag, Soy *kamçı.*- Tuv *kımçı* ‘kamçı, kırbaç’.- Yak *kımnyī.* Uygurcadan başlayarak kullanıldığını görüyoruz. Orta Türkçede *kamçı* biçimi geçer.Eski Kıpçakçada da *kamçı* biçimi kullanılır. Kaşgarlı Mahmud’a göre, at, deve ve sığırın erkeklik organına *kamçı* adı verilir. Onun verdiği bu anlam düşündürücüdür. Türkçede

at, eşek gibi hayvanların erkeklik organına *çav* adının verildiğini biliyoruz. 'Çavdan yapılmış kırbaç' olarak kullanılan *çavun* adının da *çav* 'ın bir türevi olduğu açıktır. Bk. *çavun* . O açıdan *kamçı* 'nın at, deve ve sığırın erkeklik organına verilen *kamçı* adından ayrılması kolay kolay düşünülemez. Orta Türkçe *kam*- 'vurmak, dövmek' kökünden geldiği yolundaki sav özel olarak tartışmaya açıktır. Türkçe *kancığa, kancuğa* 'terki bağı, terki kayışı' sözü ile birleştirilmesi yanlıştır. Bk. *kancığa, kancuğa.* Miklosich: Nachtr 1: 56; Ramstedt: StO 17,5: 11; Zajaczkowski: Studia 35,36,48; Joki: LwSS 156; Poppe: CAJ 12: 157; Doerfer: TMEN 1527; Egorov: ÊS 170; Škaljić,: Turc 390; Rasanen: V 229 a; Clauson: ED 626 a; Skok: EtRj 2: 33; Mándoky: NyK 73: 373- 375 ; TESz 2: 343; Şipova: STRJa 157, 159-160; ÊSTJa 1997, 247-248. (TDES s. 204).

144) Ḳamış: kamış (132r13).

Kamış: "kamış, ney, saz" gibi anlamlardadır. VIII. yy. Budist Uygur metinlerinde rastlanır, Farsça'ya da ödünçlenmiştir (EDPT 628).

Kubbealtı Lugati'ne göre: *Kamış*: (Eski Türkçe'den beri kullanılır) [Kelime komşu dillere de geçmiştir]

Tuncer Gülensoy'a göre: *Kamış* : 'Sulak, nemli yerlerde yetişen, boğumlu, sert gövdesiden *ney* ve *kalem* yapılan bitki' =ET. *kamış ~kamuş* (*EUTS,* 164) ~OT. *kamış* (DLT) < * Uyg. *kam* 'hinschleudern' (Rasanen, *V* 230). Tü. > Kbr. *Kamıl* (İ.Doğan, 1999) ~kamış (KKrg., TatK., Bşk.), kamıs (KKırg., TatK., Bşk.), gamıs (Az., Trkm.), kabıs (Sag., Koyb.), h,amıs (Yak.) =*kurak* (Kzk.). Tü. >Zaza (Siverek) *kamış (DAO* 252); Kürt. *kamiş, kamuş*. (TTTSKBS: 457).

Hasan Eren'e göre: *Kamış* : 'sulak yerlerde yetişen, çok yıllık ve otsu bir bitki (Phragmites australis)' ~Tkm *gamış*.- Krg *kamış*.- Kzk *kamış*.- Özb *kamiş*.- TatK *kamış*.- Bşk *kamış*.- Alt, Tel *kamış*.- Nog *kamış*.- Tar k*omuş*.- YUyg k*omuş*.- Sag *kabıs*.- Yak *xomus*. Yakutlar *xomus* yanında *kulusun* adını da kullanırlar. Bu ad Moğolca bir alıntıdır (Moğ *qulusun*).- Çuv *xămăş, xumăş*. Komşu diyalektlerden alınmıştır. En eski çağlardan başlayarak kullanıldığını biliyoruz. Orta Türkçede *kamış* olarak geçer. Eski Kıpçakçada *kamış b*içimi göze çarpar. Paasonen (CsSz 40) Çuvaşça *xămăl*'ı Tatarca *kamıl* biçimiyle birleştirmiştir. Egorov da bu birleştirmeyi vermiştir (ÊS 291-292). Eren (NyK 51: 361) 'sap' olarak kullanılan Çuvaşça *xămăl* biçimini Türkçe *kamış'*ın karşılığı olarak vermiştir. Clauson da

Çuvaşça *xămăl* biçimini *kamış'*ın karşılığı olarak değerlendirmiştir (ED 628-629). Eren, ? işaretiyle Osetçe *kamıl* biçimini de Türkçeden kalma bir alıntı olarak saymıştır. Bk. Doerfer: TMEN 1530. Türkçe k*amış k*omşu dillere de geçmiştir. Oyrotça ve Teleütçe *kuluzun* Moğolcadan alınmıştır (Ramstedt: KWb 196 b; Rasanen: V 299 a). Eren: NyK 51: 361; Kałużyński: ME 51; Doerfer: TMEN 1530; Egorov: ÊS 291-292; Rasanen: V 230 a; Clauson: ED 628-629; ÊSTJa 1997, 249-250. (TDES s. 204).

145) Ḳatıġ (2) : ?ateşte yemek pişirilen nesne (14r16).

< kat - (ı)g.

146) Ḳayış: kayış (235v16).

Clauson'a göre: *Kadış* : "kayış". Genellikle ' kayış' şeklinde kullanılan bu kelime 11.yyda kadış ("kayış") şeklindedir. Bir formu kesilen hayvanın derisinde bir şerit halinde kesilmiş olana da kayış denilmektedir. (EDPT 679).

Tuncer Gülensoy'a göre: *Kayış* : ' Bağlamak, Tutmak veya sıkmak amacıyla kullanılan, dar ve uzun kösele dilimi' =OT. *kayış* (DLT) < **kad-* 'döndürmek'+*-(ı)ş*. Tü.>KbRum. *Kayisi* ~gayış (Az., Trkm), kayış (TatK.), kayış bav (Bşk.), bil kayışı (Bşk., TatK.), kayış (Kzk.), kayış (Özb.), keyiş (Uyg.). Tü.> Ar. (Ir.) *kayış;* (Mıs.) *kayiş;* (Cez.) *ki:ş* (*ALTK*, 86); Kürt. *kayış (KTS,* 597*)*; *kaiş, kaviş, kavuş (DAO, 2*60) (TTTSKBS: 484).

147) Ḳazu/ıḳ: kazık, kalas, değnek (18v5).

Clauson'a göre: *Kazuk* : kelimenin aslı *kazğuk'dur*. Sonraki formlar ile karıştırılmamalıdır. (EDPT 681).

Kazık: (< Eski Türk. kazguk) "Toprağa çakılan, ucu sivritilmiş ağaç, sırık veya odun" (Kubbealtı Lugati).

Tuncer Gülensoy'a göre: *Kazık* :'1.Toprağa çakılmak için hazırlanmış, ucu sivri çubuk; 2. Direk, sopa' =ET.(Uyg.)*kazguk, kasguk;* OT. *kaznuk ~kazunuk* (DLT) < * *kadık* (Rasanen, *V* 218). An.ağl.: k*azık* '1. Sandalye; inatçı;3.tohumların köklenip topraktan çıkmamış durumu'; *kazıkayak* 'çok dolaşan, yorulmak bilmeyen kimse'; *kazıklama* 'fıtık hastalığı' *kazıkla-* 'rahatsız etmek; bekletmek'; *kazıklat-* 'beklemek' (*DS.VIII,* 2712) ~gazıg (Az.), gazık (Trkm.), kazık (Kzk., Kırg., TatK.), kaz,ık (Bşk.), kazık (Özb.), kozuk (Uyg.,

Tar.), kazuk (SUyg.), kazık ‘çivi’ (TatK.), kazak (TatK., Krç.), kadak’çivi’ (TatK.) (< *kada-* ‘saplamak, batırmak’ Ligeti; *TörK* 15). Tü.> Ar. (Cez.) *kazik;* (Ir.) *kazüğ;*(Mıs., Sud.,Sur.) *xazük (ALTK* ,87). Tü. (eski bir Türk dili) > Mac. *Karo* (Eren, *TDES* 224) (-z- > -r- ile). Tü. > Kürt. *kazux (KTS,* 169). Xatahın (Yak.) < Moğ. *kadagusun* ‘nail, peg, spike’ ~Tung. *Kare* ‘tonkaya ol’ hovaya jerd’(Rasanen, *V* 234) (TTTSKBS: 489).

Hasan Eren’e göre: *Kazık* :1.’toprağa çakılmak için hazırlanmış, ucu sivri çubuk’; 2.’direk, sopa’. Ağızlarda *gazuk* olarak da geçer. ~Tkm *gazık.*- TatK *kazık.*- Tatarca *kazak, kadak* ‘çivi’ biçimleri çarpıcı ve dşündürücüdür.- Nog *kazık*.- KKlp *kazık*.- Kzk *kazık.*- Alt, Tel, Kuğ *kazık*. Soyotça *kadak* ‘çivi’ biçimi düşündürücüdür.- Çuv *xusăk.*Tatarcadan alınmıştır. (Eren: TDAY 1966, 277). Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*kazguk*). Orta Türkçede *kazŋuk* olarak geçer. Clauson’un dile getirdiği gibi, Kaşgarlı Mahmud’un verdiği bu biçim bir *hap. Leg.* Dur (ED 682 a). Brockelmann (OGM 98.) bu veriyi *kazunuk* olarak yazmıştır. Eski Kıpçakçada *kazık* biçimi göze çarpar. Türkçe *kaz-* kökünden geldiği açıktır: *kaz-+-guk* eki. Gabain: AG 71/114.; Egorov: ÊS 309-310; Clauson: TDAY 1966, 10; ED 682 a; Doerfer: CAJ 37: 42-43. Macarca *karó* (Clauson: *karú !) e*ski bir Türk dlinden kalma bir alıntıdır (Gombocz: NyK 35: 254-255; BTLw 111). Macarca biçimin *–z-* > *-r-* değişmesi sonunda ortaya çıktığı anlaşılıyor. Pritsak (Fürstenliste 90) Macarca *karo* biçimini açıklamak için Türk diyalektlerinde kullanılan *kadık* ‘çivi’ biçiminden yola çıkmıştır. Ligeti (TörK 15) Tatarcada *kazık* yanında *kazak (kadak)* ‘çivi’ biçiminin geçtiğini, *kadak*’ın *kada-* ‘saplamak, batırmak’ kökünden geldiğini belirtmiştir. O açıdan Ligeti, Ana Türkçede *–d-* ‘li biçiminden yola çıkmak gerektiğini dile getirmiştir. Ona göre, Macarcaya *–z-* > *-r-* değişmesine uğramış olan Eski Çuvaşça biçim geçmiştir. Ligeti, Moğolcada *–d-*‘li biçimin geçtiğini de vurgulamıştır (*qada- ‘*to drive in, konock in; to nail’; *qadaġusun* ‘nail, peg, spike’). Ligeti’nin Ana Türkçe *–d-*‘li biçime ilişkin görüşü tartışmaya açıktır. Bk. Ligeti: Tamura Arm 32/84. Ana Türkçede *–d-*‘nin çağdaş diyalektlerde kurala aykırı birtakım biçimler aldığını biliyoruz. Bu yolda bilgi almak için bk. Németh: Giese Arm . 41-43. Ancak Tatarcada *kazık y*anında geçen *kadak* biçimi göz ardı edilemez. Yakutça *xatāhın* ‘ Niete, Nietnagel, Riegel; ein klenier eiserner Nagel’ biçimi Moğolcadan alınmıştır. (Kałużyński*:* ME 71) ESTJa 1997, 190-191. (TDES s. 224).

148) Ḳın (2): kın, kılıç kılıfı (196r10).

Clauson'a göre: *Kı:n*: ceza, işkence vb; açıkçası yazımsal değişiklikler ilk olarak 'kı-' kökünden gelir. –n eki hep sabit olarak varlığını korumuştur. *Kıyın* "ceza " "karmaşık, utandırıcı, zor" anlamına gelir (EDPT 631).

Kın: (Eski Türkçe'den beri kullanılır) 1. Çakı, bıçak, kılıç vb. kesici âletlerin kılıfı. 2. Buğdaygiller ve bâzı bitkilerde yaprak sapının bir kısmını uzunlamasına saran dış bölüm. (Kubbealtı Lugati).

Tuncer Gülensoy'a göre: *Kın* : 'Bıçak, kılıç gibi kesici aletlerin kabı' =ET.,OT. *kın* (DLT) < * *kın* ~ kın (Yak.), kın (Kzk., Kırg., Nog., KKlp.), kin (Çağ., Doğu Tür., Tar.,Srt.), kın-ap (Kız.), gın (Trkm.), xın (Tuva), yını (Çuv.) < * *yini* < *yını*<< * *(k)ın* =AT. **oın* (>OT. *kın* > Trkm. *Gın)* =Moğ. (Ramstedt, *AASF B 27;* s.239-251)*kui, kuy, kuyi*< * *kuni* ,Hal. *Xuy,* Klm. *xü*<<* *kubi(n)*<**kıbı(n)* (Lig. 199; T.Tekin, *Mak. I,* 60) (*Tü. kın ile ilgisi yoktur.)* (TTTSKBS: 509).

Hasan Eren'e göre: *Kın*: 'bıçak, kılıç gibi kesici araçların kabı' ~Tkm *gīn.*- Krg *kın.*- Kzk *kın.*- Nog *kın*.- KKlp *kın*.- Tuv *xın*.- Yak *kīn*.- Çuv *yĕnĕ.* Türkçe *k*- Çuvaşçada *y*-'ye çevrilmiştir. Çuvaşçada buna benzer birtakım örneklerin geçtiğini biliyoruz. Bk. *kar.* Eski Türkçeden başlayarak kullanıldığını görüyoruz. Orta Türkçede de *kın* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *kın* biçimi kullanılır. Moğolcada kına *qui* adı verilir. Bu adın Türkçe *kın* biçimiyle birleştirilmesi düşünülemez. Ancak Ramstedt **quńi* veya **quńi* biçimlerinden yola çıkılarak Moğolca *qui'*un Türkçe *kın* ile birleştirilebileceğini bildirmiştir (Passon: KSz 15: 129). Ramstedt: AAScF B 27: 239-251; KWb 204 a; Räsänen: LTS 205; V 264 a; Ligeti: JA 1938, 188, 199; Joki: LwSS 287-289; Egorov: ÊS 79; Doerfer: TMEN 1610; Clauson: ED 630-631; Tenişev: MSFOu 158: 236. (TDES s. 236).

149) Kiriş: kiriş, yayın iki ucundaki esnek bağ (211r13).

Clauson *2 kiriş:* "yay kirişi, şerit, bağ" anlamlarını vermiştir. Hemen hemen bütün Türk lehçelerinde yaşayan sözcüğün köken açıklamasını yapılmamıştır (EDPT 747).

Kubbealtı Lugati'ne göre: *Kiriş* : (Eski Türk. kiriş "yay kirişi") 1. Bâzı sazlarda kullanılan, hayvan bağırsağı veya sinirinden yapılmış tel. 2. Ok yayının iki ucu arasına gerilen esnek bağ. 3. Döşeme, tavan, taban, balkon vb.ni taşımak üzere enine veya boyuna uzatılıp duvar yâhut direklere dayanan, ahşap, demir, mâden veya betonarme, çeşitli kesitlere sâhip, genellikle kılıcına konan yapı malzemesi. 4. Bir eğrinin iki noktası arasında kalan doğru

parçası. 5. Kasları kemik ve eklemlere bağlayan, sedef renkli, sert, sağlam, yoğun lif yapısı gösteren doku.

Tuncer Gülensoy'a göre: *Kiriş* : '1.Bazı telli müzik araçlarında kullanılan, hayvan bağırsağından yapılan tel; 2. Ok atılan yayın iki ucu arasındaki esnek bağ; 3. (*mim.)*dört köşe kalın keresteden, demirden ve betonarmeden yapılmış yatak destek parçası' =ET. *kiriş* ' ok kirişi' (*EUTS,* 110)~OT. *kiriş* (DLT) < ET. *ker-* 'germek' + *-(i)ş* [>*kir-(i)ş]* (TTTSKBS: 526).

150) Kufl: kilit (199v11).

Kufl: (< Ar. ḳufl) Kilit (Kubbealtı Lugati).

151) Kürgek: kürek (135v1).

Clauson'a göre *kürge:k* < *küri-* fiiline bağlanmaktadır. Oğuz sahasında –g- düşmesiyle *kürek* şeklini almıştır (EDPT 742).

Tuncer Gülensoy'a göre: *Kürek*: 'Toprak, kömür gibi şeyleri bir yerden bir yere alıp atmaya, taşımaya yarayan ve yayvan bir bölümü, buna bağlı sapı bulunan araç' <ET. *küri (EUTS,* 123) ~OT. *kürgek* (DLT) < * *küri*+*gek* ~ kürak (Az.,Özb.,Uyg.), kürek (Kzk., Trkm.), körak (Bşk., TatK.), kürök (Kırg.). Tü.>Ar. (Lib.,Mıs.)*kürek;* (Ir.)*kuruk;* (Sud.) *kurık;* (Cez.) *kerrakci: (ALTK,* 95) An.ağl.:*kürek* '1.cezve; 2. Kolye' (*DS.VIII,* 3044) (TTTSKBS: 591).

152) Levḥ: levha (119r17).

Levh: (< Ar. levḥ) 1. Üzerine yazı yazılabilecek ve resim yapılabilecek yassı düz nesne veya yüzey. 2. tasavvuf. (Kubbealtı Lugati).

153) Mancınıḳ: ağır taşlar atmaya mahsus makine (41r10).

Mancınık: (< Ar. menceniḳ < Fars. menceniḳ < Yun. manganikos) 1. İri taşları uzağa atabilecek şekilde yapılmış ve kale duvarlarını dövmek için kullanılmış olan eski bir savaş âleti. 2. teşmil. Uçak gemilerinden uçakların kalkmasını kolaylaştırmak için ânî olarak hızlanmalarını sağlayan fırlatma tertîbâtı. 3. Kozalardan ipek sağmaya yarayan düzenek, ipekçi çıkrığı. (Kubbealtı Lugati).

154) Manna: kudret levhası (118v9).

< Ar. manna < İbran. mān.

155) Metin: ağaç tıraş aleti, balta (228r16).

Kelime bu anlamıyla yalnızca KE'de varlığını korumuştur ve de kökeni bilinmemektedir.

156) Mūm: mum (134v12).

Mūm: bkz. 105.

157) Otun: odun (40v15).

Otun: (o:ddun) < ot sözcüğünden türemiştir, hemen hemen bütün lehçelerde yaşamaktadır (EDPT 60).

Tuncer Gülensoy'a göre: *Otun*: (hlk.) 'odun' < ET.,OT.*otung* (*EUTS,* 144; DLT) (TTTSKBS: 636).

158) Saban: saban, çift sürmeye mahsus alet (128r14).

Clauson'a göre: *Saban*: pulluk, ama genel bir terim değildir bu yüzden belirsiz bir anlamı vardır. (EDPT 790).

Saban – Sapan: (sap "tarladan harman yerine getirilen ekin"den küçültme ekiyle sap+an > saban "ekin, tarla" > saban ağaç "tarla ağacı"ndan kısaltma yoluyle) Daha çok bir çift öküze çektirilen demir uçlu çift sürme âleti. (Kubbealtı Lugati).

Tuncer Gülensoy'a göre: *Saban*: 'Tarlayı ekilir duruma getirmek için çift süren hayvanların koşulduğu demir uçlu tarım aracı' =OT. s*aban ~ sapan* (DLT: *sapanla-* 'sabanla sürmek') <OT. *sap* 'sıra' (DLT)+*an* ~ saban 'yaz ekini' (TatK.), saban 'tarla' (TatK., Kzk.), saban ağaç 'saban' (TatK., Kzk.), aka (akapun) [< *aka* 'tarla'+ *pus* 'baş'] < Tü.*ek- (*~Çuv. *ak-) [Çuv. > Mac. E*ke]. Tü. > Rus. *saban (TDES, 347-348)* (TTTSKBS: 709).

Hasan Eren'e göre: *Saban*: 'tarla sürmeye yarayan demir uçlu araç'. Orta Türkçeden beri 'saban' olarak kullanılır (Brockelmann: OGM 18. § ŋ: *sapan!).* Eski Kıpçakçada da

saban ‘saban’ olarak geçer. Bundan başka, *saban* (ve *saban yeri*) ‘tarla’ olarak da kullanılır. Türkçede türlü ekinlerin taneleri alındıktan sonra kalan saplarına verilen *saman* adının *saban*(<: *sap* ‘tarladan harman yerine getirilen ve henüz dövülmeyen ekin’) biçiminden geldiği anlaılıyor: Türk diyalektlerinde *saman* sözü yanında kullanılan *saban* biçiminin ‘saman’anlamına geldiğini biliyoruz. Ancak, *saban* biçimi Tatarcada ‘yaz ekini’ olarak da geçer. Bundan başka Tatarca ve Kazakçada *saban* ‘tarla’ olarak da kullanulır. Bu sözü ‘tarla’ olarak kullanan diyalektlerde sabana *saban ağaç* (‘tarla ağacı’) adı verilir. Örn. Balkarlar sabana *saban ağaç* adını verirler. Buna göre, *saban sür-* ‘tarla (saban) sürmek’anlamına gelir. Türkçe s*aban ağaç* ‘tarla ağacı’adı sonradan *elliptique* bir biçim almıştır. Türkçe *saban* bu *ellipse* sonunda ‘tarla sürmeye yarayan araç’anlamını kazanmıştır. Bk. *saman.* Eski Türklerin sabana *amaç* adını verdiklerini biliyoruz. Kaşgarlı Mahmut bu adı *amaç* olarak sakladığı gibi, çağdaş diyalektlerin bir bölümü de *amaç* olarak kalmıştır. Bundan başka, eski Türkler ağaç sabana *bokursı* adını da verirlerdi. Bu adı bu gün yalnız Yeni Uygurlar kullanırlar. Çuvaşlar sabana *aka* (*akapuś*) adını verirler. Bu adın Türkçe *ek-* (~Çuv *ak-*) kökünden geldiği açıktır. Bu kökün bir türevi olarak *aka* adı ‘sürülmüş tarla’ olarak da kullanılır. Türkçe *saban (< saban ağaç)* adı gibi, Çuvaşça *aka* adı da *ek-* kökünün bir türevi olarak başlangıçta ‘ekin ekilen yer, tarla’ olarak kullanılmış, daha sonra da *akapuś* (*aka* ‘tarla’ + *puś* ‘baş’) adında ‘saban’anlamını almıştır. Son olarak *akapuś* adı *elliptique* bir biçim (*aka* ‘saban’) almıştır. Bu ad Macarcada “Eski Çuvaşça” bir alıntı olarak saklanmıştır (*eke).* Altay Türkleri sabana *salda* adını verirler. Bundan başka, *andazın (*< Moğolca) adını da kullanırlar. Kazaklar sabana *soka* adını verirler. Kırgızlar ise *soko* biçimini kullanırlar. Tatar diyalektinde *soka* yerine s*uka* biçimi geçer. Başkurtlar ise *huka* biçimini kullanırlar. Yalnız çağdaş diyalektlerde kullanılan bu ad Rusçadan alınmıştır (*soxa).* Türk diyalektlerinde sabana *koş* adı da verilir. Örn. Kırgızlar *koş* adını ‘saban, kara saban’ olarak kullanırlar. Türkmenler kara sabana *künde* adını verirler. Kara Kalpaklar bu adı *günde* olarak kullanırlar. Ancak birkaç diyalektte geçen bu ad Farsçadan alınmıştır. Türkmenler *azal* adını da ‘kara saban’ olarak kullanırlar. Azerî Türkleri kara sabana *xış* (< Farsça) adını verirler. Azerîler ‘saban’ olarak *kotan* adını da kullanırlar. Doğu Anadolu ağızlarında da *kotan* ‘büyük pulluk’ olarak geçer. Bk. *kotan.* Anadolu’da iki çift öküzle çekilen sabana *papura* adı verilir. Bk. *papura.* Rusça *saban* Türk diyalektlerinden alınmıştır (Şipova: STRJa 267). Eren: Türkoloji Dergisi 8:11-19; TM 19: 286; Räsänen: V 402 a ; Daher: AA 87-89; Clauson: ED 790 a.(TDES s. 347).

159) Sap: sap, bir şeyin tutulacak yeri (222r14).

Tuncer Gülensoy'a göre: *Sap*: '1. Bitkinin dal, yaprak, çiçek gibi bölümleri taşıyan, ağaçlarda odunlaşarak gövde durumunu alan bölüm; 2. Bir aracı tutmaya yarayan bölüm' =ET. *sap* 'sıra (*Alt.Gr.,* 332; *EUTS.* 197) ~OT. *sap* 'kılıç veya bıçak sapı' (DLT) < **sa-p*. An.ağl.: s*ap* '1.iplik tiresi; 2. Bir dikişlik iplik'; *sapağ* 'sap, kulp' (*DS. X,* 3539); *saplam, saplım, saplum* 'iğneye takılan bir sap iplik' (s. 3541). Tü. >Zaza. *sap* 'sap, bitki sapı' (*ZTS,* 306); *sapık* 'küçük sap'< sap+(ık); Kürt. *sap* 'tahıl sapı' (*DAO,* 409) ~ sap ' eşyada kullanılan sap' (Az., Kzk., Kırg., TatK., Trkm.,Uyg., KKlp.,Alt., Tel., Kuğ., Şor., Sag., Koyb., Kaça,Yak.), sap (Özb.), sıp (Tuva) = *tutkuç* (Uyg.), *tutka* (Kzk.), *totka* (Bşk., TatK.) ~saplag 'bitki için' (Az.), sabak (Kırg., Kzk., TatK.), habak (Trkm.) (TTTSKBS: 731).

Hasan Eren'e göre: *Sap*: 1.'bitkinin dal, yaprak, çiçek gibi bölümlerini taşıyan, ağaçlarda odunlaşarak gövde durumunu alan bölüm'; 2.'çiçek veya yemişi dala bağlayan ince bölüm'; 3.' Bir aracı tutmaya yarayan bölüm'; 4.' İplik, tire, ibrişim gibi şeylerde iğneye geçirilen bir dikişlik iplik'; 5.'demet durumundaki ekinler' ~Tkm *sap*.- TatK *sap*.- Nog *sap*.- KKlp s*ap*.- Kzk *sap*.- Krg *sap*.-Alt, Tel, Kuğ, Şor, Sag, Koy, Kaça *sap*.- Tuv *sıp*.- Yak *sap* 'bir dikişlik iplik'. Yakutçada Ana Türkçe *s*-'lerin öz Türkçe sözlerde düştüğünü biliyoruz. Türkçe *sal* ~Yakutça *āl,* Türkçe *saç*~Yakutça *as,* Türkçe *as*, Türkçe s*üt*~Yakutça *ūt* örneklerinde olduğu gibi. O bakımdan Yakutça *sap* biçiminin komşu diyalektlerden kalma bir alıntı olduğu açıktır. Orta Türkçede *sap* 'sap; kılıç veya bıçak sapı' olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *sap* biçimi kullanılır. Çağdaş diyalektlerde *sabak* (< *sap + -(a)k)* türevi yaygın olarak kullanılır. Bunun gibi, *saban* (> *saman)* da *sap*'ın eski bir türevidir. Bk. *saban, saman.* Räsänen: V 401 b; Clauson: ED 782 b. (TDES s. 356).

160) Sapḳan: sapkan, uzun ince mızrak (98v7).

< sap + (k)an.

161) Serniç : sarnıç, küçük çömlek (174r14).

Serniç: Bkz. 66.

162) Sır: sır, kalıp (8r9).

Clauson'a göre *Sır*: Çinceden erken bir alıntıdır, "vernik, cila, aynaların içinin gümüş kısmı, boya" anlamlarına gelmektedir (EDPT 842-843).

Tuncer Gülensoy'a göre: *Sır*: 'Bazı nesnelere parlaklık vermek, dış etkilerden korumak, sızmalarını önlemek gibi amaçlarla sürülen, saydam veya donuk vernik' =OT. *sır* (DLT). An.ağl.: *sırlak, sırlan* 'düzgün, pürüzsüz'; *sırla-* 'küpü sır sürerek parlatmak'; s*ırlanca* 'düzgünce'; *sırlı* 'sırlanmış, sır sürülmüş (küp ve çanak)' < * *sır* ~sır (Trkm., TatK., Nog., Alt., Tel., Sag., Koyb., Kzk., KKlp., Kırg.), sir (Özb., YUyg.), sar,sara (Çuv.) SI(>a,i)R[+a] ~Moğ. (*KWb.,* 359) ***sir;*** Kalm. ***sir*** 'Lack,Firnis' [Bir görüşe göre Çince < *ts'ir*< *ts'it'cila'* sözcüğünden alıntıdır.] (TTTSKBS: 769).

Hasan Eren'e göre: *Sır*: 1.'çanak, çömlek, testi, küp gibi toprak kaplara parlaklık vermek, dış etkilerden korumak, sızmalarını önlemek gibi amaçlarla sürülen, saydam veya donuk vernik'; 2.'aynanın arkasına ve kaplama metal eşyanın yüzüne sürülen ince metal tabaka' ~Tkm *sır.*- TatK *sır.*-Nog *sır*'yağlı boya'.- Alt, Tel, Sag, Koy *sır.*-Kzk *sır* 'boya, aşı boyası'.- KKlp *sır* 'boya; cilâ;mine.'.- Krg *sır* 'boya'.- Özb *sir.*- YUyg *sir.*- Çuv *săr,sără* 'boya'. Orta Türkçede *sır* olarak geçer. < Çince *ts'ir* < *ts'it* 'cilâ'. Moğolcada da s*ir* olarak kullanılır (Ramstedt: KWb 359 b) Egorov: ÊS 183; Räsänen: V 418 a; Clauson: ED 842-843; Doerfer: TMEN 1230; Oriens 18-19: 432; KhalMat 281; Nauta: CAJ 16:11. (TDES s. 365).

163) Silāḫ: silah (36r12).

Silah: (< Ar. silāḫ) 1. Düşmanı öldürmek, imhâ etmek veya kendini savunmak maksadıyle kullanılan her türlü âlet. 2. Hücum ve savunmada kullanılan bilgi, tecrübe, göz yaşı vb. her şey. (Kubbealtı Lugati).

164) Süŋü: süngü (30v5).

Clauson'a göre: *Sünü:g*: bir üfleme borusu. (EDPT 834).

Tuncer Gülensoy'a göre: *Süngü* :'Tüfek namlusunun ucuna takılan küçük kılıç biçiminde delici silah' =ET. *söngi ~söngü (EUTS,* 209) Kültigin yazıtı, E 35; *sünüg batımı;* Taryat G 1, 3 ; *sünüş-* 'savaşmak') ~OT. *süngü* (DLT: *süngiş, süngüş*'süngü dürtme'; *süngüle-; sügüş-; bir sünü turkı* 'bir mızrak boyu') < * *sünü+g* [T.Tekin, *Mak.II,* 401: < *sün+-GU* derse de **sünüg* biçimine de olumlu bakar.] eski Kıpç.: *sünü.* AH.,Hts.: s*ünü* Çağ.: s*üngü.* An.ağl.: s*ünge,süngü,süngüye* ' ucunda ıslak bez bulunan, fırındaki kızgın külleri süpürmeye yarayan sırık' (*DS.X,* 3715) Tü.> Ar. s*ünje* 'balonnette', singe; Srp.*sundja, sungija;* Kürt.*süngü (DAO,* 435) ~sünüg (Uyg.), süngü (Az., Blk., Kmk.), süngü (Kırg., Kar.), süngi (Nog.), sünü (Uyg.), süni (Uyg.), süngi (Trkm., Kzk., Nog.), sünnü (Krç.), sönge

(TatK.), s0n0 (TatK.)>Çuv., s0nge (TatK.), hönge (Bşk.), ünü (Yak.) < *ün-* 'batırmak, boynuzları ile vurmak' < * *sünüg*. sana (Çuv.). Egorov. (*ES* 182): < sanç- (Tuncer Gülensoy'a göre yanlış bir fikirdir.) Rasanen (*V* 437): < *sün- 'to fight (one another)'. Nişanyan (*SS*, 414): süngü = *ET. sünü* mızrak (VIII) < *sünmek* mızrak ile dürtmek, saplamak. T.Tekin, 'On the origin of theTurkic Genetive Suffix', *Mak.I*, 347-351; s. 347,3. (TTTSKBS: 821).

Hasan Eren'e göre: *Süngü*: 'tüfek namlusunun ucuna takılan küçük kılıç biçiminde delici silah' ~Blk *süngü*.- Nog *süŋgi.*- TatK *söŋge.*- Kar *süŋgü.*- Yak *üŋü.* Yakutçada baştaki s-'nin düşmesi eski bir kuraldır- Çuv *sănă.* Eski çağlardan başlayarak kullanılır (*süŋüg, süŋü, süŋi*). Orta Türkçede *süŋü* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *süŋü* biçimi kullanılır. Arapçada *sünje* 'baïonette', *singe* biçimleri Türkçeden alınmıştır. Türkçeden Sırpçaya da *sùndja, sùndija* olarak geçmiştir (Škaljić: Turc 574). Egorov: ĔS 182 (*sanç-* kökünden geldiği yolundaki açıklaması yanlıştır); Räsänen: V 437 a; Clauson: ED 842 b (**süŋ-* 'to fight (one another)'; Kononov: GrJaTRP 106. § 6; 117 §. (TDES s. 379).

165) Taẖt: taht (7r8).

Taht: (< Fars. taẖt) 1. Hükümdarların üzerine oturdukları koltuk. 2. teşmil. Hükümdarlık makāmı, hükümdarlık. 3. En üst makam. (Kubbealtı Lugati).

166) Taẖt-ı revān: tahterevan, eşraftan kişilerin dört hamal tarafından taşındıkları sedye (92r1).

167) Ṭınāb: çadır ipi (173v10).

Tınab : (< Ar. ṭināb) Çadırı kazığa bağlayan ip (Kubbealtı Lugati).

168) Toġ (2): tuğ, sancak, bayrak (223v2).

Tuncer Gülensoy'a göre: *Toğ* (hlk.) '1.İri, dolgun; 2. Çimen'< OT. *to-k* 'tok, aç olmayan' (DLT) (TTTSKBS: 902).

169) Toḳmaḳ: tokmak, tokaç (12r21).

Tokmak : (Eski Türk. *tokımak* "çamaşır tokmağı" < *tokı-mak* "vurmak, dövmek") [Kelime Rusça'ya ve Balkan dillerine de geçmiştir] 1. Ağaçtan yapılmış iri çekiç. 2 . Kapı kanadına asılı olan ve kapıyı çalmaya yarayan, çeşitli biçimdeki mâdenî parça. 3. Tahıl

maddeleri vb.ni ezmeye ve dövmeye yarayan, ağaç, taş veya mâdenden, alt tarafı şişkin saplı âlet. 4. Toprağı düzeltmek, ezip sıkıştırmak veya alçı ezmek için kullanılan, kürek gibi saplı, yassıca kütük parçası. 5. Çamaşırı su içinde vura vura temizlemeye yarayan kalın ve yassı odun, tokaç.
6**.** Vurularak çalınan davul, çan vb. çalgılarda, gonglarda vurma işini yapan âlet. 7. Sini altına konan veya üstüne oturulan kısa tahta iskemle. (Kubbealı Lugati).

Tuncer Gülensoy' a göre ; *Tokmak* : Ağaçtan yapılmış iri çekiç.=ET. OT. ***tokı-*** 'vurmak' (*EUTS*, 243; DLT) <*** *tokı-mak.* TT.** TOKMAK + (LA-/LAMA/ baş 'kaya balığı' / ÇI (*argo*) 'jigolo'). (TTTSKBS: 906).

170) Tutḳa : tutulacak yer, sap (211v8).

171) Yip : ip (39r1).

Hasan Eren' e göre: *İp* : 'kalın bükülmüş sicim'. Anadolu ağızlarında 'iplik' olarak da kullanılır. ~Tkm *yüp*. – Tar *yip*. – Alt, Tel *yip*. – Şor *çip*. – Sag *çip* 'tuzak ağı'. – Kzk *jip*. – Nog *yip*. – Özb *ip*. – Krg *cip*. – Çuv *śip*. Orta Türkçede *yıp* olarak geçer. Bu biçim başındaki *y*-'nin baskısı altında *yip*'e dönüşmüştür. Kıpçakçada da *yip* (~*ip*) olarak geçer. Türkçede *yip* biçiminin başındaki *y*- sesi düşmüştür. Bk. *ipek*. Kökünü bilmiyoruz. Ana Türkçede **yip* olarak geçtiği anlaşılıyor. Çuvaşça *śip* biçiminin başındaki *ś* sesi, *yip* biçiminin başındaki *y*-'nin Ana Türkçeden kalma bir ses olduğuna tanıktır.

-*lik* ekiyle kurulan *yiplik* (> *iplik*) türevi Macarcaya *gyelö* 'dizgin' olarak geçmiştir. Bk. Ligeti: TörK 244. Egorov: ÊS 214; Clauson: ED 870 b; ÊSTJa 1989, 268-269. (TDES s. 191-192).

Tuncer Gülensoy' a göre : *İp* : 'İp' =ET. (Uyg.) ***yıp*** (***yip?***) (*İKPÖ ;* EUTS, *297*) ~OT. ***yıp*** (DLT) **[<** ****ðip*]** OT. (DLT): YIP+(LA- '*ip üzerinde oynamak', 'iple kıl aldırmak'*/LAŞ- *'iple birbirinden kıl yoluşmak'*/LAT- *'ipletmek';* KB. ***yip*** < *yıp* (TTSKBS: 437-438).

172) Zenbil: hamal semeri (144r6).

Zembil – Zenbil: (< Fars. zenbil – Ar. zinbil) [Kelime Türkçe'den Balkan dillerine de geçmiştir] Hasırdan veya hurma liflerinden örülmüş kulplu torba (Kubbealtı Lugati).

Hasan Eren'e göre: *Zembil*: 'hasırdan örülmüş saplı torba' Arapça (Suriye) veya Farsçadan alındığı anlaşılıyor: Far *zambīl, zimbīl* 'a basket made of palm-leaves'; Ar *zanbīl.* Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir (Skok: EtRj 3: 649; Andriotis: EL 116, 117). Tietze: Ar 259.s.; Räsänen: V 530 b; Salonen: Daher Arm 290-291. (TDES s. 467).

173) Zencir: zincir (221v12).

Zincir – Zencir: (< Fars. zencir) [Kelime Türkçe'den Bulgarca ve Sırpça'ya da geçmiştir] 1. Birbirine geçmiş mâdenî halkalardan meydana gelen bağ. 2. Eskiden suçluların, delilerin eline, ayağına vurulan demirden bağ. 3. (İsim tamlamasının ikinci öğesi olarak) Arka arkaya gelen şeylerin veya olayların meydana getirdiği dizi (Kubbealtı Lugati).

2.2.4. SAVAŞ ALETİ

174) 'Alem: bayrak, sancak (106v8, 10).

Alem: (<Ar. 'alem) 1. İşâret, alâmet, nişan, sembol. 2. Sancak, bayrak. 3. Kubbe, minâre ve bayrak direklerinin en üst kısmında bulunan ay veya lâle biçimindeki süslü tepelik, mahçe. 4. Sarık yapılan bir çeşit kumaşın içindeki altın teller. 5. Özel isim, has isim. (Kubbealtı Lugati).

175) Berge: kamçı (97r19).

Berge: Bkz. 130.

176) Dirre: kamçı (230v20).

Dirre: Bkz. 132.

177) Hançer: hançer (239v6).

Hançer: Bkz. 137.

178) Ḳalḳan: kalkan (62v19).

Kalkan "kalkan, zırh, siper" anlamlarında kuzeydoğu Türk lehçeleri hariç bütün lehçelerde bulunmaktadır. Moğolca ve Farsçaya da alıntılanmıştır (EDPT 621).

Kalkan: (Eski Türk. kalkan – kalkang < Moğ. kalka) Eski savaşlarda savaşçının kılıç, kargı, mızrak ve ok darbelerine karşı kendini korumak için sol elinde tutarak kullandığı siper. (Kubbealtı Lugati).

Tuncer Gülensoy'a göre: *Kalkan*: 'Oktan veya kılıçtan korunmak için savaşçıların kullandığı korumalık' =ET. ***kalkan, kalkan;*** KB. ***kalkan*** < Moğ. (*KW*b, 163): ***kalka*** 'Schild', 'Khalka-Mongolen' ~kalkan (MA: 153-I), kalka 'siper' (Kırg.), halka 'kapı' (Tuv.), kalka (Sag.)(<Moğ.) Nişanyan (*SS* 217): **kalkan ~*ET.*** kalkan **kalımak / kalkmak* fiiliyle ilişkisi açık değildir. (TTTSKBS: 455).

179) Ḳamçı: kamçı (100v10).

Kamçı: Bkz. 143.

180) Kın (2): kın, kılıç kılıfı (196r10).

Kın: Bkz. 148.

181) Ḳurġaşun/ Kurşun: kurşun (124r8, 161v19).

Clauson, ses ve biçim itibariyle alıntı bir sözcük olduğunu ve Moğolcaya da *ḳorġolçi* olarak geçtiğini belirtmektedir (EDPT: 656b). İlk olarak DLT'de *ḳoruġjīn* ve *ḳuşūn* biçiminde ve sonraki dönemlerde de değişik sesletimlerde görülmüştür. Kâşgarlı Mahmud, Karahanlıların *ḳoruġjīn,* Oğuzların *ḳuşūn* dediklerini nakletmektedir (Karahan 2013: 287).

Kurşun: (Orta Türk. koruġjin, koşūn [Oğuzca]) [Yabancı bir dilden geldiği anlaşılan kelime Moğolca ve Farsça'ya, ayrıca Balkan dillerine de geçmiştir] (Kubbealtı Lugati).

Tuncer Gülensoy'a göre: *Kurşun*: ' 327,4°C de eriyen, yumuşak ve bükülgen, mavimtırak esmer renkte bir element' =ET.,OT. *korogjın ~koşun* (DLT) ~*koşün* (Oğuzlar) [< *korşün*]< 0 k*orgoşın.* Eski Kıpç.: *korgaşun, korguşun, Korgaşın* GT.: *korgaşın* CC., Tuhf.*korgaşın* < ET.*kor* 'zarar, ziyan' (*EUTS,* 182)+*go-ş+(ı)n* veya: <OT.*korog* 'sadak, okluk' (DLT)+*çin*. An.ağl.:*kurşunçalımı* 'kurşunun yetişeceği en yakın yer' (*DS.VIII,* 3009) Tü.>Ar. (Cez.) *kerşun (ALTK,İ* 95); KbRum. *kurcuni* 'kurşun,mermi' An.ağl.: *kurşun, kuşum* (Rize/*RİA)* ~kurgaş (Bşk.)< * *korgaş*, kurgaş(ın) (TatK.), korgacın (Şor., Sag.), korgaşin (Özb.), korgasın (Kzk., KKlp., Nog.), korgay (Nog.), korgayın (Alt.), korgojın (Tel.), korgolcın (Tub., Kuğ.), korgulçun (Tuv.), korgoşun (Kırg.), korgoşum (Kırg.) [-n>-m], koğuşun (Uyg.), kurgaş (Bşk.) < **korgaş*, gurğuşun (Az.), gurşun (Trkm.), xura taxlan (Çuv.) =Moğ. *korgolci(n)*< **korgalcı(n)*. K(>g)O(>u)RG(ğ)O(>a,u)[*L]*Ş(c,ç,j,s)N(>m) Tü. (Özb.)> Tac. *Qurğamiş* (Doerfer: *TMEN*, 1466); Blg.*kursum;* Srp. *Kursum;* Rum. *Xovpaovvı;* Ar.

*kushum (*Eren, *TDES* 268); Ar. (Cez.) *kerşun* (*ALTK,* 95) ~Moğ.*qorğaljin (KWb.* 187) (TTTSKBS: 574).

Hasan Eren'e göre: *Kurşun*: 1.'yumuşak ve bükülgen, mavimtırak esmer renkte bir element'; 2.'tüfek, tabanca gibi silahlarda kullanılan mermi' ~Az *gurguşun.*- Tkm *gurşun.*- TatK *kurgaşın*.- TatK *ak kurgaş* 'kalay'; *kara kurgaş* 'kurşun'.- Krg *korgoşun, korgoşum.* Sonundaki *–n* ~*-m* sesleri düşündürücüdür.- Kzk *korgasın.*- KKlp *korgasın*.- Nog *korgasın*. Yalnız Nogaycada geçen *korgay* biçimi çarpıcıdır.- Şor, Sag *korgacın*.- Özb *korgâşim*.- Tel *korgojın*.- Tub, Kuğ *korgolcın*.- Alt *korgayın*.- Tuv *korgulçun.* Orta Türkçede *koruğjin* olarak geçer. İçindeki *–j-* dolayısıyla yabancı bir dilden alındığı anlaşılıyor. Kaşgarlı Mahmud'un verdiği bilgiye göre, Oğuzlar *koşūn* biçimini kullanırlar. Clauson'un yazdığı gibi, bu veri bir çıkıntıda *korşūn* diye düzeltilmiştir. Buna göre, büyük olasılıkla sözün orijinal biçimi *korşūn*'dur. Eski Kıpçakçada *korgāşun, korguşun, korgaşın* gibi birtakım biçimler kullanılır. Ligeti'ye göre (TörK 127), *kurşun, kurguşun, kurşın* biçimleri Oğuzca, *kurgaşın, korgoşun* biçimleri ise Kıpçakçadır. Türkçeden Moğolcaya geçmiştir. Farsçada da Türk dillerinden kalma bir alıntı olarak kullanılır (Doerfer: TMEN 1466). Tacikçede Özbekçe bir alıntı olarak *qurğămiş* biçimi geçer (Doerfer: TLT 490). Türkçeden Balkan dillerine de geçmiştir: Blg *kuŕśúm;* Srp *kúŕśum*; R κουρσοίυι; Arn *kurshum* (BER 3: 151; Skok: EtRj 2: 244; Andriotis: EL 172).- Bulgarca ve Sırpçada Türkçe *kurşun*'un sonundaki *–n'*nin *–m'*ye çevrildiği göze çarpıyor. Eski ve yeni Türk diyalektlerinde *–n*'lerin ara sıra-*m'*ye dönüştüğüne tanık oluyoruz. Özellikle Çuvaşçada *–n*'lerin *–m*'ye çevrildiğini biliyoruz. Örn. Türkçe *karın* Çuvaşçada *xırăm* olarak kullanılır. Bk. *karın.* Eski ve yeni diyalektlerde 'sayı'anlamına gelen *san* biçimi de Çuvaşçada *sum* olarak geçer. Çuvaş özellikleri taşıyan eski bir Türk dilinden kalma Macarca *szám* biçimi de *–n* > *-m* olayına tanıktır. Macarca *szám* biçimine ilişkin ses olayını Gombocz gözlemişti (BTLw 184. S.). Onun nu gözlemine Rasmtedt, Poppe, Benzing gibi uzmanlar da katılmışlardı. Bu açıklamaya Doerfer (UAJb 39: 53-70) de katılmıştı. Ancak Doerfer'e göre, Çuvaşça *–m* eskiden kalma bir özelliktir. Başka bir deyişle, bu olay Çuvaşça bir yenilik sayılamaz. Hovdhaugen (UAJb 44: 207-211) birçok noktada Doerfer'in görüşüne karşı çıkmış, Macarca *szám* biçiminin eski Çuvaşçadan gelmediğini ileri görmüştür. Doerfer (UAJb 45: 199) ise *szám* biçiminin eski Çuvaş kökeninden geldiğini savunmuştur. Ligeti (TörK 35-36) Ana Türkçe *–n* ~Çuvaşça *–m* ~Macarca *–m* konusundaki görüşleri özet olarak sıralamakla yetinmiştir. Türkçe *–n* ~Çuvaşça *–m* tartışmasına Kakuk da katılmıştır. Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde Türkçe *kurum* yerine *kurun* biçiminin geçtiği de göze çarpıyor. Bk. *kurum*. Çuvaşlar kurşuna *xura tăxlan* adını verirler. Yalnız *tăxlan* (veya *şură t.)* ise

‘kalay’ olarak kullanılır. Bu adın Çuvaşçaya Moğolcadan geçtiği anlaşılıyor (Moğ *toğulğan* ‘étain, pşomb’; *qara t.* ‘plomb’; *çağan t.* ‘étain). Bk. Ligeti: NyK 49: 261-262. Ramstedt (KWb 187 b) Türk diyalektlerinde geçen verileri Moğolca *qorğalcin* biçimiyle karşılaşmıştır. Räsänen (V 303 b, 282 a) *kurşun* ve *koruğın* biçimlerini ayırmıştır. Ona göre, *koruğın* biçimleri Moğolcadan alınmıştır. Clauson (ED 656-657) eski ve yeni verileri *koruğın*’da toplanmıştır. Bk. Şçerbak: Vvedenie 141; JaS 169, 141/301,244. (TDES s. 268).

182) Mancınıḳ:: ağır taşlar atmaya mahsus makine (41r10).

< Ar. mencenīḳ < Fars. mencenīḳ < Yun. manganikos

Bkz. 153. Mancınıḳ.

183) Sapḳan: sapkan, uzun ince mızrak (98v7).

Sapḳan: Bkz.160.

184) Silāḫ: silah (36r12).

Silāḫ: Bkz.: 163.

185) Süŋü / süngü : (30v5) .

Süŋü: Bkz. 164.

186) Toġ (2) tuğ, sancak, bayrak (223v2).

Tog(2): Bkz. 168.

187) Tura: kalkan (223r8).

Clauson’a göre: *2 Tura*: “siper olan herşey” ya da “göğüs siperi” anlamlarındadır (EDPT 531).

Kubbealtı Lugati’ne göre kökü bulunamamıştır: *Tura*:1. Bazı oyunlarda kullanılan, ucu düğümlenmiş kuşak veya mendil. 2. Böyle bir kuşak veya mendille oynanan oyun. 3. İki ucu birbirine bağlanarak çile hâline getirilmiş ipek ipliği. 4. Halat gibi örülmüş iplik çilesi. 5. Bükülerek bir araya getirilmiş on tâne tabaklanmış deriden meydana gelen tomar.

Tuncer Gülensoy'a göre: *Tura 3* (hlk.): '1.Ev duvarlarını dış etkenlerden korumak için üzerine çakılan tahta perde' = OT.*tura* 'kalka, siper' (DLT) < *tur-* 'yükselmek; kalkmak' (DLT)+-*a*. (TTTSKBS: 933).

Hasan Eren'e göre: *Tura 1*: 1.'on taneden oluşan tabaklanmış deri bağlamı'; 2.'oyunlarda kullanılan düğümlenmiş mendil'; 3.'ipten veya deriden örülen kamçı'; 4.'halat gibi örülmüş iplik çilesi'. Yerel ağızlarda 'yünü veya kılı alınmış ham deri' olarak kullanılan *tula (~tola)'*nın *tua'd*an başka bir şey olmadığı anlaşılıyor. Dar bir çevrede geçen *tula d*a 'ip' olarak düşündürücüdür. Türkmencede 'kamçı, kırbaç' olarak kullanılan *dürre d*e göz önünde tutulmaya değer bir biçimdir. Hasan Eren tura kelimesi hakkında: 'Kökenini bilmiyoruz.' demiştir. Tietze: ZBalk 18: 194/256. (TDES s. 418).

188) Üzengü: üzengi (248v5).

Kubbealtı Lugati'ne göre: *Üzengi – Özengi*: (üz-mek "kesmek, ayırmak, koparmak"tan, üzengi "kişiyi yerden ayıran, kaldıran âlet") [Kelime Bulgarca ve Arapça gibi komşu dillere de geçmiştir].

Tuncer Gülensoy'a göre: *Üzengi*: 'Eyerin iki yanında aılı bulunan ve hayvana binildiğinde ayakların basılmasına yarayan, altı düz demir halka' = ET.(Uyg.) *üzengü* ~OT. *üzengü* (KB.) Karahanlıca başta olmak üzere (XI.Yy) bütün tarihi ve modern şiveler: *üzengü, üzengi, üzengülük*< **üzengü* (Ş.Tekin, *İK,*s. 76-77) Çağ.: *üzengü, üzenge* < **iz+e+n+gü* (ayağının tabanı) [*+lük+i+n+te (Maytrisimith)]* (Ş.Tekin, 78) veya : < **üz-e-n-gü* 'uzayıp kısalan' [izengülük 'kendisi için (-a-) iz bırakan şey'; '* ayağın alt kısmı; ayak tabanı'; *izlik* 'ayakkabı'. Ş.Tekin, 'Some Thougts on the Etymology of the Turkish üzengi (stirup)', *Journal of the Turkish Studies* (Türk Bilgisi Araştırmaları) 9, Harvard Üniversitesi 1985, s. 237-241) Ş.Tekin, 'Üzengi Kelimesi Nereden Geliyor', *İştikakçının Köşesi*,İstanbul 2001,s. 71-83. W.Bang,Vom Köktürkischen zum Osmanischen…' SB*AW* 1919, s. 47-48, not 4: üzengi < *üze(*<*üs(t) 'yukarı, üst kısım' (üzerine basarak hayvana binmek'ten kinaye')igili olabileceğini söyler. Ş.Sami '…Üzengi [aslı *uanıp kısamak* olan *üzenmek*'ten] hayvana binildikte ayakları komaya mahsus demir basamaklar ki kayışla eyere merbuttur, rikap. *'üzengeç* 'çekilip alınır bir merdiven ' (203b)*üz-* 'gerip gevşetmek' (204a) Z.Gombocz (1912), G.J.Ramstedt (1916), N.Poppe (1958), E.V.Sevortyan (1974) sözcüğü Moğolca *dörüge* ile birleştirmek istemişlerdir. Fakat, A.Ronataş'a göre '*…ses bilgisi, yapı bilgisi ve anlam bilgisi bakımından bu mümkün değildir*...(s. 120). Moğolca dörüge ile üzengi

arasındaki ilişki için bk. G.Doerfer, *TMEN II,* s. 148-149. P.Pelliot (*TP* 24; 262.s.1.not):*üze* ‘sur’, ‘sommet’ Eren (*TDES*, 430): < *üz* T.Tekin, *Mak.ı,* s.319; Çuv. *yırana* ‘üzengi’<*yırana< *yirünü<*i:rünü=AT. *i:zünü; krş. Uyg. *izanülük* ‘ayak tabanı’,Hak., Alt.(Kumandı) *izene* ‘üzengi’, Tav. *Ezengi* ay., Ber.*izöngü* ay.,Yak. *İhana* ay.< **i:zanü,* MK vb, *uzanü* ‘üzengi’An.ağl.: *üzengi,üzengili, üzengilik (DS.XI*, 4084) Tü.> Blg. *zengija (BER1:* 635); Ar. diyalektleri;*zengawa* ‘etrier’(J.Deny: *GLECS* 22.11.1936, S.42-43) ~üzenge (Tar., Tel., Şor.), üzengi (Trkm., KKlp.), üzengi (Ker./*KrTS*, 352), üzene (Tel., Şor.), üzöngi (Kzk.), üzöngü (Kırg.), üzeni (Tel., Alt.), üzönü (Oyr., Alt.), özenni (Krç., Blk.), üzengi (Blk.), asanü (Abakan, Kuzay-batı bölgesi,Yak.), ezene (Soy.), zöngi (Nog.) [/ü-/=0], zengi (KKlp.,) [/ü-/=0], zengi (Tav./*KrTS*, 352) [/ü-/=0], isana (Yak.), isani (Abakan, Kuzay-batı bölgesi, Yak.), izani / izan (“ “ “), izange (Özb., Uyg., Bar., Yak., SUyg.), izangü (Abakan, Kuzay- batı bölgesi, Yak.) inehe (Yak.), irana (Eski Çuv., Eski Bulg.), yarana/yarana (Çuv.)[Çuv. y*er*~Tü. *iz]*< *irengü esenke (Çuv.) < TatK. = Moğ. *(KWb.,* 99) dörüge ‘Steigbügel’ ~Tung. Sol. *durenki* (Rasanen, *V* 524) (TTTSKBS: 1005).

Hasan Eren’e göre: *Üzengi*: ‘eyerin iki yanında asılı bulunan ve hayvana binilirken üzerine basılan altı düz demir halka’ ~Tkm *üzeŋgi.* 1.’üzengi’;2.’dokuma tezgâhının basarığı’. Türkmen ağızlarında ‘merdiven’ olarak da kullanılır.- Blk *özengi*.- Nog *zöŋgi.*Başındaki *ü-* düşmüştür.- KKlp *üzeŋgi.*Kara Kalpaklar ‘üzengi’ ve ‘merdiven’ olarak *zeŋgi* biçimini de kullanırlar.- Krg *üzöŋgü.*- Tel, Şor *üzeŋge.* Teleütler *üzeŋi* biçimini de kullanırlar.- Alt *üzöŋö*.- Kzk *üzöŋgi*.- Soy *ezeŋe.*- Yak *iŋehe, isäŋä.*Yakutça *iŋehe* göçüşmeli bir biçimdir.- Çuv *yărana.*Başındaki *y-* sonradan türemiştir. Çuvaşçada *–z-*‘nin *–r-*‘ye çevrilmesi normaldir. Çuvaş ağızlarında kullanılan *ĕsĕnke* biçimi Tatarcadan alınmıştır. Eski kaynaklarda *üzengi* ‘merdiven’ olarak da geçer (bk. Borovkov: Leksika 337). Eski bir Türkçe türev olduğu açıktır. Moğolcada üzengiye verilen *dörüge* adıyla birleştirilmesi güçtür. Türkçe *üzengi* ~ Moğolca *dörüge* birleştirilmesini doğrulamak için Türk diyalektlerinde **yüzengi (< *yüzengü)* biçiminin geçtiğini ortaya koymak gerekir. Poppe’nin verdiği **yüzäŋgi* biçimi, Doerfer’e göre, ‘teleolojik bir küçük yıldız’ biçimidir. Türkçede yalnız *üzengi* (< *üzengü*) biçiminin geçtiği göze çarpıyor. Çuvaşça *yărana* biçiminin başındaki *y-* ikincil bir sestir. (Ligeti: TörK 41). Moğolca *dörüge* biçimi *vocalisme* yönünden de *üzengi*’yi karşılayamaz. Tarkya ağızarında *üzgü* ‘merdiven’ olarak kullanılır. Türkçede *üzgeç* ‘ip merdiven’ biçimi de geçer. Bu biçimlerin *üz-* kökünden geldiği açıktır. Bu kökün ‘ayırmak, koparmak’anlamına geldiğinib iliyoruz. Türkmence de *ayağını yerden üz-* ‘kaldırmak’anlamında kullanılır. Merdivene verilen *üzgü* ve *üzgeç (~üzgüç)* adlarının bu kökten geldiği açıktır. Bu örneklere

göre, *üzengi*'nin de *üz-* kökünden geldiği düşünülebilir. Hayvana binilirken ayakla üzerine basılan aracın 'kaldırmak'anlamına gelen bir kökten gelmesi ve 'basamak', 'baskıç' veya 'merdiven' olarak kullanılması doğrudur. Pelliot (T'oung Pao 24: 262. S. 1.not) *üzengi*'nin hiç kuşkusuz *üze* 'sur', 'sommet', biçimiyle ilgili olduğunu dile getirmiş. Moğolcada üzengiye verilen *dörü*'e adının etimolojisini bilmediğini açıklamıştır. Pelliot, üzenginin Farsça adını bilmediğini eklemiş, Farsçada Arapça ركب 'monter'kökünden gelen ركاب *rikāb* adının kullanıldığını bildirmiştir. Üzenginin eski göçebe buluşu olduğunu biliyoruz. Bu buluş yerleşik uluslar karşısında atlı göçebelere uzun süre büyük bir üstünlük sağlamıştır. Laufer'e göre, Çinliler üzengiyi büyük bir olasılıkla Türklerden öğrenmişlerdir. Avrupa'da üzenginin yaygınlık kazanmasında Avarların rol oynadığı anlaşılıyor. Türkçe *üzengi bü*tün komşu dillere geçmiştir. Örn. Bulgarca *zengìja* Türkçeden alınmıştır (BER 1: 635). Arap diyalektlerinde kullanılan *zengawa* 'étrier' da Türkçeden kalma bir alıntıdır (Deny: GLECS 22.1.1936, 42-43). Bu alıntılar üzenginin yayılmasında Türklerin büyük bir rol aldığına açık bir tanıktır. Paasonen: CsSz 28 ;Gombocz: KSz 13: 5; Bang: KOsm 3: 48; Ramstedt: KSz 16: 74, 79. s. * not ; KWb 99 b (Ramstedt'in verdiği *yüzöŋgü* biçimini bulamadım); Lautlehre 67, Räsänen: LTS 63, 96, 190: V 524 b; Eren: NyK 51: 372; Poppe: UAJb 30: 95; Lautlehre 23, 82; StO 14, 8: 13; Joki: LwSS 128; Clauson: CAJ 10: 163; ED 289 b; Menges: CAJ 15: 35; WZKM 70: 48 (Ana Türkçe **dürengi) ;* Ligeti: AOH 14: 27; KSİNA 83: 10; TörK 239, 243; Brockelmann: OGM 60. §; Doerfer: TMEN 598; UAJb 4: 279; Egorov :ĔS 76; Eren: TDAY 1972, 244 ; Aalto: StO 46: 3; Muhamedova: İİTJa 133; MSFOu 158: 191; Róna-Tas: NyK 73: 468; AOH 32: 228; Miller: Res-AltL 158; Nauta: CAJ 16: 9; Sevortyan: ST 2, 1973, 10; ĔSTJa 1974, 623-625 (Hasan Eren: 'Sevortyan'ın verdiği *üzegü* biçimi yanlıştır. Houstma yazmasının اوزاكو (56) yazımı *üzeŋü*'den başka bir şey olamaz'). (TDES s. 430).

189) Ya (2): yay (75v16).

Clauson'a göre: *1. Ya*: yay, silah. Bazı sıradışı formlarda da görülmüştür; Kuzeydoğu lehçelerinde *ya, ça, çağ* gibi şekiller de görülmüştür. (EDPT 869).

Tuncer Gülensoy'a göre: *Yay 1*: '1.Ok atmaya yarayan, iki ucu arasına kiriş gerilmiş, eğri ağaç veya metal çubuk; 2. Çeşitli amaçlarla ve çeşitli biçimlerde yapılan esnek makine bölümleri; 3. Keman, viyolonsel gibi çalgılarda, titreşim yoluyla ses çıkarmaya yarayan parça; 4.(mat) bir eğriden alınan parça; 5.zemberek; 6.hallacın pamuk veya yünü atmak için tokmak yardımıyla kullandığı araç' =ET., OT. *ya (EUTS*, 278; DLT: *ya+n+ı* 'yayı') < **ya* [yay'daki /*y*/ fonemi ikincil olup, /a/ ünlüsünün etkisi ile türemiştir.] An.ağl.:*yay* '1.pamuk atmada

kullanılan, yay biçiminde bir araç; 2. Kemençede tellerin bağlandığı tahta'(*DS.XI*, 4208) Tü.>Ar. (Ir., Mıs.,Sud.) *yay (ALTK,* 137); Kürt,Zaza. *yay (DAO*, 512; *ZTS*, 414) ~ yay (Az.), yay (Trkm.)<**ya*, yay (Özb.), yaya (Bşk.), ca (Kırg.) < **ya*, caya (TatK.), juva (Kzk.). aya (Alt.) < Moğ.(*ATS*, 30) Eren (*TDES*, 445). (TTTSKBS: 1093).

190) Yarıḳ: zırh (66v12).

Yarık: "vücut zırhı" (EDPT 962).

Tuncer Gülensoy'a göre: *Yarık 1*: '1. Yarılarak açılmış veya yarılarak oluşmuş; 2. Yarılarak açılmış yer, geniş çatlak,gedik; 3.ince bir çizgi durumunda açılmış yara' =OT. *yarık, yarag, yaruk* 'yarık' (DLT) <*yar-(I)k* ~çarık, çırık (Kumd.) < *yar-(ı)k* (TTTSKBS: 1975).

191) Yaşıḳ (1): miğfer (133r7).

Clauson'a göre: *Yaşuk*: kelimenin anlamı bir kask manasındadır. Seslenişi belirsiz olan bir kelimedir. Kelime "Red"adlı eserde yer alır sadece. (EDPT 978).

192) Yelük: bayrak, süngü ucuna asılan bayrak (125r4).

193) Ẕü'l-fiḳār: Hz.Muhammed'in Hz.Ali'ye armağan ettiği uzu çatallı kılıç (226v17).

Zülfikar: sıf. (< Ar. ẕū "sâhip", harf-i târif el- ve feḳār "yarık" ile ẕu'l-feḳār) 1. İki parçalı. 2. Hz. Ali'nin ucu çatallı, ortası yivli olan çok meşhur kılıcı (Kubbealtı Lugati).

2.2.5. MÜZİK ALETİ

194) Çeng: çeng (tanbur) (177r7).

Çeng: (< Fars. çeng) Harba benzeyen bir çeşit telli çalgı (Kubbealtı Lugati).

195) Def: tef (192v3).

Def – Tef: (< Ar. duff – deff'ten) [Kelime def söyleyişiyle Farsça'ya da geçmiştir] Parmakla vurulmak sûretiyle çalınan, bir tarafına ince bir deri gerilmiş ve etrâfına birkaç çift zil konmuş, yuvarlak bir kasnaktan ibâret mûsikî âleti, dâire. (Kubbealtı Lugati).

196) Ḳopuz: kopuz (177r7).

Clauson'a göre: *Kopuz*: gitar türünde bir telli enstrüman, ancak bu aletin doğası ve kelimenin geçmişi uzun uzadiya tartışılmıştır. Aletin birkaç çeşiti için de aynı kelime kullanılmaktadır. (EDPT 588).

Kubbealtı Lugati'ne göre: *Kopuz*: (Eski Türkçe'den beri kullanılan kelimenin kökü kesin biçimde belli değildir; Moğolca olduğunu ileri sürenler vardır) Türkler'in asırlardan beri çok yaygın olarak kullandıkları, bugün hâlâ Orta Asya'da ve Sibirya Türkleri arasında kullanılan mızraplı saz.

Tuncer Gülensoy'a göre: *Kopuz*: 'Ozanların çaldığı telli Türk sazı' =OT. *kubuz* 'ut, Kopuz' (DLT) < **kop-*' (sesle ilgili olarak) patlamak, yankı vermek'+-z. An.ağl.: kopuz '1. Boğaz, dar yer; 2.düz alanlarda görünmeyen oyuklar, çukurlar;3. Deniz kıyısındaki girinti, körfez'(DS.VIII, 2922) [An.ağl.'ndaki *kopuz*'un ET.'deki k*obı* 'boş' sözcüğünden +-z eki ile türetilmiş olduğu düşünülebilir] ~kobuz (Uyg.,OT), kobus (Şor), kubız (TatK.), k0b0z(TatK.), kobes (Çuv.), kubes (Çuv.), komus (KKırg.), komuz (Kmk.), konus (Bar.,Oyr.), homıs (Hak.), homus (Soy.) ~Moğ. (*KWb*. 201) *kuğur, kuur,* < (Poppe, 110) * *kopur* (TTTSKBS: 541).

197) Kömrük: davul (234r11).

< köm + rük.

198) Naġara: na'ra, davul, bando (106v7).

Kökeni bilinmemektedir.

199) Saz: çalgı, müzik aleti (149r19).

Saz : (< Fars. sāz) 1. Her çeşit mûsikî âletine verilen isim, çalgı. 2. Halk mûsikîmizde bağlama, cura vb. telli çalgılara verilen ortak isim. 3. Halk mûsikîmizde daha çok saz şâirleri tarafından kullanılan, gövdesi oyularak yapılmış uzun saplı, telli çalgı. 4. Çeşitli mûsikî âletleri çalanlardan ve okuyuculardan ibâret topluluk, çalgı takımı. 5. Türk mûsikîsi icrâ eden

bir topluluğun çalıp söylediği eğlence yeri. 6. teşmil. Böyle bir topluluk tarafından icrâ edilen mûsikî.

Tuncer Gülensoy'a gör e: *Saz 3*: 'Uzun saplı çalgı aleti' < ? * *saz.* Tü.>Zaza. *saz* 'çalgı' (*ZTS,* 307); Kürt. *saz (DAO,* 411) ~ saz (Az., Kzk., Kırg., TatK., Uyg.), saz (Trkm.), saz (Özb.), haz (Bşk.) *TS.II,* 1270:< *Fars.* saz [Tuncer Gülensoy!a göre: ' Bu sözcüğün kamışa benzer ince sapından dolayı Türkçe *saz* ile aynı kökeni paylaşmış olması mümkündür. Türkmen Türkçesindeki uzun ünlülü biçimi de bunu desteklemektedir.'] (TTTSKBS: 746).

200) Ţabl: davul (141v14).

Tabl: (< Ar. ṭabl) Davul. (Kubbealtı Lugati).

201) Ţanbūr: tanbur (177r7).

Tambur – Tanbur: (Ar. ṭanbūr < Fars. tenbūr) Klasik mûsikîmizin başlıca çalgılarından biri olan, yay ve mızrapla çalınan, ince uzun sapı perdeli, yuvarlak karınlı, telli çalgı. (Kubbealtı Lugati).

2.2.6. MADENCİLİK

202) Aġu: zehir (8r21).

Clauson'a göre : *Agu(ağı)*: 19.yy dan itibaren varlığını koruyan bir kelime olup anlamı; ipekli kumaş vb. gibi .Daha önceki bağlamlarda da aynı anlamı taşıdığı görülmüştür ve ağı:çi, ağı:lık 'ipekli kumaşlar' gibi anlamları da olabilir. (EDPT 78).

Tuncer Gülensoy'a göre : *Ağı* : 'Zehir' =OT.*agu* (DLT) < ET. **agu 'XW* (Uyg. Br.). An.ağl.: *ağı, ağu, ağada,agu,ağı,ağo,akı* (*DS.I,* 89, 114); *ağu (TMES,* 33) ~ ağı (Ker.), agu (Ker.), avı (Trkm.), a,gıv (Bşk.), ağu (TatK.), ağu (Özb.), avı (Trkm.), oğa (Uyg.), uv (Kzk.), u (Kırg.). Tü.> Kürt. *ağu, ağı,aggu,avu, axu (FKT,*11b); Zaza. *axu (ZTS,* 27) +ağı (<+*a-gI):* Fiilden ad türeten ek : *bileği, güveği, kırağı…*vb. krş.+Ay< +*AgI* (TTTSKBS: 52).

203) Altun : altın (6r17).

Altın : (Eski Türk. altun; kökü kesin olarak belli değildir) [Kelime Kafkas dillerine ve Rusça'ya da geçmiştir] (Kubbealtı Lugati).

Tuncer Gülensoy'a göre: *Altın*; 'Altın madeni, bu madenden yapılmış' =ET. *altun* (*Tuny*. 48), OT. a*ltun* (*DLT*) < *altın* < a*l+tın* (T.Tekin, *Mak.I, 362*) [< **āl* 'kızıl' + Çin. *ton.*] (Räsänen, *V* 18) ~ altın (Çağ., Trkm., TatK., Nog., KKlp., Kırg.), altun (Tar.), aldın (Tuva), altan 'bakır' (Yak.) (< Moğ.), ilttɣn (Çuv.), ilDɣn (Çuv.), ivDɣn (Çuv.) (Räsänen, *V*) ~Moğ. *altan* (*KWb.* 8) > Yak. *Altan* Tü. > Ar. (Mıs., Sur.) *altūn; alti:nci:* 'altın+cı'(*ALTK, 32*); Zaza. *altun* 'altın', *altunên* 'altından yapılmış olan' ~ *altunin* (*ZTS,* 19); Kamasin. *Altın* (*Joki,* 64); Rus. *altın* (*V,* 18b) bk. Eren, *TDES,* S.9-10. (TTTSKBS: 67).

Hasan Eren'e göre: *Altın*; 'kolay işlenen, yüksek değerli, paslanmaz element' ~Tkm *altın.* – TatK. *altın.* – Bşk *altın.* – Nog *altın*. – Kzk *altın*. – KKlp *altın.* - Krg *altın*. – Tar *altun*. – Tuv *aldın*. - Yak *altan* 'bakır'. – Çuv *ıltăn* 'altın'. Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*altun*). Orta Türkçede *altūn* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *altŭn* biçimi kullanılır. Hasan Eren Kökenini açık olarak bilmediğimizi ifade etmiştir. Németh (NyK 41: 79) Türkçe *altun'*u Moğolca *altan* biçimiyle birleştirmekle yetinmiş, kökeni üzerinde durmamıştır. Ramstedt (KWb 8 a) *altun* biçiminin başında Türkçe *al* 'kızıl' (?) sözünün geçtiğini dile getirmiştir. Daha sonra (AAScF b 27 : 247; Laulehre 151) Eski Türkçe *altun* ve Moğolca *altan* biçimlerinim Türkçe *al* 'kızıl' ve Korece *ton* 'değerli metal' sözlerinden oluştuğunu yazmıştır. Bu görüşü Räsänen (Poppe Arm (1) 156; V 18 b; 488 a) de benimsemiştir. Ancak, Doerfer (TMEN 26, 529) Türkçede *ton* 2metal' sözünün geçmediğini vurgulayarak bu açıklamaya katılmamıştır. Räsänen (V 18 b) Yakutçada 'bakır' olarak kullanılan *altan* biçiminin Moğolcadan alındığını da belirtmiştir. Rassadin (Zaimstvovaniya 66) de Yakutça *altan'*ın Moğolcadan kalma bir alıntı olduğunu bildirmiştir. Ramstedt (Lautlehre 36) Türkçe *altun*'u Arapça *lāṭūn* 'Messing' biçimiyle birleştirmeyi de denemiştir. Doerfer, Yakutça *altan*'ın Moğolca bir alıntı olduğu yolundaki sava da karşı çıkmıştır. Kaluzynski (ME) de Yakutça *altan*'ı Moğolca bir alıntı olarak değerlendirmemiştir. Joki (LwSS 64-65) Ramstedt'in açıklamalarını vermişse de, onun daha sonra (SKE) *al* ve *ton* sözleri üzerinde durmadığını da dile getirmiştir. Ona göre, Ramstedt'in eski görüşünden vazgeçtiği anlaşılıyor. Poppe (CAJ 8 : 216; 27 : 118-119) *altın*'ı büyük olasılıkla **h*- < **p*- ile başlaya bir örnek olarak değerlendirmek gerektiğini seslendirmiştir. Ramstedt (Lautlehre 151) *altın*'ın *āl* 'kızıl' ve Çince *ton* (krş. Korece *ton*) 'değerli metal' biçimlerinden oluştuğunu yazmıştı. Poppe, Doerfer'in bu etimolojiyi kuşkuyla karşıladığını belitmiş olsa da, daha iyi bir

açıklama yapılmadığını dile getirmiştir. Ona göre 'Altay dilleri'nden 'altın' olarak 'kızıl' ve başka bir metal adından oluşmuş birtakım örnekler geçer. Örn. Buryatçada altında *ulān muŋgen* 'kızıl gümüş' adı verilir. Bunun gibi, Yakutçada da *kıhıl kömüs* "altın' olarak kullanılır. Halaççada *altun ~altın* adı geçmediği gibi, *āl* biçimi de kullanılmaz. Moğolca *altan* (Kalmıkça *altŋ*) yanında Monguorcada kullanılan *xardam ~ xardan* biçimini ilginç bulur Hasan Eren. Poppe'ye göre, bu biçimler *haltan*'dan gelir. Moğolca biçimlerin ise **hāltun* < **paltun*'dan geldiği anlaşılıyor. Ona göre, Orta Moğolca **haltan* da Orta Türkçeden kalma bir alıntıdır. Ne var ki Poppe Orta Türkçede buna benzer bir biçimin geçtiğini bildirmemiştir. Clauson (ED 131) Moğolca *altan* biçimini Türk dillerinden kalma çok eski bir alıntı olarak değerlendirmiş, *altun*' un yalnız Yakutçada 'bakır' anlamına geldiğini eklemiştir. 'Altın' ve 'bakır' anlamlarının karışması üzerinde Laufer (T'oung Pao 17 : 83. S. 1. not) de durmuştur. Son olarak Baskakov (Jarring Arm 2, 3) Räsänen' in sözlüğünde verilen etimolojiye uyarak *altın'*ın Çinceden geldiğini yazmıştır. Bk. Golden : Introduction 31. Sevortyan (ÊSTJa 1974, 142-143) belli başlı etimolojik açıklamaları özet olarak vermiştir. Şçerbak (JaS 97/17, 169) bu güne değin ortaya atılan etimolojilerin büsbütün inandırıcı olmadığını vurgulamışsa da , Ramstedt' in, *altun*'un *al* ve *tun* 'değerli metal' sözlerinden oluştuğu yolundaki yaklaşımının gerçeğe en yakın olduğunu da dile getirmiştir. Doerfer (TMEN 529) Türkçeden belli başlı komşu dillere geçen birimleri toplamıştır. Bk. Egorov: ÊS 343 ; Abaev : ÊS 3: 190; Baskakov : ST 4, 1983, 15 (< *altı tiyin*); Bazin : Langues et Techniques. Approche linguistique. Paris 1973, 327-336. (TDES s. 9-10).

204) Baḳır : bakır (124r15).

Bakır: (Eski Türkçe'den beri kullanılır; Îran dilinden gelmiş olabileceği ileri sürülmektedir) 1. Dövme, haddeleme ve döküm yoluyle kolayca işlenip levha, tel ve çeşitli şekiller verilebilen, kalay, çinko vb. mâdenlerle karıştırılıp tunç, pirinç hâline getirilerek kap kacak yapımında ve elektriği çok iyi ilettiğinden elektrik sanâyiinde kullanılan, tabiatta serbest ve birleşikler hâlinde bulunan, kırmızıya çalar renkte, yoğunluğu 8,93, erime derecesi 1083°, atom ağırlığı 63,54, atom numarası 29, sembolü Cu olan metal element. 2. Bu mâdenden yapılmış kap kacak (Kubbealtı Lugati).

Bakır : bakır; bazen 'bir mangırdır ya da bir bakır paranın ağırlığı' Çin topuzunun onda biri kadardır. (EDPT 317).

Tuncer Gülensoy' a göre: *Bakır*; 'Bakır madeni ve bu madenden yapılmış kap kacak' =OT. *bakır* (Uyg., DLT) < **bā* 'yansıma' + *kır* . An. Ağl. için bk. bakraç ~ päkır (Ker.) , pakkır (Ab.) (*Kr. TS,* 289). Arat (*ETŞ* 422): buk (-o- ?) baḳır (-ġ- ?) DLT . boḳ (Brockelmann), buḳ (Atalay) 'içi boş şeylerin çıkardıkları ses' (küf, pislik) bakır (Kzk.) = bakıraş = bakıraç 'içi boş, kof kap' (?) (TTSKBS: 105).

205) Ḳaṭrān : katran (202r6).

Katran : (Ar. ḳaṭrān) [Kelime Türkçe'den Balkan dillerine de geçmiştir] Odun, petrol vb.nin damıtılmasından elde edilen, koyu, yapışkan, rengi kahverengi ile siyah arasında değişen, keskin is kokulu, suda erimediği için sürüldüğü yeri suya ve rutûbete karşı koruyan ve birçok organik maddenin îmâlinde kullanılan madde [Odundan elde edilene odun katranı, mâden kömüründen çıkarılanına kömür katranı denir] (Kubbealtı Lugati).

Hasan Eren' e göre: *Katran*; 'sıvı yağ kıvamında, kara renkte, is kokulu, suda erimeyen bir madde' < Ar *qaṭrān* 'Teer'. Farsçada da *qaṭrān* 'liquid pitch, tar, the juice of the pine' olarak kullanılır. Arapçadan İtalyancaya da geçmiştir (*catrame*).Balkan dillerinde de Türkçe bir alıntı olarak kullanılır : Blg *katran*. – Srp *katran*. – R κατράνι. – Arn *katrán*. Balkan dilleri yoluyla Macarcaya da geçmiştir (*kátrány*).Kahane-Tietze: LFL 8. S.; Räsänen: V 242 a; BER 2: 276; Skok: ÊtRj 2: 63; Kakuk: ÉlOsm 227-228; TESz 2: 410; Andriotis: EL 155. (TDES s. 218).

206) Ḳir: zift , katran (150v18).

Clauson'a göre : *Ki:r* : kir, pislik, lekeleme vb. gibi anlamlar vardır. Uyğ.'da kkir olarak yazılır. Mong.'da anlamı ise aklında küçük leke manasında; Sanskritçe'de klesa şeklinde geçen kelimenin manası fiziksel olarak "kir" manasında ancak "lekeleme veya leke" anlamında da kullanılır. (EDPT 735).

Tuncer Gülensoy'a göre : *Kir* : 'Herhangi bir şeyin veya vücudun üzerinde oluşan, biriken pislik' =ET. *k(i)kir*=Moğ. *kkir* (*Kow.II,* 2545; *EUTS,* 109), *kigir,kir* Hal.*xir*< **kigir(Mak.I,* 60) ~*kir (EUTS,* 111) ~OT. *kir* (DLT) < **kir.* ET.: *kirlan-; kirlaş; kirlig, kirsiz (EUTS,* 111). OT.:*kir; kirdeş* 'komşu'; *kirik-* 'kirlenmek'; *kirlen-* (DLT) ~kir (Az., Bşk., Kzk., Kırg., Özb., TatK., Trkm.,Uyg.) (TTTSKBS: 526).

207) Kömür : kömür (175v11).

Clauson'a göre : *Kömür*: mangal kömürü; bazı modern dillerde de "kömür" olarak kullanıldı. Her zaman ilk harf k- ile başlar. Kelime k- ile başladığı için ve kömür olarak kullanıldığı için onun türetilmesi olasılığını düşürürken yeni kelime yapmak zordur. (EDPT 723).

Kubbealtı Lugati'ne göre : *Kömür* : (Eski Türkçe'den beri kullanılır, Eski Türk. köm-mek "gömmek"ten köm-ü-r; diğer bir görüşe göre ise köy-mek [~ küy-mek] "yanmak"tan köy-mür)

Tuncer Gülensoy'a göre : *Kömür* : 'İçinde yüksek oranda karbon bulunan katı yakıt' =ET., OT. *kömür* (DLT) < *kö-m-(ü)r [< köli-* 'gömmek' *~köm-< *kö-m-* (Ş.Tekin)] ya da: *kö-n- 'yanmak'< **kö-n-/ *kö-y- [könmür< *kö-n-mür(>kömür)//köymür<*kö-y-* (Çağdaş lehçeler: *köye, küye, küyelik]* DLT: *kömür, kömürlüg,kömürlük.* Tü.>Zaza. *komır~komur* (*ZTS,,* 190) Fars. *taş-kömü-r (TMEN II,* 438) ~kömür (Kmk.), kömür (Az., Trkm., Nog., Kırg., Blk.,Tel., Yak.), köbür (Sag.), kömir (Trkm., KKlp.), kemür (MA), köbür (Leb.,Sag., Koyb.), komir (Özb.), kümer (TatK.), kümir (TatK.)<**kö-(y)-mir,* küymir (TatK.)< **kö-y-mir,* köye 'kurum,kömür' (Sag.), küye 'kurum' (Kaça) < **kö-y-e,* küyelik 'kömür, kurum' (Şor.)< **kö-y-e+lik,* kümör (Yak.), kömür (Yak.)(Eren, *TDES*), kamrak (Çuv.) (Eren, *TDES*), kEmr-Ek (Çuv.)(Rasanen, *V*), k0mr-Ek (Çuv.) Eren (*TDES,* 256):< köm-(ü)r Rasanen (*V* 289 b):köm- Brockelmann (*OGM* 99): < köm- Clauson (*ED*, 723): <köm- (>göm-) Doerfer (*TMEN,* 857): <köm- Korkmaz (*TTG):* kö-mür Vambery, Gabain, Egorov, Levitskaya: köy- 'yanmak' Doerfer-Tezcan '*Wöerterbuch des Chaladsch,* 97): *kömür< könmür* O.Kabataş (DTT, 154-155): **kö-n-mür (*Gabain'le Eren'in öne sürdükleri gibi köy- fiilinin bir türevi sayılması durumunda çağdaş lehçelerde *kö:mür* biçiminin bulunması gerektiği savı da geçersiz kalır.) (TTTSKBS: 553).

Hasan Eren'e göre : *Kömür* : 'odunun toprak altında veya kapalı yerlerde için için yanması sonunda oluşan yakıt' ~Tkm *kömür*.- Nog *kömür*.- KKlp *kömir*.- Krg *kömür*.- Blk *kömür*.- Özb *komir*.- TatK *kümir*.- Tatarcada *küymir* olarak da geçer. – Alt, Tel *kömür*.- Tub *kömür* 'ağaç kömürü'.- Sag *köbür*.- Yak *kömür*.- Çuv *kamrăk* 'ağaç kömürü'. Sonundaki *–k* Çuvaşçada yaygın olarak kullanılan bir küçültme ekidir. Uygurcadan başlayarak kullanıldığını görüyoruz. Orta Türkçede de *kömür* biçimi geçer. Eski Kıpçakçada da *kömür o*larak kullanılır. Yaygın bir inanca göre, Türkçe *köm-* (> *göm-)* kökünden *–(ü)r* ekiyle yapılmıştır. Ramstedt (Formenlehre 212) *köm-* kökünün '(die Holzkohlen zur Nacht) mit Asche bedecken', 'begraben' anlamına geldiğini bildirmiştir. Bazin (AOH 36: 58) Türkçe *köm-, göm-* 'enterrer'

kökünden geldiğini bildirmiştir ("le procédé primitif de carbonisation du bois consiste en une combustion partielle sous terre battue.") Ancak *köm-* kökü Türkçede *göm-* biçimini almışsa da, *kömür* bütün diyalektlerde olduğu gibi kalmış, g*ömür*'e çevrilmemiştir. O bakımdan diyalektlerde kullanılan *köy-* (> *küy-*) 'yanmak' kökünden geldiği yolundaki sav da düşündürücüdür. Bu türevde geçen *–mür* eki *yağmur (< : yağ-)* adında da kullanılmıştır. Tatarcada *kümir* yanında geçen *küymir* biçimi, bu sava ağırlık veren bir tanıktır. Buna karşılık diyalektlerde **kömür* biçimine rastlanmadığı göz ardı edilemez. Bk. Doerfer – Tezcan, Wörterbuch des Chaladsh 97 (s. v. *çamur : kömür < köńmür.* Modern diyalektlerde *köy- (> küy-)* kökünün birçok türevi göze çarpar : Sag *köye* 'kurum, kömür'; Kaça *küye* 'kurum'; Şor *küyelik* 'kömür, kurum' gibi. Komşu dillere de geçmiştir. Bu yoda daha çok bilgi almak için bk. Doerfer: TMEN 857; TLT 183. Ramstedt: SKE 117; Räsänen: MTS 100, 140; V 289 b (< : *köm-*) ; Brockelmann : OGM 99. § (< *köm-*); Egorov : ĔS 99 (< *köy-, küy-*); Bazin : AOH 36: 58; Clauson : ED 723 a ; Ligeti: TörK 231 (*köm-ü-r) ;* Nugteren- Roos: AOH 39 : 44; ĔSTJa 1997, 102-193. (TDES s. 256).

208) Kümüş : gümüş (63r14).

Clauson'a göre : *Kümüş (-g)* : gümüş.(EDPT 723).

Kubbealtı Lugati'ne göre : *Gümüş* : (Eski Türk. kümüş) [Kelime gümāşe biçiminde Farsça'ya da geçmiştir] 1. Tabiatta altın, bakır, bâzan platinle birlikte bulunan, altından sonra en kolay dövülüp haddelenebilen, ısı ve elektriği en iyi ileten, ziynet ve kıymetli süs eşyâsı îmâline yarayan, kendine has beyaz renkte, atom ağırlığı 107,88, atom numarası 47, sembolü Ag olan metal element, sim. 2. Bu elementten yapılmış eşyâ. 3. Bu elementten yapılmış.

209) Lü'lü : inci (65v9).

Lü'lü : (< Ar. lu'lu') İnci. (Kubbealtı Lugati).

210) Mermer : mermer (80v7).

Mermer : (< Yun. marmaro) 1. Renkli, damarlı ve beyaz çeşitleri olan, perdah ve cilâya elverişli, billûrlaşmış bir çeşit kireç taşı. 2. Bu taştan yapılmış. (Kubbealtı Lugati).

211) Neft : zift (41r14).

Neft : (< Fars. neft) 1. Ham veya arıtılmış petrol. 2. Petrolün hafif damıtma ürünlerinin ortak adı. 3. Neft yağı. (Kubbealtı Lugati).

2.2.7. TİCARET / EKONOMİ

212) *Ağı*: altın ve gümüşle işlenmiş kumaş, hazine (160v7, 238v10, 238v8, 148r7).

Clauson'a göre : *Agu (ağı)*: 19.yy dan itibaren varlığını koruyan bir kelime olup anlamı; ipekli kumaş vb. gibi ."Daha önceki bağlamlarda da aynı anlamı taşıdığı görülmüştür ve *ağı:çi, ağı:lık* 'ipekli kumaşlar' gibi anlamları da olabilir. (EDPT 78).

213) Direm : dirhem, para, akça (128r18).

Direm : (< Fars. direm) 1. Dirhem. 2. Gümüş para, para, akçe.

214) Maġrıbi: madeni para, sikke (101v15).

< Ar. *maġrib* ve nispet eki *-i* ile *maġribi.*

215) Pele : terazi kefesi (53r12).

< Fars. *pile.*

216) Paşna : ökçe (220r10).

< Far. paşna "ökçe".

217) Sikke : sikke, madeni para (87v15).

Sikke : (< Ar. sikke) 1. Mâdenî para. 2. Akçe vb. mâdenî paralar üzerine vurulan resmî damga. (Kubbealtı Lugati).

218) Vezn : tartı, tartma (222v5).

Vezin – Vezn : (< Ar. vezn) 1. Tartma, tartı. 2. Ağırlık. 3. Ölçü. 4. Manzum yazılarda hecelerin belli şekil ve sayıda sıralanışından meydana gelen ölçü.

219) Yarmaḳ: para, akçe, sikke (73r11).

Clauson’a göre : *Yarma:k* : genellikle karşıladığı mana “para” dır ama sikke manasını da karşılar. (EDPT 969).

2.2.8. HAYVANCILIK / HAYVAN EŞYASI

220) Burunduḳ: burunduk (190r9).

Clauson’a göre : *Burunduk* : burun parçası, develeri vb. hayvanları kontrol etmek için burundaki halka gibi kullanılan cihazlar. (EDPT 368).

Tuncer Gülensoy’a göre : *Burunduruk – Burunduk* : (< burun+duruk) Zaptedebilmek için deve, beygir gibi sert hayvanların ve özellikle nallanırken atların burnuna takılan tahta kıskaç. Burunduk ~ burunduruk : ‘Yular; burun kıskacı’ < *burun+du(ru)k* [<**bu-r-(u)n+du(ru)k/+suluk]* OT. (DLT): *burunduk* ~MA. *Burunduk ~burunsuluk.* An.ağl.: *burunduruk (DS.II,* 803); *burunsal, burunsalık* ~muruntuk ‘ (develer ve öküzler için) burunsalık.’(Kırg.). burun otu, bk. burnotu burunsak ‘Hayvan yavrusunun anasından süt emmesini önlemek için burnuna geçirilen başlık’~burunsalık <*burun+sa+k (~-sa+lık)* Krş.burunduruk. An.ağl.: *burunsak, burundağı, buruntalık, burunsalık, buruncalık, burunsuluk, burunsalıg,burunsluk (DS.II,* 804) (TTTSKBS: 187).

Hasan Eren’e göre : *Burunduruk* : ‘ atları nallarken dudaklarına takılan kıskaç, yavaşa’ Diyalektlerde *burunduk* olarak da geçer. < *burun + -duruk.* – Dilimizde *–duruk* ekiyle kurulmuş birçok örnek vardır : *boyunduruk, gömüldürük* gibi. Türkçede burunduruğa *yavaşa* adı da verilir. Bk. *yavaşa.* Bang : Túrán 1918 ; 289-290; Zajaczowski : Sufiksy 78; Brockelmann : OGM 12. §; Doerfer: TMEN 738 ; Clauson : ED 368 a ; Musaev: LTJa 138-142. (TDES s. 64).

221) Busuġ: pusu, tuzak (140r5)

Clauson’a göre : *Busuğ*: *bus-* : pusu. Osm. Pusu aynı anlamıyla Kuzeybatı lehçelerinde var. (EDPT 373).

222) Saman: saman (43r11).

Clauson' a göre: *Sama:n*; saman; 'sama:n' da uzun ünlü aktarılmamıştır. Salam Rus 'solom'a bağlı olmayan bir bozulmasıdır. (EDPT 829).

Saman : (Orta Türk. [Oğuzca] saman, sap "tarladan harman yerine getirilen ekin"den küçültme ekiyle sap+an > saban > saman) [Bâzı dilcilere göre ise kelimenin kökü belli değildir] (Kubbealtı Lugati).

Tuncer Gülensoy' a göre; *Saman* : 'Türlü ekinlerin taneleri ayrıldıktan sonra kalan sapları ve daha çok bunların harmanda parçalanmışı' =OT. *saman* (DLT)< **sāman* < *sāp+(a)n* (Eren, TDES, 354) [>saban > saman] TT.: SAMAN+(Î[<Ar.] 'saman rengi'/kâğıdı/kapan/-LI/-LIK/-rengi/sarısı//Uğrusu 'Saman Yolu'/Yolu). An.ağl.: *saman hergi* 'mart, nisan aylarında ot yokluğu nedeniyle koşum hayvanlarına saman yedirilerek yaptırılan herk'; *samanı* 'sarı renk'; *samanla-* 'hayvanlara saman vermek'; *saman örü* 'saman ufağı'; *samansak* 'akılsız, budala'; *samanuğrusu, samandöken, saman yalağı, samanyolağı* 'Samanyolu' (*DS. X, 3531*). ~saman (Çiğil, Az., Kırg., Uyg.), sāman (Trkm.), såmåm (Özb.), samal (KKırg.), saban (Kırg.) < Moğ., savaŋ (Tuv.), salam (TatK., Nog., Alt., Tel.), halam [< salam] (Bşk.) = Moğ. ***saban*** (*KWb*., 316); Kalın. ***sawŋ*** (>Soy. *Savaŋ*) (TTSKBS: 727-728).

Hasan Eren' e göre: *Saman* : 'türlü ekinlerin taneleri alındıktan sonra harmanda kalan parçalanmış spaları' ~Tkm *saman.* – TatK *saban* 1.'saman'; 1.'yaz ekini'; 3.'tarla'. – Kzk *saban* 1. 'saman'; 2.'tarla'. Kazaklar *saban* yanında *salam 'saman'* biçimini de kullanırlar. – Bşk. *halam* 'saman'. – KKlp *saban*.- Nog *salam.* Nogaylar samana *toban* adını da verirler. – Blk *salam* 'saman'. – Alt *salam.* – Krg *saman.* Kırgızlar *saman* adı yanında *samal* biçimini de kullanırlar. – Özb *somon.* – Tuv *savaŋ.* Sonundaki *–ŋ* sonradan oluşmuştur. Eski Uyugurca belgelerde *saman* olarak geçer. Orta Türkçede de *saman* (Çiğilce) olarak kullanılır. Kaşgarlı Mahmud' a göre, Oğuzlar samana *kevük* adını verirler. Bu ad çağdaş Anadolu ağızlarında *gevik*(< *kevik*) olarak saklanmıştır. Bk. *gevik.*Eski Kıpçakçada da bu ad *kevük* olarak geçer. Mukkadimetü'l-edeb'in Buhara yazmasında *hap. leg.* Olarak *sanaman* biçimi geçer (Borokov : TLL 106). Türkçe *sap* 'tarladan harman yerine getirilen ve henüz dövülmeyen ekin' kökünden yapılmış bir türev olduğu anlaşılıyor: *sap* + *-(a)n* küçültme eki > *saban* > *saman.* – Bu türevdeki *–(a)n* eki eski ve yeni Türk diyalektlerinde yaygın olarak kullanılır. Hasan Eren Türkçe *sap* kökünden geldiğine göre, *saman*'ın *saban'*dan çıktığı açıktır görüşündedir. *Saban* > *saman* değişmesi, *-n* ünsüzünün baskısına dayanan bir benzeşmedir. Türkçe *taban* > *taman* benzeşmesi gibi. Çağdaş diyaletklerde *saban* (> *saman*) adı yanında kullanılan *salam* biçimine gelince : Bu biçimin *saman*'dan çıktığı açık olarak görülür. Kırgızcada *saman*

yanında *samal* biçimi geçer. Bu biçim diyaletklerde sık sık rastlanan bir benzeşmezlik (*dissimilation*) olayı sonunda oluşmuştur. Buna göre, Kazakça, Tatarca (ve Bşakurtça) gibi birkaç diyaletktte kullanılan *salam* (> Başkurtça *halam*) biçimi, göçüşmeli (*métathéique*) bir biçimdir : *saman* > *samal* > *salam.* Kırgızcada gördüğümüz *samal* biçiminin de göçüşme sonunda oluştuğu açıktır. Bk. Eren: TDAY 1953,177. Bu duruma göre, Hasan Eren *salam* biçiminin Rusçadan geçtiği yolundaki savın yanlış olduğu kanaatindedir. Rusçada samana *soloma* (< Slavca *slama*) adı verilir. Rusça *soloma* adı Türk diyalektlerinde kullanılan *salam* biçimini ses bakımından karşılayamaz. Hasan Eren Türk diyalektlerinde Rusça *soloma'*nın sonundaki *a*'nın düşmesi de kolay açıklanamaz diyerek görüşünü aktarmıştır.Diyalektlerde *saman* yanında kullanılan *saban* biçiminin 'saman' anlamına gelir. Ancak, *saban* biçiminin Tatarcada *'yaz ekini'* olarak kullanıldığını da , *saban*'ın 'tarla' olarak kullanıldığını da görüyoruz. Bu adı 'tarla' olarak kullanan diyalektlerde sabana *saban ağaç* 'tarla ağacı' adı verilir. *Saban ağaç* adı sonradan *elliptique* bir biçim almış, *saban* 'tarla sürmeye yarayan dmeir uçlu araç' olarak yaygınlaşmıştır. Hasan Eren Çuvaşçada 'saman' olarak kullanılan *ulam* sözünün *saman*'ın *salam* biçimiyle birleştirilmesinin yanlış bir iş olduğunu belirtir (Räsänen: TLT 238; Egorov: ÊS 272). Eren'e göre Doerfer'in belirttiği gibi, Clauson'un Türkçe *saman*'ın Farsçada *'yonca'* olarak kullanılan *saman*'dan geldiği yolundaki açıklaması olası sayılamaz (TMEN 1337).Eren: KCsA 3: 134-135; TDAD 1953, 177; Türkoloji Dergisi 8: 4-13 ; Brockelmann: OGM 18. §; Daher: AA 87-88; Pritsak : PhTF 1: 80; Doerfer : TMEN 1337 ; Ligeti: AOH 4: 140-141; Abaev : ÊS 3 : 28; Zajączkowski: Związki 13; Muhamdevoa : İİTJa 145-146; Räsänen: V 399 b; Clauson: ED 829. (TDES s. 354-355).

223) Üzengü : üzengi (248v5).

Üzengü: Bkz. 188.

224) Yėm: yiyecek, yemek, yem (118r2).

Yem : (Eski Türk. yim "yiyecek" < yi-mek) 1. Hayvan yiyeceği. 2. Balık tutmak için oltaya takılan, kuş tutmak için tuzağa bırakılan yiyecek veya yiyecek görünüşündeki nesne. 3. Ağızdan dolma ateşli silâhları ateşlemek için kullanılan barut, yemleme, ağız otu. 4. mec. Bir kimseyi aldatmak üzere hazırlanan düzen, bu amaçla kullanılan kimse veya şey. (Kubbealtı Lugati).

Tuncer Gülensoy' a göre : *Yem* : '1.Hayvan yiyeceği; 2. kuş ve balık tutmak için tuzağa bırakılan veya oltaya takılan yiyecek veya yiyecek görüntüsündeki nesne' = ET. *yim* (*EUTS,* 296) ~OT. *yém* 'azık, yemek'; yem 'baharat' / *yīm* (DLT)< *yé: (/ī)-m* . An.ağl.: *yém* (*DS.XI,* 4241) ~yem (Az., Özb.), yäm (Uyg.), yim (Bşk.), cem (Kırg.), cim (TatK.), jem (Kzk.), i:ym (Trkm.) < **yé: -m* Y(>c,j)E(>ä,i)M= *azık* (TatK.), az,ık (Bşk.), kurmı (Bşk.) (TTSKBS: 1117).

2.2.9. TARIM

225) Dane : tohum (88r13).

Dane : (< Fars. dāne) 1. Tohum, habbe. 2. teşmil. Tohum gibi ufak, yuvarlak şeyler için kullanılır, tâne. 3. eski. Mermi, kurşun, gülle. 4. Adet, miktar, tâne. (Kubbealtı Lugati).

Hasan Eren'e göre : *Dane* : bk. tane. Tane < dane : 'tahıl tohumu'. Anadolu Türkçesinde 'adet' olarak da kullanılır. ~Az *dənə.* – Hal *dāna* 'Korn' < Far *dāna* 'garin; a berry ; stone of fruit, seet of grain or fruit; piece (counting Word)' (< *dān* 'grain + *-a*). Diyalektlerde tahıl tanesine *bürtük* ve *tüyir* adları da verilir. Bk. *bürtük.* Deny : Principes 86; Tietze : Pers 141/41; Clauson : ED 515a; Doerfer : CAJ 37:43. (TDES s. 393).

226) Erre : testere, bıçkı (168v8).

Erre : (< Fars. erre) Tahta kesmeye yarayan dişli âlet, bıçkı. (Kubbealtı Lugati).

227) Mamuḳ: pamuk (173v18).

Clauson'a göre: *Bamuk*: 'pamuk', muhtemelen bazı Orta İran Dili aracılığıyla Yunan diline geçmiş ve bambux 'ipek böceği' anlamını karşılamıştır. Kuzeybatı lehçelerinde *mamık/mamuk* ; güneybatı lehçelerinden Az. *Pambığ* ; Osm *pamuk* ; Tkm *pa:mık*. Şeklinde geçer. (EDPT 766).

Kubbealtı Lugati'ne göre : *Pamuk*: (Orta Türk. [Oğuzca] *bāmık* < **pambık* < **panbık* < Fars. *penbe*) [Kelime Türkçe'den Macarca'ya da geçmiştir].

228) Mancınıḳ: ağır taşlar atmaya mahsus makine (41r10).

Mancınıḳ: Bkz. 153.

229) Orġaḳ: orak (56r21).

Orak : (Eski Türk. orġak < or-mak "biçmek") 1. Bir sapın ucuna geçirilmiş yarım çember biçiminde yassı, ensiz ve keskin bir bıçaktan ibâret ekin biçme âleti, tırpanın küçüğü. 2. Ekin. 3. Ekin biçme zamânı. (Kubbealtı Lugati).

Tuncer Gülensoy'a göre : *Orak* : 'Ekin biçmekte kullanılan, yarım çember biçiminde yassı, ensiz ve keskin metal bıçakla, buna bağlı bir saptan oluşan ekin biçme aleti' =ET.,OT. *orgak (EUTS;* DLT); (Br.) *urgak* <ET. *or-* 'biçmek, kesmek, vurmak' (*EUTS*, 142)+ *-ga-k*. An.ağl.: *orak* 'ekin biçme zamanı'; *orakay,orakayı* 'Temmuz'; *orakçılık;orakeriği 'mürdümeriği' (DS.IX,* 3285-3286); *orek* (s.3288); *orağ,orah (DAO,* 367) ~orak (Kzk.,Trkm.,Nog.,Blk.,KKlp.), orak (Özb.), orag (Az.), o(r)gak (Uyg.,Kaç.,Sag.), orgok (Tuv.), orok (Kırg.), urak (Bşk.,TatK.), surla (Çuv.) (TTTSKBS: 628).

Hasan Eren'e göre : *Orak* : ekin biçmekte kullanılan, yarım çember biçiminde bir araç' ~Tkm *orak*.- Blk *orak*.- Nog *orak*.- KKlp *orak* 'orak; tırpan'; *kol orak* 'orak'; *çalgı orak* 'tırpan'.- Sag, Kaça *orgak* .- Tub *orgok* ~OT *orğak.*Eski Kıpçakçada ise *orak* olarak geçer. Türkçe *or-* 'biçmek' kökünden *–ğak* ekin başındaki *ğ* diyalektlerin büyük bir bölümünde düşmüştür. Orta Türkçede *baştar* da 'orak' olarak geçer. Argu alanında kullanılan *baştar* bir h*ap. Leg.* Olarak büyük bir olasılıkla yerleşik bir kültür ulusunun dilinden kalma bir alıntıdır. *Baştar*'ın *orğak'*tan farklı özel bir orak olduğu anlaşılıyor. Kökenini açık olarak bilmiyoruz. Sogdcada buna benzer bir söz geçmediği anlaşılıyor. Halaççada da *baştar*'a rastlanmamıştır. Bk. Clauson : ED 378 a ; Doerfer : CAJ 37: 41. Çuvaşlar orağa *śurla* adını verirler. Bang (Sb. Der Heidelberger Akademia der Wissenschaften. Phil.-hist. K1. 1918,12. Abh. 8) bu adın *or-* > **yor-* kökünden geldiğini ortaya atmıştır. Egorov (ĔS 221) bu sava katılmamıştır. Onun yaptığı açıklama da olanaksızdır. Wichmann Çuvaşça *śurla* 'yı *śur-* (~Türkçe *yar-*) kökünün bir türevi olarak açıklamıştır Gombcz (BTLw 163) bu açıklamayı benimsememiştir. Räsänen (TLT 198) *śurla*'nın **çar-lak*'tan geldiğini düşünmüş, daha sonra (V 99-100) bu açıklamasını yenilemiştir. Ligeti (TörK 44-45) onun bu açıklamasına katılmamış, *śurla*'yı Çuvaşça *śur-* (~Türkçe *yar-*) kökünün bir türevi olarak değerlendirmiştir (448-449).- Çuvaşça *śurla* Macarcaya *śurló* olarak geçmiştir. Zajaczkowski : Sufisky 62; Brockelmann: OGM 52. § β; Eren : Türkoloji Dergisi 8: 21-22; Daher : AA 1: 94; Räsänen : V 364 a; Clauson : ED 216; Sevortyan : ĔSTJa 1974, 468; Doerfer : KhalMat 299; Ligeti: TörK 288. (TDES s. 308).

230) Saban: çift sürmeye yarayan alet (128r14).

Bkz. 124 saban.

231) Yüŋ: pamuk, yün, hayvan tüyü, tüy (12v15).

Yün : (Eski Türk. yung) 1. Koyun, keçi, deve vb. hayvanların vücûdunu örten, dokuma sanâyiinde, yatak, yastık ve yorgan yapmakta kullanılan tüylere verilen isim. 2. Özellikle koyun tüyü. 3. eski. Kuş tüyü, tüy. 4. Koyun vb.nin tüylerinden yapılmış: "Yün hırka." "Yün kumaş." "Yün çorap." (Kubbealtı Lugati).

Tuncer Gülensoy' a göre; *Yüŋ* : → yün : Yün : '1. Güzün kırkılan koyun yünü; 2. Yünden yapılmış; 3. Genel olarak hayvan tüyünden yapılmış' = ET. *yüng* 'pamuk, yün'(*EUTS*, 307) ~ OT. *yūng, yüng* '1. Yün, yün sümeği; pamuk;2. Kuş yeleği' (DLT: *yung yap* 'yün yapağısı') Tuhf.: *yüvün* 'yün' < **yüyün* < **yüyn* < **yūŋ* < **yūŋ/yūŋ* < **ūŋ.* An.ağl.: *yun, yuŋ, yuv, yūŋ* (*DS.XI,* 4319) ~ yun (Az., Alt.)< *yūŋ, yung* (Han./*KrTS*, 371), yün (Er./ *KrTS*,371), yüŋ (Trkm.) < *yüŋ* < **yūŋ* < **ūŋ,* yüng (Özb., Ker./*KrTS*, 371), yön (Bşk.), cön (TatK.), cün (Kırg., Özb.), cüg (Tuva, Hak.), juŋ (Uyg.), jün (Kzk.), üng (Köp., Tuz.,/*KrTS*, 371) , śĭm (Çuv.), (Aşm.) , śĭn << *yūŋ*< **ūŋ.* Y(>c, j, ś)Ü(/U)N(/NG/Ŋ(>m) [*Y=ø*]ÜNG ~Moğ. *unggasu(n),* OMoğ. (MGT) *unghasu, nunghasun,* Halh. *Ungas* < **ūŋ+ga+sun* (T.Tekin, *Mak.I,* 323-324). (TTSKBS: 1193).

2.2.10. YER / MEKAN

232) Bāġ: büyük bahçe (57v5).

Bkz. 125. Bāġ.

233) Borlaḳ üzüm bağı (20r12).

< *bor* + *lak* / *bor* + *luk* "üzüm bağı". Eski Türkçe metinlerde borluk biçimiyle geçmektedir (EDPT 365).

234) Burc: burç, kale , köşe, uç (66v13).

Burç – Burc : (< Ar. burc) Kale surlarının gerekli yerlerine yapılan savunma kulesi. (Kubbealtı Lugati).

235) Būstān: bostan, bahçe (71r3).

Bostan : (< Fars. būstān, bū “koku” ve yer bildiren -istān > -sitān ekiyle bū-sitān > būstān “koku yeri”) 1. Sebze bahçesi, bağ. 2. Kavun karpuz tarlası. 3. teşmil. Kavun karpuz (Kubbealtı Lugati).

236) But-ḫāne: puthane (39v10).

Put- hane : (Fars. but > put ve ḫāne “ev, yer” ile put-ḫāne) Putların bulunduğu tapınak. (Kubbealtı Lugati).

237) Çeçeklik: çiçeklik, bahçe (80r13).

Bkz. 12. Çeçeklik.

238) Debristān: büro, kalem odası (193r19).

Debristān: Bkz.14.

239) Dervāze: şehir, kale kapısı (37r13).

Bkz. 15. Dervaze.

240) Dükkan: dükkan (171v9).

Bkz. 16. Dükkan.

241) Ew/v: ev, oda (krş. Öw, öv) (18r3).

Bkz. 19. Ew/v.

242) Gūr: mezar, kabir (36v4).

Bkz. 20. Gur.

243) Hammam : hamam (138r14).

Bkz. 21. Hammam.

244) Hücre : ev, oda (235v17).

Bkz. 24. Hücre.

245) Kenise : kilise (189v15).

Bkz. 28. Kenise.

246) Ḳışlaḳ: kışlak (68r13).

Clauson'a göre : *Kışlık* : bazı Kuzeybatı ve Güneybatı dillerinde, kışlık ' kış için oturma yeri' olarak kullanılırken (günlük hayattaki manası) kış için hazır hale getirilmiş manasını da taşımaktadır. (EDPT 672) .

Kubbealtı Lugati'ne göre : *Kışlak* : (< kışla-k) 1. Kışın barınılan yer, kışlık yer. 2. Yayladan inen göçebelerin kışı geçirmek üzere hayvanları ile birlikte kondukları yer. 3. Eskiden orduların kışın barınmak üzere çekildikleri yer. 4. Deniz araçlarının kışın çekildiği yer. 5. Kışın otundan ve suyundan faydalanılmak üzere bir veya birkaç kasaba halkına kışlakiye karşılığında tahsis edilen yâhut tapulu şahıs malı olan arâzi.

Tuncer Gülensoy'a göre : *Kışlak* (hlk.) 'Kışın barınılan yer' =ET., OT. ***kışlag*** (DLT) < ***kış+la-g*** ~ kıştağ (Tuv., Şor.), kışlag (Hlç.), kışlag (Hlç.), kıştu (Alt.), gışlag (Az.,Trkm.), xıstağ (Hak.).

247) Ḳonaḳ (2): misafir, konak evi, ev (87v18).

Bkz. 32. Konak (1), konak (2).

248) Köl : göl, havuz (135v15).

Bkz. 34. Köl.

249) Köşk : köşk (141v9).

Bkz. 37. Köşk.

250) Ḳuṣūr: kasr, köşkler (212v15).

Bkz. 41. Kusur.

251) Kuşluk (2): kuşluk (146v2).

Bkz. 42. Kuşluk.

252) Kutan : ahır, etrafı çevrilmiş koyun yatan yer (37r19).

Bkz. 43. Kutan.

253) Kürsi: kürsü, taht ; arşın altındaki gök katı (7r11).

< Ar. kursi.

254) Lahd: mezar, kabir (188r11).

Bkz. 45. Lahd.

255) Ma'bed : mabet, ibadet edilen yer (189v14).

Bkz. 46. Ma'bed.

256) Meclis : meclis, toplantı (68v5).

Bkz. 49. Meclis.

257) Mekteb : mektep, okul (171v7).

Bkz. 50. Mekteb.

258) Mescid : mescit (166v8).

Bkz. 53. Mescid.

259) Otağ: otağ, çadır (27r21).

Bkz. 57. Otağ .

260) Öw: ev (164r9).- **Öy** : ev, oda (218v21).

Ew/v. Bkz. 19.

261) Serniçlik: sarnıçlık (174r17).

262) Tikenlik : dikenlik (18r13).

Dikenlik : Dikenli bitkilerle kaplı yer (Kubbealtı Lugati).

263) Topraḳlıḳ : topraklık (62v4).

< toprak + lık.

264) Yurt : yurt, mesken, konak yeri, çadır, ev (234r20).

Yurt (?yurd) : Kelime erken dönemde çok nadir de olsa karşımıza 'terk edilmiş bir kamp yeri' anlamıyla çıkmıştır. Fakat Ortaçağ döneminde bu anlam ter edilmekten ziyade konut, yer mesken anlamlarıyla gelmiştir. (EDPT 958).

Yurt : (Eski Türkçe'den beri kullanılır; kökü belli değildir) [Kelime komşu dillere de geçmiştir] 1. Bir milletin üzerinde yaşadığı, hâkim olduğu ve kültürünü oluşturduğu toprak, vatan. 2. Bir kimsenin doğduğu, yaşadığı yer, memleket. 3. Belli şartlardaki kimselerin barındırıldığı, yetiştirildiği, bakıldığı veya çalıştırıldığı kurum: "Yetiştirme yurdu." "Sağlık yurdu." "Dikiş yurdu." "İdman yurdu." 4. Bir şeyin çok yetiştirildiği veya ilk yetiştiği yer. 5. Bahsedilen nitelikteki kimselerin çok bulunduğu yer. 6. Öğrencilerin öğrenimleri sırasında yatıp kalktıkları, barındıkları yer: "Konya yurdu." 7. Çadır: Türkistan, Türkmenistan ve Kazakistan'da bugün kullanılmakta olan çadırların en yaygın olanı yurt denilen yuvarlak ve tavanı kubbeli çadırlardır. 8. Sahip olunan arazi. 9. halk ağzı. Yörüklerin konduğu yer. (Kubbealtı Lugati).

Tuncer Gülensoy'a göre: *Yurt* : '1. Bir halkın üzerinde yaşadığı, kültürünü oluşturduğu toprak parçası; 2. İnsanın doğup büyüdüğü, yaşadığı yer, memleket; 3. Kimi nitelik veya değerleri taşıyanların çok bulunduğu yer, vatan ; 4. Bir şeyin ilk veya çok yetiştirildiği yer, vatan;5. Bir gdurp insanın oturduğu, yetiştirildiği veya bakıldığı kurum; 6. Kalacak, barınacak yer; 7. Toplu olarak bir iiş öğretildiği yer; 8. Sahip olunan arazi, emlak; 9.Yörüklerin yazın veya kışın oturduğu yer' = ET. [KT. : *öl(ü)gi yurtda yolta yatu kaltaçı ért(i)g(i)z.* (KT N 9); Irk Bitig: téŋrilig *kurtga yurt(t)a kalmiş* (IB 19; *EDPT* 958)] ~OT. *yurt* 'eski izerler, ören' (DLT; KB: *ölümüg unıtma görüŋ yurtuŋ ol* (Arat II: 388)

< Tü. *yurt* [=Moğ. *nutug*] [Uyg. *yıdruk* 'fist' (TT V 10, 95), *yudruk* id. MK *yuðruk* id., Tuv. *Çuduruk* id., Yak. *Suturuk* id. Khak. (dial.) *nuzurux* id., Shor. *Muzuruk* id., < **nuduruk* < * *yuduruk,* Khak. (lit.) *munzurux* id.,< **numzurux* < **yumduruk* (sontamination with *yum*-), etc. Bu konuda fazla bilgi için bk.T.Tekin, 'Turkic yurt=Mongolian nutug', *Mak.I,*377-281)]

Çağ.: *yurt-ka (MuhLug.:yurtçı* 'konakçı'; *Seng.* 342 v. 8: *yurtcı* 'kelâg'; *SS* 304: *yurtçı* 'kılavuz gibi yol bakıcı erdür'; *PdC* 545; *yurtçı).* An.ağl.: *yurt, yurtlak* '1. Yörüklerin yazın ya da kışın oturdukları yer;2.ev, bark; 3.toplu yerleşme yeri (*DS.XI, 4321*)Tü. > Alm. *Jurte*~yürt '1.konut, ev; 2. Ülke, memleket' (Trkm.), yurt (Özb., Uyg., Alt., Tel.), yuvırt (Trkm.), yurut

(YUyg.), yort (Bşk., TatK.), curt ‘ülke’ (Kırg.), nçurt-a ‘ev, konut’ (Hak.), çuduruk (Tuva)/çurtta- < **yurtla-* , jurt (Kzk., KKlp., Alt., YUyg.), el-jurt (Kzk.), muzuruk (Şor.) <**nuduruk* < **yuduruk,* nuzurux (Hak.), suturuk/sürt (Yak.), śurt, śort (Çuv.). Kononov (*RT* 79. S.4.§) : yurt ‘göç alanı’ < yur- ‘yürümek, göçmek’, Doerfer (*TMEN* 1914) (TTSKBS: 1181).

Yurt : 1.’bir halkın üzerinde yaşadığı toprak parçası’; 2.’insanın doğup büyüdüğü, yaşadığı yer, memleket’; 3.’göçebelerin yazın veya kışın oturdukları yer’

~Tkm *yurt* 1.’konut,ev’; 2.’ülke, memleket’. – TatK *yort*. – Bşk *yort.* – KKlp *jurt.* – Kzk *jurt.* – Krg curt. – Alt, Tel *yurt.* – Şor, Sag *çurt*. – Hak *çurt* ‘ev, konut’. – Tuv *curt* ‘ülke’. – Yak *sürt* ‘oba’. Ana Türkçe *y*-nin Yakutöada *s*-‘ye çevrilmesi kuraldır. – Çuv *śurt* ‘ev’. Türkçe *y*-lerin Çuvaşçada *ś*-‘ye çevrilmesi eski bir ses kuralıdır. Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*yurt*). Orta Türkçede *yurt* ‘kamp yıkntıları, ev, oturma yeri, eski yapı kalıntıları’ olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *yurt ‘konak,han’* olarak kullanılır. Kökünü bilmiyoruz. Kononov (RT 79.s. 4. §; GrJaTRP 70.s. 25.not) ‘göç alanı’ olarak *yurt’*un Türkçe *yur-* ‘yürümek’, ‘göçmek’ kökünden geldiğini yazmışsa da, Doerfer (TMEN 1914) bu açıklamaya karşı çıkmıştır. Ona göre, Kononov’un verdiği *yur-* kökü Türkçede *yoru-* olarak geçer. ÊSTJa (1989, 254-255) Doerfer’in görüşüne katılmış, Türkçede *–t* ekiyle yapılmış birtakım türevlerin geçtiğini de dile getirmiştir. Brockelmann (OGM 117, §) belli başlı *–t*’li türevleri gözde geçirmiş, ancak *yurt’* u saymamıştır. Bk. OGM 18. § γ. Türkçeden komşu dillere de geçmiştir (Doerfer TMEN 1914). Rusçada *jurt, jurta* ‘göçebe çadırı, çadır’ olarak kullanılır (Vasmer : REW; Şipova: STRJa 430-431).

Egorov : ÊS 221; Räsänen : V 211 b; Clauson: ED 958; ÊSTJa 1989, 254-255; Doerfer : JSFOu 73: 91-92. (TDES s. 461).

2.2.11. YAZIŞMA / YAZICILIK

265) Berāt: imtiyaz fermanı (7r19).

Berat : (Ar. berā’et “borçtan aklanma belgesi”nden berāt) 1. Bir kimseye herhangi bir imtiyaz verildiğini gösteren belge, müsâade, izin. 2. târih. Osmanlı Devleti’nde bir kimseye nişan, rütbe, memûriyet veya herhangi bir imtiyaz verildiğini bildiren ferman. (Kubbealtı Lugati).

266) Bey'-i ittifāḳ: satış sözleşmesi (10r10).

267) Bey’at: anlaşma, sözleşme (201v8).

Biat - Bey'at : (< Ar. bey'at) Bir hükümdârın, büyük bir kimsenin hâkimiyetini, hüküm ve yetki sâhibi olduğunu tasdik edip ona tâbi olmayı kabul etme ve bunun için yapılan merâsim. (Kubbealtı Lugati).

268) Bitig: yazı, mektup, ferman (63v1).

< biti-g

Tuncer Gülensoy'a göre : *Bitik* : 'Yazı' < *biti-k*. KB.: biti-(g;gçi;gü;l-;n-;t-) =Moğ. *biçig*An.ağl.: *biti,bitgi,bitik* 'defter;mektup;kitap' (*DS.II,* 710) ~bitig 'mektup' (KarH.), piçig 'kitap' (Kumd.), pütük 'mektup' (YUyg.) (*YUTS,* 329). Tü. >Kürt. *bitik, witık,vıttik (DAO,* 82). XIV.yy.da: biti 'ferman' [*'Benüm hükmüm oldur kim biti götüren Hamza Fakih'e Taşköprü'de Akbınar Çiftliğin vakf idüp virdüm' (Orhan Bey'in Safer 754/8 Mart-5 Nisan 1353 Türkçe Mülknamesi]*. Bir görüşe göre ET. biti- 'yazmak' fiili: < Çince *bir/biir* 'yazı fırçası'< Modern Çince: *pi*< Eski Çince: *pyit* sözcüğünden gelmektedir. [Tuncer Gülensoy bitik kelimesi için bu etimolojinin yanlış olduğu görüşündedir.] ET.bitig>biti-[<Çin, *pyit]]+g* =Moğ. *biçi-/biçig* EAT. biti- 'mukadder olmak, alnına yazılmak'; biti 'yazılı şey,mektup,defter'. Karay Tü.:bitig 'kitap' YUyg.: pütük 'tezkere,mektup';pütükçi 'katip' [T.Tekin, *Mak.II,* 230-231). Bu sözcük Anadolu ağızlarında (Tunceli ve yöresi) wıttik *'askerlik şubesinden gönderilen çağrı mektubu'* anlamında yaşamaktadır. (*DAO*). T.Tekin de bu sözcüğün Çince olup olmadığından emin değildir (TTTSKBS: 152).

269) Devāt: divit (99r8).

Devat : (< Ar. devāt) Divit (Kubbealtı Lugati).

270) Evrāḳ: sayfa, varak (248v17).

Evrak : (< Ar. varaḳ "yaprak"ın çoğul şekli evrāḳ) 1. Yapraklar, kitap sayfaları, kâğıtlar. 2. Bir konu üzerinde muâmele görmüş kâğıtlar. 3. Ağaç ve bitki yaprakları. (Kubbealtı Lugati).

271) Fermān: ferman, emir (237v7).

(Fars. fermān) [Arapça'ya girmiş olan kelime Türkçe'den Çek diline ve Almanca'ya da geçmiştir] 1. Emir, buyruk. 2. Yazılı pâdişah emri, berat, yarlık, buyrultu. (Kubbealtı Lugati).

272) Ḫāme: kalem (249v2).

Hame : (< Fars. ḫāme) Kalem. (Kubbealtı Lugati).

273) Ḫātem: mühür (249v5).

Hatem : (<Ar. ḫātem) 1. Mühür. 2. Yüzük, üzerinde mühür bulunan yüzük. 3. teşmil. Son, en son, sonuncu. (Kubbealtı Lugati).

274) Kāġıẕ: kağıt (53r14).

< Fars. kāġaḏ > kāġad > kāġıd.

275) Ḳalem: kalem (19r14).

Kalem : (Ar. ḳalem < Yun. kalamos "kamış, kamış kalem") 1.Yazı yazmaya mahsus, genellikle çubuk biçiminde âlet: "Kurşun kalem." "Dolma kalem." "Kamış kalem." 2. Resmî dâirelerde yazı işlerinin yürütüldüğü yer. 3. Yontma işlerinde kullanılan ucu sivri, keskin çelik âlet. 4. Tülbent vb. şeyler üzerine resim ve şekiller yapmaya yarayan, çok ince fırça veya tahta çubuk. 5. eski. hat. Yazı çeşidi. 6. Bir listede, bir hesapta sıra ile yazılmış maddelerden her biri. 7. (Pirzola için) Parça, tâne. 9. Yazar. 10. Yazıştaki yetenek, üslûp. (Kubbealtı Lugati).

276) Kitāb: kitap (2v17).

Kitap – Kitab : (< Ar. kitāb) 1. Bir araya getirilmiş yazılı veya basılı yapraklardan meydana gelen bütün. 2. Herhangi bir konuda yazılmış manzum veya mensur eser. 3. Allah tarafından vahiy yoluyle peygamberlere indirilen Zebur, Tevrat, İncil ve Kur'an.

277) Kitābet: kitabet (2v14).

Bkz. 31. Kitābet.

278) Lüġat: sözlük, lügat (232r13).

Lugat – Lügat : (<Ar. luġat'ın çoğul eki -āt almış şekli luġāt) 1. Kelimeler. 2. Lugatlar, sözlükler.

279) Misāḳ : : sözleşme, anlaşma (19r8).

Mîsak : (Ar. isāḳ "kuvvetle bağlamak"tan misāḳ) Sözleşme, antlaşma, yemin. (Kubbealtı Lugati).

280) Mu'āmelet : anlaşma (66r8).

(Ar. mu'āmele'nin çoğul eki -āt almış şekli mu'āmelāt) 1. Muâmeleler, karşılıklı davranışlar. 2. Ticârî işlemler. 3. Resmî dâirelerde bir iş için yapılan kayıt vb. işlemler. 4. Fıkhın âile ve mîras hukūku, sözleşme gibi toplum hayâtını ilgilendiren hükümlerini ihtivâ eden bölümü. (Kubbealtı Lugati).

281) Mühr: mühür (236r9).

Mühür – Mühr : (< Fars. muhr) 1. Üzerine bir kimse, makam veya kuruluşun ismi kazınmış olan ve basıldığı kâğıt vb. yerde bıraktığı iz imzâ yerine geçen mâden, plastik vb. den yapılmış damga, kaşe. 2. Damga. 3. Bu damganın basıldığı zaman kâğıt, mühür mumu vb. üzerinde kalan izi. 4. Kedilerin üst damağında bulunan ve uğurlu olduğunu gösterdiğine inanılan siyah leke. (Kubbealtı Lugati).

282) Nāme : mektup (63v5).

Nâme : (Fars. nāme) 1. Mektup. 2. Sevgiliye yazılan mektup, aşk mektubu. 3. Sonuna geldiği isme, o ismin belirttiği mânâya âit olan "yazı veya kitap" anlamı katarak Farsça usûlüyle birleşik isimler yapar: "Emirnâme." "Kānunnâme." (Kubbealtı Lugati).

283) Yarlıġ/ḳ buyruk, ferman (4r18).

1 yarlığ: "yöneticinin emri, fermanı" (EDPT 967).

Tuncer Gülensoy'a göre : *Yarlık 1* (tar.): 'Hükümdar buyruğu, ferman' =ET.(KT, Uyg.)*yarlıg ~yarlık (EUTS,* 287) ~OT. *yarlıg* '1.emir, hakanın mektubu;2.fakir, yoksul, acınan, yarlıganmış' (DLT) Çağ.:*yarlika, yarliga* < **ya* 'yansıma'+*r* 'bağırma, duyurma,ilan etme' [~Moğ.*car, caru (KW*b., 467]+*lık* ~sirlaxa (Çuv.), sarıy, soruy (Ya.) < Moğ. [NOT:Doerfer: < **yar-ıl-ıg (*orta hece düşmesi ile > *yarlıg* 'karar vermek' anlamındaki *yar-* fiilinden …' (*TMEN IV,* 1784). Ş.Tekin 'e göre :<**yar-ıl-ık* şeklinde açıklamak mümkün değildir. Çünkü –g/-k fiilden isim yapma eki, iki veya daha fazla heceli meçhul fiillere getirilemez. (*İK,* s. 226). J.Hamilton (*İKPÖ,* 230): <*yarıl-* 'yarılmak, açılmak,kesilmek'+*-(ı)g* 'fiilden ad yapan ek' (TTTSKBS: 1077).

2.2.12. GİYİM KUŞAM / AKSESUAR / SÜS

284) Abuġ: örtü, kumaş (68r21).

Hasan Eren'e göre : *Yapık* : 'atın sırtına vurulan keçe, meşin veya kalın kumaştan yapılmış örtü' ~Tkm *yapı* 'örtü; kapak'.- TatK, Alt, Tel *yabū* 'örtü, at örtüsü, belleme'; (Alt) 'kapak'; (Tel) 'tavan'.- Krg *cabū* 'at örtüsü, çul'. Kırgızcanın güney ağızlarında *cabı* biçimi de kullanılır.- Kzk *jabu* 'keçeden yapılmış at ve deve örtüsü'. Orta Türkçede *yabı* 'eyerin üstüne ve altına konan keçe, eyer örtüsü' olarak geçer. Kâşgarlı Mahmud'a göre, bu veri Çiğilcedir. Türkçe *yap*- 'örtmek' kökünden geldiği anlaşılıyor. Bk. *yapağı.* Räsänen: V 187; Clauson: ED 873 a. (TDES s. 442).

285) Aṭlas: atlas, üstü ipek altı pamuk kumaş (75r9).

Atlas : (Ar. aṭles) 1. İpekten sık dokunmuş, yüzü parlak, dâima düz renkli, üstünde motif bulunmayan, sertçe, tüysüz, makbul bir kumaş çeşidi. 2. Atlastan yapılmış. (Kubbealtı Lugati).

286) Başlıḳ (2): başlık, börk (74v6).

Başlığ/k < *baş* + *lık* (EDPT 381).

Başlık : 1. Başa giyilen nesne, baş giyeceği, serpuş. 2. İşlemeli veya mücevherli gelin tâcı. 3. Herhangi bir şeyin başına koruma veya kullanma amacıyle geçirilen parça. 4. Bir yazının, bir haberin üstüne konan kelime veya cümle, serlevha. 5. Bir sütun veya direğin en üstündeki dışarıya doğru çıkıntı yapan bitim kısmı, sütun tepeliği. 6. Koşumun hayvanın başına geçirilen kısmı. 7. Anadolu'nun bâzı bölgelerinde göreneğe göre dâmâdın kız tarafına ödemesi gereken toplu para, ağırlık. 8. eski. Savaşlarda korunma amacıyle başa geçirilen miğfer. (Kubbealtı Lugati).

Tuncer Gülensoy'a göre : *Başlık* : 'Başlık' < *baş+lık*. An.ağl.: *başlık, başlıh,başloh* 'ağırlık, çeyiz' (*DS.II*, 562). Tü. >Ar. (Mıs.) *başlık; (*Fil.)*beşnuka (ALTK,* 40); Fars. *başlok (Redh.* 139; Gülensoy: *FATK,* 138);Kbr. *Başlık* (İ.Doğan, 1966, 317) (TTTSKBS: 120).

287) Beḍiz: suret, süs, güzel (65v8).

Clauson'a göre : *Bediz*: süsleme, özellikle boyalı süsleme manasına gelir. (EDPT 310).

Tuncer Gülensoy'a göre : *Bediz* : 'Süs' < ET. *bediz* 'tezyinat,kabartma veya heykel'; KB. *bediz* < **bediz*. Buradan; *bediz+e-* 'süslemek' (TTTSKBS: 125).

288) Bend: kuşak (15v2).

Bent – Bend : (< Fars. bend) 1. Bağ. 2. Bağlama, bağlanma. 3. Boğum, halka, mafsal. 4. (Kānun kitaplarında) Maddenin bölümlerinden her biri. 5. Gazete makālesi, gazete yazısı. 6. Bir yazının kendi içinde bir bütün teşkil eden parçası, paragraf. 7. Dört veya daha çok mısrâdan meydana gelen bölümlerden her biri. (Kubbealtı Lugati).

289) Bezek: bezek, süs, nakış (101v3).

Bezek : (< beze-k) E. T. Türk. Süs, ziynet. (Kubbealtı Lugati).

Clauson'a göre : *Beze:k*: süsleme, boyama, bir süs, resim. KB 'bu kökteki yulduz bir anca bezek'. 'Gökyüzündeki bu yıldızların bazıları süs, geceleyi süsleyen yıldızlar.' (EDPT 391).

Tuncer Gülensoy'a göre : *Bezek 1* :'Süs, nakış' =OT.*bezek* 'nakış' (DLT) < *bez-e-k [<bediz+ek]* ET.: *beze- ~bezü-; bezeklik*< **bez-e-k+lik* (Arat, *ETS* 412). An.ağl.: *bezek, bezek,bezeyh, bezenk* 'süs, ziynet' (*DS.II*, 650) ~MA. Bezek (194-4); bezeg, bezek (Ker.) 'süs, ziynet'; *bezek düzek* 'süs, ziynet'; *bezekli* 'süslü' (*KrTS,* 93) (TTTSKBS: 137).

290) Bilezük: bilezik (115r16).

Clauson'a göre : *Bilezük* : Radloff bu kelimenin bilek mi yüzük mü hangi manaya geldiğinin bir çelişki halinde olduğunu önermiştir ve bu öneri akla makul bir öneridir; kelimenin bilek ile olan bağlantısı açıktır ve kelimeyi başka türlü açıklamak zor. (EDPT 345).

Bilezik : (Eski Türk. bilezük < bilek yüzük) [Kelime Rusça'ya ve Balkan dillerine de geçmiştir] (Kubbealtı Lugati).

Tuncer Gülensoy'a göre : *Bilezik* : 'Bileğe süs için takılan halka' =ET., OT.*bilezük* (DLT) Uyg. *bilarzök /bilörsök* Tarj.,Tuhf.: *bilazük* IM.,AH.: *bilazik*< **bilasük*. Çağ.(Sang). *Bilarzik* < **bile-* 'to encirle the waist, wrist or ankle' [<**belü-]+-sük*. (T.Tekin, *Mak.I,* 31;

Mak.II, 421). Krş. DLT. *İlarsük* < *ilar-t-* ‘bağlamak’ [<**il-ar-t-*];*bogsuk, bohsuk* ‘kölelerin boynuna takılan demir halka’ < *bog-*. An.ağl.:*bilezik, bilenzik, bilersük, bilerzik, bilerziyh (DS.II,* 692);*bilezük (*s.820). *bilezik* ‘1. Kuyu ağızlarına konulan ortası delik taş’;2. İki boruyu eklemek için kullanılan halka’;3. Bilezik biçiminde harmana yığılmış sap’;4. Taraktan geçirilip, eğrilmeye hazırlanmış yün topağı’ *(DS.II,* 692). Tü. > Ar. (Yem.) *bilezi:k (ALTK,* 45); Kürt. *bilerzik (DAO,* 81) [-r türemedir]; Zaza. *bilazıg (ZTS,* 47) ~ bilarzük (Sart.) (Radloff), bilerizik (Kırg./ağızlar) <**bilarsük* < **bilar-sük.* Eren (*TDES*, 53); < bilek+yüzük. Nişanyan (*SS,*70): bilezik = *ET. bilezük*->BİLEK, YÜZÜK. Erdal (s. 158 (The common base of this (i.e. *bilarsök* and bilak ‘wrist’may have been **bila-*, possibly *bela-* ‘to wrap’). T.Tekin bu görüşü benimser (*Mak.II* 421) ~ bileyzik (Kzk.) <*bile-sük,* bilerizik (Kırg.) < *bile-sük,* bilerik (Kırg.) (-s->-r- değişimi), bilerzük (Sart.) (-r- türemedir), bilzek (Soy., Tuva) <*bile-sük,* biliseh (Yak.), bilseg (Yak.), bisileh (Yak.), bilezig (Ker) (*KrTS,* 94), bilezik (Az.), bilezik (Kırg.,Nog., Ker., KKlp.), bilezdik (Kırg.), bilelik (Kırg.), bilek üzük (YUyg.*/YUTS,* 448), bilekzük (Özb./Jarring), bilaguzuk (Özb.) < *bilek+yüzük,* pilerik (Tel.), sula (Çuv.). Tü. > Moğ. *bilüçüg, bilisüg, bülücüg* (Clark: *CAJ* 24:41). Tü. > Fars., Tac.,Ara.,Blg. *(belcug),*Srp.;Mac. *(bilincs)* < eski bir Türk dilinden. M.Erdal (*1991 I.* 158): bilek ve bilezik <**bele-* ‘sarmak’ fiilinden türemiş olabilir. T.Tekin (*1994,* 252-253). Kırg. : bilerizik, Sart. : bilerzük, Özb. : bilekzük, Özb. : bilaguzuk, YUyg. : bilek üzük. Sözcüklerindeki izik/zük/uzuk/üzük adlarından açıkça <bilek+yüzük olduğu görülmektedir. (TTTSKBS: 145).

Hasan Eren’e göre : *Bilezik* : ‘bileğe süs olarak takılan halka’. Yerel ağızlarda *kol bağı* adı da kullanılır. ~Az *biləzik.* Azerî alanında *kolbak* adı da geçer.- Tkm *bilezik*.- Krg *bilezdik, bilezik, bilelik, bilerizik, bilerik*.- Kzk *bilezik*.- KKlp *blezik*.- Nog *bilezik*.- Sart *bilerzük*.- Özb *bilaguzuk.* Jarring *bilekzük* biçimini vermiştir.- Tel *pilerik*.- Tuv *bilzek* ‘halka; yüzük’. Eski çağlardan başlayarak kullandığını biliyoruz. Orta Türkçede *bilēzük* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *bilēzük, bilezik* biçimleri kullanılır. Türkçe *bilek*+ *yüzük*’ten geldiği açıktır. Diyalektlerde *–r*-‘li biçimlerin varlığı düşündürücüdür. Ancak bu *–r*-‘lerin sonradan türediği anlaşılıyor. Moğolcada kullanılan *bilüçüg, bilisüg, bülücüg* gibi biçimlerin Türkçe *bilezik*’ten alındığı açıktır (Clark : CAJ 24 : 41). Farsça, Tacikçe gibi doğu dillerinde Türk diyalektlerinden kalma bir alıntı olarak geçer. Arnavutça, Bulgarca, Sırpça gibi Balkan dillerinde de kullanılır. Macarca *bilincs* de eski bir Türk dilinden alınmıştır.Bulgarca *belčug* biçimi de eski bir alıntıdır. Kúnos : KSz 1: 333-334; Bang : SBBA 1916, 919. s. 12. §; 2. Not; Eren: TDAY 1953, 175; AOH 30 : 378 ;Brockelmann : OGM 12.§; Ligeti: MNy 54: 449 (*bilezik!*); MNy 61 : 283- 284; StudSI 12: 249-258; TörK 259; Poppe: Arat Arm 377; Doerfer:

TMEN 765; TLT 47; Räsänen: V 76 a; Clauson : ED 345 b; Róna- Tas: AOH 32: 221; Menges: UAJb 36: 350; Muhamedova: İİTJa 74; Sevortyan : ĔSTJa 1978, 143-145. (TDES s. 53).

291) Boġmaḳ: kolye (77r5).

Clauson'a göre : *Boğmak* : bir şeyin sıkıca yuvarlak olarak veya bir şeyin üzerinde yakası düğmeli, kolye vb. giyilir bir şey. (anlamsal bağlantı gerdanlık). (EDPT 315).

292) Börk : börk, başlık (5v11).

Börk ; bir kep, başlık. Bazı fonetik değişikliklerle örneğin NC Kırg.'da karşımıza börük şeklinde çıkabilir. (EDPT 362).

Börk; 'Genellikle hayvan postundan yapılan başlık' =OT. ***börk*** 'başlık, külâh' (DLT, KB.) ~börük (TatK., Trkm., Kzk., Kırg., Alt.), börık (Ker.), börk (Ker., Kırg., Blk., Nog.), pörik (Hak.), pörük (Alt., Tel., Şor), bürik (TatK.) (TTSKBS: 173).

293) Böz: bez, kumaş (18v8).

Clauson, *bö:z* "pamuk dokuma" anlamını vermiştir. Seslik değişikliklerle lehçelerde yaşamaktadır (EDPT 389).

Tuncer Gülensoy'a göre : *Bez 1* : 'bez' < ET., OT. ***bö:z*** (DLT) eski Kpç. *Böz* ~böz (Nog.,Kzk., KKlp.,Kırg.), büz (TatK.), .bös (Alt./ATS, 44), pös (Çuv.). Hamilton (*İKPÖ,* 173): < Gr.Sami. Eren (*TDES*, 49): Arapçadan alındığı anlaşılıyor (Ar.*bezz)*; ' Yaygin bir inanca göre, Mezopotamya'da ince kumaşa verilen *buşu* adından gelir. Bu ad İbrancada *büs* olarak kullanılır. Grekçeye bovvaç olarak geçmiştir. Nişanyan (*SS*, 67): bez1 (= *böz pamuklu kumaş) (IX)~ Ar. bezz* pamuklu kumaş *e sesi Orta Asya Türkçesinin devamından çok Arapçadan ikincil bir alıntıyı düşündürür. Tuncer Gülensoy : 'Bana göre *TT*'ndeki bez Arapçadan alıntı (?) olabilir ama *ET*'deki böz' den geldiği açıkça belli olan *böz ~büz ~pös~pir* biçimlerinin kökenini Arapçaya bağlamak doğru olmaz. Öyle ise Tü. –z >Çuv. –r değişmesini açıklamak gerekir. *Eski Türkçeye –z > -r değişmesinden önce geçtiği anlaşılıyor.'* Demek, Türkçenin bilinmeyen bir zamanda da Arapçadan etkilendiğine işaret etmek demektir' demiştir. T.Tekin *Mançu-Tunguz Dillerinin Karşılaştırmalı Sözlüğü*'nü tenkid ederken: ' …sözlükte bazı yanlışlar yok değildir. Örneğin 78. Sayfadaki baş'u 'keten bezi' maddesinde

bez sözü, *böz* ile birlikte, Waki Türkçe olarak anılmıştır. Oysa , bunlardan sadece *böz* şekli Eski Türkçedir.*Drevniyurskiy slovar* 'dan alınmış olduğu anlaşılan *bez* ise '*Atabetü'l-Hakayık'*ta satır altına sonradan eklenmiş Orta Türkçe bir şekildir.' diyerek, bez'n< Tü. böz'den geldiğini belirtmektedir. (*Mak.I* 70) (TTTSKBS: 136).

294) Būriyā: hasır, keçe (242r18).

Buriya : (< Fars. būriyā) Hasır (Kubbealtı Lugati).

295) Cāme: elbise (144r15).

Came : (< Fars. cāme) Elbise, çamaşır, giyecek şey (Kubbealtı Lugati).

296) Cevāḫ: ince yünlü kumaş (78r20).

297) Cez': damarlı akik göz boncuğu (147v9).

298) Çadır: çadır, örtü, kadın giyimi,çarşaf (45v12).

Bkz. 11. Çadır.

299) Çalma: sarık (168v7).

< *çal- ma*

Tuncer Gülensoy'a göre : *Çalma* :'Turban' An.ağl.: *çalma, çalgı (DS.III,* 1059*)* (> Moğ.*çalma* (*KWb*,421) (TTTSKBS: 215).

300) Çaruḫ: çarık, ayakkabı (154v7).

Clauson'a göre : *Çaruk* : ustaca, profesyonelce yapılmış bir çizme 'etük aksine bir ayakkabı türü, daha spesifik, özel anlamda '2 kaba, ev yapımı çizme' Kır.'da aynı anlamda kullanılmış olup Az., Osm. Tkm. çarık manasında kullanılmıştır. (EDPT 428).

Kubbealtı Lugati'ne göre : *Çarık* : (Eski Türk. çaruk; kökü kesin olarak belli değildir) [Kelime Farsça, Yunanca ve Macarca'ya da geçmiştir].

Tuncer Gülensoy'a göre; *Çarık* : 'Çarık; sığır kellesinin derisinden yapılan ayak giyeceği'=ET.,OT.*çaruk* (DLT). DLT.: *çarukla-, çaruklan-,çaruklug, çarukluk* < *çar+(u)k.*

An.ağl.: *çarıh,çarko,çaruk (DS.III,* 1085); *çaruke* ‘terlik, ayakkabı’ (s.1085); *çaruğ (TMES,* 66). Tü.> Zaza. *çarıx,çarox (ZTS,* 64); Kürt. *çarıg,çarıx, çarox (KTS,* 50; *FKT*. 27); Kbr. *şarık/şeruku, guenşırık* ‘ayakkabı’ (İ.Doğan, 1966, 319-321) ~ çarak (Çağ., AH.), çarık (Kırg., TatK., Trkm.), çarık çokoy (Kırg.), çarık (Özb.), çoruk (Uyg.), çarıg (Az.), şarık (Kzk.), sarik (Bşk.). Fars. *çarog, çarok, çarog, çarok* (Gülensoy, *FATK*, 144) (TTTSKBS: 221).

Hasan Eren’e göre; *Çarık* : 1.’sığır derisinden yapılan ve deliklerine geçirilen şeritle bağlanan ayak giyeceği’; 2.’araba yokuş aşağı giderken tekerleği frenlemek için altına sürülen demir levha’;3.*argo* ‘para cüzdanı’ ~Tkm *çarık*.- Bşk *sarık*.- Nog *şarık.*- Özb *çōruğ, çōrık.*- Krg *çarık*.- Kzk *şarık*.- Kûr *çarık*.- Blk *çarık*.- Yak *sarī* ‘ren geyiği derisinden yapılan çizme’. Eski çağlardan beri başlayarak kullanılır.Orta Türkçede *çaruk* olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *çaruk* biçimi kullanılır. Hasan Eren ‘Kökünü açık olarak bilmiyoruz’ demiştir. Ancak Türkçe bir türev olduğu açıktır. İlk bakışta *çar-* kökünden geldiği anlaşılıyor. Teleütçede *çar-* kökünün’umwickeln’ anlamında kullanıldığını görüyoruz. Buna göre , *çarık (< çaruk)* biçiminin *–(u)k* ekiyle yapılmış bir türev olduğu düşünülebilir. Türkçe *sarık (< : sar-)* örneği gibi. Bu eke ilişkin bilgi almak için bk. Brockelmann : OGM 64. §. Yalnız , *çar-* kökü eski veya yeni verilerle doğrulanmaya muhtaçtır. Türkçeden belli başlı komşu dillere de geçmiştir : R τσαρούχι; Srp *čăruk, čărug ;* Mac *saru;* Far *çārūğ, çārūk;* Rus *čarok, çarka* (çokluk biçimi *çarkı*). Bu yolda daha çok bilgi almak için bk. Ligeti: MNy 31: 281-282; TörK 57, 318-319. Doerfer: TMEN 1044; CAJ 12: 303; Škaljić: Turc 165; Räsänen: V 101 a; Clauson: ED 428 b; Skok: EtRj 1: 297; Andriotis: EL 379. (TDES s. 80).

301) Çuz : yaldızlı kırmızı renkli bir Çin kumaşı (149v11).

Çuz : Sırmalı kumaş ya da benzeri anlamına gelir. (EDPT 431).

302) Destār: sarık (95v11).

Destar : (< Fars. destār) Sarık (Kubbealtı Lugati).

Hasan Eren’e göre : *Destar* : ‘sarık, çalma’. Ağızlarda daha çok *dastar* ‘baş örtüsü’, ‘sofra bezi’, ‘yünden dokunmuş ince, küçük kilim’, ‘ekmeği, ekmeklik hamuru korumak için örtülen örtü’ olarak geçer. ~TatK *tastar* ‘sarık; kadınların saçlarını örtmek üzere başlarına sardıkları tülbent’ < Far *dastar* ‘a sash or fine muslin cloth wrapped round the turban; a handkerchief, napkin; a towel; an apron’. Tietze: Pers 142/43; Räsänen: V 133 b. (TDES s. 109).

303) Dıḳḳ-ı Mışri: ince kumaştan bir çeşit giysi (188r5).

304) Eḍ:: ipekli kumaş (249v2).

Clauson'a göre : *e:d* : et-'nin etimolojik bağlantısı ; uygulamada kelime genellikle hayvan dışında hareket edebilir özellik anlamına gelir ve en çok edatı fiil oluşturur; "e:d tavar" gibi. (EDPT 33)

305) Edük: çizme, ayakkabı (118v16).

Clauson'a göre : *Etük (edük)* : Normal bir biçimde ustaca yapılmış "çizme" demek olup anlamı "terlik" gibi görünüyor. Osm.Tkm. "edik" şeklinde karşımıza çıkar. (EDPT 50).

Tuncer Gülensoy'a göre : *Edik (~hedik):* 'Pabuç' =ET. *etük, edük* ~ OT. *etik, etük* (DLT) [*h+türemiş ikincil bir sestir*] <**ötlügm* 'delikli, delinmiş' (DLT) < *öt* 'delik,çukur'+*lüg* [> -l- düşmesi ile: ö*tüg*] An.ağl.: *edik, edik pabuç,edük, etik* 'köylü çizmesi,patik; mest; yünden örülen kısa konçlu çorap; terlik' (*DS.V*, 1664); *edık (DAO*, 156) ~edik (Tkm.), etik (Kzk., Nog., KKlp.), itik (TatK.), idik (Tub.), *kız* üdik 'keçe çizme' (TatK.), ötük (Kırg.,Tar.,Sart.), ödük (Alt.,Tel.,Şor), *bıçkak* ödük 'hayvan pençelerinden yapılmış çizme' (Alt.), üdük (Şor), ata (Çuv.). Blassing *(ALT* 67;*FO* 29: 32-33): <Erm. hedik (Tuncer Gülensoy edük kelimesi için bu görüşün yanlış olduğu kanaatindedir.) Dankoff (*ALT* 429): < Erm. hedik (Tuncer Gülensoy edük kelimesi için bu görüşün yanlış olduğu kanaatindedir.). Hiçbir dilci Türk şivelerindeki *ötük, ödüg, üdük, itik, idik* biçimleri üzerinde durmamış,OT (*DLT)*'deki ötlüg sözünü de görmemişlerdir. Ötlüg *'delik'* sözcüğü etimoloji için en uygun olanıdır. Çünkü, semantik (anlam) olarak da en yakışanıdır. (TTTSKBS: 318).

Hasan Eren'e göre : *Edik :*1.'yumuşak ve renkli sahtiyandan yapılmış yarım konçlu lâpçın'; 2.'kısa çizme'. Ağızlarda 'çizme' olarak da kullanılır. ~Tkm *edik* 'çizme'.- Kzk *etik* 'çizme'.- Nog *etik*.- KKlp *etik*.- TatK *itik*. Tatarlar keçeden yapılmış çizmeye *kiz üdik* (kiz 'keçe') adını verirler.- Krg *ötük*.- Tar, Sart *ötük*.- Alt, Tel, Şor, Sag *ödük*.Şorlar *üdük* biçimini de kullanırlar.-Tub *idik* 'ayakkabı'.- Çuv *ată* 'çizme'. Orta Türkçede *etik, etük* 'pabuç' olarak geçer. Eski Kıpçakçada *etük, etik* olarak kullanılır. Türkçe bir türev olduğu anlaşılıyorsa da, kökünü bilmiyıruz. Bk. *çedik*.

Yerel ağızlarda *hedik* 'kara batmamak için ayağa giyilen bir çeşit kar ayakkabısı' olarak geçer. Bu biçimin başındaki *h*- ağızlarda türemiş ikincil bir sestir. Buna göre, *hedik*

biçimi *edik'*in bir yan biçiminden başka bir şey olamaz. Bläsing (ALT 67; FO 29: 32/30) *hedik* biçimiyle *edik* 'çizme' birleştirmesini olası saymayarak *hedik*'in Ermeniceden geldiğini yazmıştır. Dankoff (ALT 429) da *hedik*'in Ermeniceden geldiğini dile getirmiş, *hedik* ile *edik* arasındaki benzerlik üzerinde durmamıştır (Eren : TD 1995/2: 871-872). Kałużyński (RO 31: 113) Yakutça ätärbäs (< *ätür-mäç*) 'ayakkabı' biçimiyle *etü-k*'ü karşılaştırmıştır. Ramstedt: SKE 265; Ligeti: AOH 1: 144 ; JA 1938, 188; Egorov : ĔS 36; Räsänen : UAJb 31: 316; LTS 160; V 52; Clauson: ED 50 b; Sevortyan: ĔSTJa 1974, 319-321. (TDES s. 129).

306) Eŋlik: allık (68v2).

Clauson'a göre : *Enlik* : allık anlamına gelir . (EDPT 185).

Tuncer Gülensoy'a göre : *Enlik* (hlk.): '1.Boyacılıkta kullanılan bir çeşit ot; 2.yüze sürülen kırmızı boya' =OT.*englik* 'kadınların yanaklarına sürdükleri allık' (DLT) < *eng+lik.* An.ağl.:*enlik, enniyh* (*DS.V,*1759-1760) (TTTSKBS: 335).

307) Esbāb: gerekli şeyler, malzemeler, giysi, giyecek (193v6).

Esbap – Esbab : (< Ar. sebeb'in çoğul şekli esbāb) 1. Sebepler. 2. Vâsıtalar. (Kubbealtı Lugati).

308) Etek : etek (elbise için) : uç , kenar (87r14).

Clauson, kelimenin aslının "elbisenin/ giysinin eteği" anlamına geldiğini, sonradan "elbisenin ucu" anlamından metaforlu olarak dağ, vadi vb. şeylerin uç kısmı için kullanıldığını belirtmektedir (EDPT 50).

Tuncer Gülensoy'a göre : *Etek* :'Etek,alt kısım; elbise eteği' =ET., OT. *etek* (DLT) < *et* 'vücut'+*ek* 'vücudun alt koısmı' DLT: *eteklen-, eteklig/eteklik.* An.ağl.: *etek* 'kadınların önlerine bağladıkları önlük; çocuk kundağı; derinin karın tarafı; kasık; saçak;namus' (*DS.V,*1796); *etekcek,* önlük' *eteğ* 'tekneye un serilirken alta serilen bez'; *eteği ağırlaşmak* 'utanmak'; *eteğine eğri,* kötü kadın'; *eteğine çığız,eteğine pis,* fazla cinsi arzu duyan; *eteğini çekmek* 'günah sayılan işlerden vazgeçmek' (s.11796) ~ etek (Trkm.,Nog.,KKlp.,Kzk.,Kırg.,Tar.), atak (Az., Uyg.), ata:k (Özb.)*(Mak.I,* 187), edek (Alt.,Tel.,Şor.,Kuğ.,Tuv.), itak (Bşk.,TatK.), idek (Hak.), too eteği (Kırg.). Tü.>Ar. (Ir.) e*teg;* (Mıs.Sur.) *atak (ALTK,* 66). Nişanyan (*SS,* 135): etek=*ET. etek giysi eteği (XI)*. Dağ eteği'

anlamı sonradan türemiştir. Anadolu ağızlarında yaşayan sözcüklerin anlamlarından çoğu '*namus; utanma; günah sayılan işler'*le ilgilidir. Demek ki, etek sözcüğü *'vücudun alt tarafı'*nı tanıtmaktadır. (TTTSKBS: 346).

Hasan Eren'e göre : *Etek* : 1.'giysinin belden aşağıda kalan bölümü'; 2.'vücudun belden aşağısına giyilen, değişik biçimlerde, genellikle kadın giysisi'; 3.'giysinin alt kenarı'; 4.'çadır,kanepe örtüsü gibi kumaştan yapılmış şeylerin yere sarkan bölümü'; 5.'dağ, tepe, yığın gibi yamaçlı şeylerin alt bölümü'; 6.'yağmur sularının, çatının bazı yerlerinde içeri sızmasını önlemek için yapılan örtü' ~Az *ətək.*- Tkm *etek.*- TatK *itek.*- Nog *etek.*- KKlp *etek.*- Kzk *etek.*- Krg *etek.*- Tar *etek.*- Hal *ätäk.*- Alt, Tel, Kuğ, Şor *edek.*- Tuv *edek.*- Hak *idek.* Orta Türkçeden başlayarak kullanılır (*etek*). Eski Kıpçakçada da *etek* olarak geçer. Kökünü bilmiyoruz. Ramstedt (Formenlehre 139) **ätä-, ät* ve Moğolca *ete-* ' der Erde entlang schleppen' biçimleriyle karşılaştırmıştır. Çuvaşçada eteğe *arak, arka* adı verilir. Egorov (ĔS 30-31) bu adı Türk diyalektlerinde yaşayan *etek* biçimiyle birleştirmiştir. Ancak bu birleştirme ses açısından olanaksızdır. Türkçeden Suriye Arapçasına da geçmiştir (Halasi-Kun: AO 5: 23). Räsänen: LTS 160; V 52 a; Clauson : ED 50 a; İlliç-Svitıç : VJa 6, 1963, 53; Sevortyan :ĔSTJa 1974, 313 ; Doerfer : KhalMat 293 (< * *pätäk).* (TDES s. 140).

309) Etük: çizme, pabuç (222r3).

Edük : Bkz. 305.

310) Gevher: mücevher, gevher, inci (3r9).

Gevher – Güher : (< Fars. gevher – guher) 1. Cevher, mücevher, elmas, inci. 2. Bir şeyin özü, esâsı, varlığındaki değişmeyen aslî maya, cevher. 3. Ebced hesâbında sâdece noktalı harflerin hesaplanması sûretiyle düşürülen târihlerde hesâba giren noktalı harfler, cevher (Kubbealtı Lugati).

311) Ġull: boyunduruk, boyna takılan şey (154r5).

312) Gül-āb: gülsuyu (80v10).

Gülab : (< Fars. gul ve āb "su" ile āb-ı gul > gul-āb) Gül suyu (Kubbealtı Lugati).

313) Ḫalḫāl: halhal, ayak bileziği (223v2).

Halhal : (< Ar. ẖalẖāl) 1. Kadınların, özellikle Arap kadınlarının ayaklarına taktıkları gümüş veya altın halka, ayak bileziği. 2. Kadınların süs için taktıkları halka, bilezik (Kubbealtı Lugati).

Hasan Eren'e göre : *Halhal* : 'kadınların ayak bileklerine taktıkları bilezik'. Ağızlarda *helhel* olarak da geçer. < Ar (Suriye) *ẖulẖâl, ẖilẖâl* 'anneau d'argent que les femmes portent aux chevilles'. Tietze (Ar) *halhal* üzerinde durmamıştır. (TDES s. 171).

314) Ḥınā: kına (13r8).

Hınna – Hına : (< Ar. ḥinnā') Kına (Kubbealtı Lugati).

315) Ḫil'at: elbise hil'at (47v11).

Hil'at : (< Ar. ḫil'at) Pâdişahlar ve vezirler tarafından birine iltifat veya mükâfat olarak giydirilen, kürklü veya işlemeli kıymetli kaftan (Kubbealtı Lugati).

316) Ḥulle: cennette giyilen elbise (5v11).

Hülle – Hulle : (< Ar. ḥulle) (Kubbealtı Lugati).

317) Isırġa: küpe (48r13).

< *ısır-ga*

Tuncer Gülensoy'a göre : *Isırga* : 'Küpe' =OT. *ısırga* (DLT) < *ısır-ga* ~Çağ. *isirga;* DT. *İsarga* AH. *Sirga, isirga, ısırga* Tarj. *ısırgak.* Tuhf. *Isırga, sızga.* An.ağl.: ısırga (*DS.VII,* 2491) ~ ısırga (Trkm., Hak., Sag.), ızırga (Hak.), isirga (Özb.), ıtırga, ıtarga (Yak.) < **ısırga* (Bk. T.Tekin, *Mak.I,*25, 88; *ktla.)* (TTTSKBS: 419).

318) 'ıṭr: koku (233v20).

Itır – Itr : (< Ar. 'iṭr) 1. Güzel koku. 2. Itır çiçeği (Kubbealtı Lugati).

319) İḥrām : ihram (189v3).

İhram : (Ar. ḥarem "haram olmak"tan iḥrām) 1. din. Hacca veya umreye giden bir müslümanın Beytullah'a saygı göstermek maksadıyle, mübah olan şeylerden bâzılarını hac

veya umre müddetince kendisine haram etmesi. 2. din. Hacceden müslüman erkeklerin dikişsiz, beyaz bir peştemal ve omuza alınan bir havludan, kadınların ise bolca bir elbiseden ibâret olan ve kefeni andıran kıyâfetleri. 3. Yer, sedir, minder vb. üzerine serilen yün yaygı. 4. Arapların sıcaktan korunmak amacıyle büründükleri dikişsiz, beyaz yün çarşaf. (Kubbealtı Lugati).

320) ‘imāme: başa sarılan sarık, tolga, miğfer (183v14).

İmame – Amame : (< Ar. ‘imāme) Sarık (Kubbealtı Lugati).

321) İs : koku (120v1).

Tuncer Gülensoy’a göre : *İs* : ‘İs, kandil dumanı’ =OT.*iş* (DLT), *işlen- ~ısla* <*ıs ~ış (T.Tekin) ~ ıs ‘koku’ (Trkm.), ıs ‘is; duman,kurum’ (Yak.) < **ış,* ıs ‘is, duman’ (Kzk.,Tuv.,Alt.,Hak.) < **ış,* ış ‘koku’ (KarL.), iyis ‘koku’ (Kum.,Krç.-Blk.) < **ıys* < **ıs,* iş (Kırg.), ış ‘duman’(Alt.) (*ATS* 88)= tütün, his ‘is, lamba isi’ (Az., Ker.) (*<hıs) (KrTS),* yıs ‘koku’ (Bar.), yıs ‘koku’ (Bşk.) =Moğ. *isü* ‘is, kutum’, Hal.*is* ay. (TTTSKBS: 439).

322) Kāfūr: güzel koku, misk (63r15).

Kafur – Kafuru : (< Ar. kāfūr, ses türemesiyle kāfūru) Hindistan ve Çin’de yetişen kâfur ağacının (Laurus camphhora) zamkından elde edilen ve hekimlikte kullanılan beyaz, yarı şeffaf, kolaylıkla parçalanır ıtırlı madde [Eski edebiyâtımızda sevgilinin gerdanı için kullanılırdı] (Kubbealtı Lugati).

323) Ḳālā: kumaş (95r2).

Kal’ a : (< Ar. ḳal‘a) Kale kelimesinin eski metinlerde geçen asıl şekli (Kubbealtı Lugati).

324) Ḳar(ı)n: karın, göbek, kumaş (4r16).

Clauson’a göre : *Karın* : göbek, karın; rahimden içeri genellikle daha özel kuruğsak ‘mide’ ve bağırsuk “bağırsaklarına” kelimelerinden daha spesifik, özel beden ve içeriğinin alt kısmı için kullanılan genel bir terimdir. (EDPT 661).

Tuncer Gülensoy'a göre : *Karın* : 'İnsan ve hayvanlarda gövdenin kaburga kenarlarından kasıklara kadar olan ön bölge' =ET., OT. *karın (EUTS,* 168; DLT, KB) < *kar* 'omuz, kolun üst kısmı' (*EUTS,* 166)+*(ı)n*. Tü. *karın* = Çuv. *pize* =Zaza. *hişe* (o.Özer, 112) ~ garın (Az., Trkm.), karın (Bşk., Kzk., Kırg., TatK.), karin (Özb.), kerin (Uyg.) *(KTLS),* xırın (Soy.), xarın (Yak.), xirem (Çuv.) *(Rasanen) = korhak* (Bşk.), *askazan (*Kzk.), *aş kazan* (Kırg.), *korsak* (TatK.) (*KTLS)* (TTTSKBS: 469).

Hasan Eren'e göre : *Karın* : 1.'insan ve hayvanlarda gövdenin kaburga kenarlarından kasıklara kadar olan ön bölgesi'; 2.'döl yatağı, rahim'; 3.'mide'; 4.*yer*.'iç, gönül,akıl'. ~Tkm *garın* 'mide; karın; göbek; döl yatağı, rah,m'.- TatK *karın*.- Bşk *karın*.- Nog *karın*.- Kzk *karın*.- KKlp *karın*.- Krg *karın.*- Özb *korin*.- Alt, Tel, Şor, Sag, Koy, Kaça, Küer *karın*.- Hak *xırın*.- Tuv *xırın.*- Tof *hırım.*- Yak *xarın.*- Çuv *xırăm*.Çuvaşçada sondaki *–n* yerine *–m* geçtiği göze çarpıyor. Çuvaşçada buna benzer birtakım örnekler geçer. Bu yolda daha çok bilgi almak için bk. *kurşun*. Eski Türkçeden başlayarak kullanılır (*karın*). Orta Türkçede *karın* biçimi geçer. Eski Kıpçakçada da *karın* olarak kullanılır. Hasan Eren 'Kökünü bilmiyoruz' demiştir. Németh'e göre (Berzeviczy Arm 86; Csoma Arm 88), Sumerce *agarin* 'döl yatağı' biçimiyle birleştirilmesi yanlıştır. Ligeti (NyK 49: 235) Moğolca *qarbisun* 'uterus' ~qarbing biçimleri yanında Türkçe *karın* sözünü de saymıştır. Şçerbak (GrOJaTT 108) *karın*'ın *karı-* kökünden geldiğini ortaya atmıştır. Egorov (ĔS 314) Şçerbak'ın açıklamasını vermekle yetinmiştir. Doerfer (TMEN 652) *karın*'ı *burun, taban, bıkın, erin, boyun* gibi *–n* ekiyle yapılmış türevler arasında saymıştır. Joki (LwSS 166-167) Radloff'a uyarak *karın* biçimiyle diyalektlerde 'bağırsak, göden' olarak kullanılan *karta* arasında yakınlıktan söz etmiştir. Bk. Zajaczkowski : Sufisksy 79; Räsänen : V 238 a; Clauson : ED 661a. Boev'e göre (Bez 15: 11), Bulgarca *korem* eski Bulgarların dilinden kalma bir biçimdir.ĔSTJA 1997, 321-323. (TDES s. 213).

325) Kėçelik: gecelik, gece için, gece vakti (15r16).

< *keçe* + *lik*

Keçelik (hlk.): 'Hamamlarda soyunma yeri' (Kubbealtı Lugati).

326) Kеdim / Keyim : giyim, giyecek (79r3, 93v4).

Clauson'a göre : *Ke:d* : uygulamada tek bir hareketle giysiyi içine koymak, giymek manasına gelmektedir. (EDPT 704).

327) Kefen: kefen (19r21).

Kefen : (< Ar. kefen) Gömülmek için hazırlanan bir müslüman ölüsünün kabre konmak üzere yıkandıktan sonra sarıldığı amerikan bezi, kefin (Kubbealtı Lugati).

328) Kefenlik: kefenlik (224v2).

< kefen + lik.

329) Kettan : keten (45v12).

Kettan : (< Ar. kettān) Keten sözünün eski metinlerde kullanılan asıl şekli [Ketenin gece açık bir yerde mehtâba karşı bırakılırsa çürüyeceği inancı dîvan edebiyâtında çok işlenen bir mazmun olmuş ve kettan ile mehtap berâber kullanılmıştır]. (Kubbealtı Lugati).

330) Kilim : aba, hırka; kilim (238v19).

Bkz. 101. Kilim.

331) Kin : güzel koku, misk (68r20).

Kin : 'misk', misk-geyik ve misk-sıçan gibi hayvanlarda salgılanan inci gibi değerli olan; bir ya da iki kuzeydoğu dilinde karşımıza 'misk' olarak çıkar. (EDPT 725).

332) Kiyiz : keçe (101v15).

< ET., OT. *kidiz ~kiwiz ~küwüz (EUTS;* DLT) *kiyiz* 'keçe' < OT. kidiz, kidiz, kigiz; xevis 'halı' < Moğ. kebis. Sçerbak, Symbolac Turcologicae: *Studies in Honour of Lars Johanson On His Sixtieth Birthday 8 March 1996.*İstanbul 1996, 246 S.(s. 199-203). T.Tekin (*Mak.II,* 497): OT kidiz ile Moğolca *kebis* bir ve aynı değildir. 'Keçe' anlamındaki Türkçe sözcüğün ET'de kigiz biçimi yoktur. Bu nedenle de Mo. *Kebis* sözcüğü bu dilde ET'den alıntı olamaz. kiz , bk. kız, Tü. kız > Kürt. *kiz* (*DAO,* 291; *kiz ap* 'amca kızı'; *kiz hal* 'dayı kızı'; *kiz met* 'hala kızı' [Karlıova-Cibran aşireti]) (TTTSKBS: 529).

333) Konç : çizme boynu (222r3).

Konç : (Tatarca'dan Türkiye Türkçesi'ne geçmiştir) Ayağa giyilen şeylerin ayak bileğinden baldıra doğru çıkan kısmı (Kubbealtı Lugati).

Tuncer Gülensoy'a göre : *Konç*: 'Ayağa giyilen şeylerde ayak bileğinden baldıra doğru bölüm' An.ağl.: *koncı, kunçı, kunsi* 'kendirin sapları'; *koncik, konce, konçuk'* cep' (*DS.VIII,* 2916) ~ konç (Kom., Oyr., Tel.,Kırg., Alt.), konç (Bar.), konca (Çağ.), konış (KKlp.,Kzk., Nog.), kanç (SUyg.), kunıç (TatK.) (>Çuv. *kunça*), kunuç (Tob.), kunıs (Bşk.), gonç (Trkm.), h,oncu (Tuva), kunça (Çuv.) < TatK. ~Tung. Lam. *konçen* Olça. *honsa (*Rasanen, *V* 279) Nişanyan (*SS*, 244): konç= ET ? *konç* ayakkabının topuktan yukarı olan kısmı (XIV) (TTTSKBS: 538).

Hasan Eren'e göre : *Konç* : 'çizme, edik, çorap gibi ayağa giyilen şeylerde ayak bileğinden baldıra doğru olan bölüm' ~Tkm *gönç*.- Nog *konış*.- Krg *konç*.- Kzk *konış*.- KKlp *konış*.- TatK *kunıç*.- Bşk *kuŋıs*.- Alt, Tel *konç*.- Tuv *xonçu*.- Çuv *kunça*. Tatarcadan geçmiştir. Balkarlar *konç* yerine *çuruk baş* sözünü kullanırlar (*çuruk 'çizme')*. Sagaylar konca *törey* (ve *turay*) adını verirler (< Moğ *türei*). Benzing'ın Çuvaşça *kunça*'yı Türkmence *kȭn* 'deri' biçimiyle birleştirmesi yanlıştır (PhTF 1: 704). Egorov ĔS 118) da yanlışlıkla *konç*'un *kön* (> *gön*) kökünden geldiğini yazmıştır. Räsänen: LTS 58. bk. 204; StO 28, 3: 11; v 279 a. (TDES s. 251).

334) Ḳöŋlek: gömlek, elbise (20r1).

Clauson'a göre : *Könlek* : 'könle-' ile doğrudan semantik bağlantısı vardır "gömlek" kelimesinin . gömlek, kalp üzerinde olan, giyilen giysi. Çağdaş lehçelerde daha geniş anlamları vardır. (EDPT 732).

335) Közgü : ayna (80v8).

< *kö-z/r- gü.

336) Ḳumāş: kumaş (228r7).

Kumaş : (< Ar. ḳumāş) [Kelime Türkçe'den Balkan dillerine ve Rusça'ya da geçmiştir] İpek, yün, pamuk vb. malzemeden makine veya tezgâhlarda dokunmuş her türlü dokuma (Kubbealtı Lugati).

Hasan Eren'e göre : *Kumaş* : 'pamuk, yün, ipek gibi şeylerden makinede dokunmuş her türlü dokuma' ~Nog *kumaş*.- TatK *kumaç*. Arapça *–ş* Tatarcada *–ç'*ye çevrilmiştir (Brockelmann: OGM 5. § e).- KKlp *kumaç*.- Alt, Şor *kumaş*.- Sag, Koy *kumaş*.- Çuv

*xămaç.*Rusçadan geçtiği anlaşılıyor. < Ar *qumāş.* Farsçada da *qumāş* ‘silken cloth; fine linen; merchandise, goods, stuff’ olarak kullanılır. Littmann’a göre (Tschudi Arm 123/206) Arapça *qumâş* ‘Tuch’, ‘ any kind of tissue ‘ Türkçeden alınmıştır. Ancak Doerfer (TMEN 1526) Littmann’ın Arapça (ve Farsça) *qumāş*’ın Türkçeden geçtiği yolundaki teze karşı çıkmıştır. Türkçeden Bulgarca, Sırpça, Arnavutça, Rumca, Rumence gibi Balkan dillerine de geçmiştir. Rusça *kumač*’ Türk diyalektlerinden alınmıştır (Vasmer: REW 1: 692). Brockelmann: OGM 5. § e; Egorov: ĔS 291; Tryjarski: Hungaro-Turcica 291; Škaljić: Turc 424; Skok: EtRj 2: 232; Andriotis: EL 171. (TDES s. 266).

337) Ḳur: kuşak (46v16).

Kur 1 (hlk.) : ‘Kuşak’ =ET. *kur* ~OT. *kur* ‘kuşak’ (DLT) < kur ~kur (Çağ.; Alt.; Tel, Tar., Leb., Şor., KKırg., Sag., Koyb., Kom., Uyg., Osm.) Tü. > Kürt. *kur* ‘(erkek) çocuk’ (*KTS,* 217; *DAO,* 306) (TTTSKBS: 569).

338) Monçuk: boncuk, kolye (114v16).

Boncuk : (Eski Türk. monçuk; kökü belli değildir) Cam, plastik vb. maddelerden yapılan ortası delik, renkli küçük tâne (Kubbealtı Lugati).

339) Na’leyn : ayakkabı (20v10).

Na’leyn : (< Ar. na‘l “ayakkabı” ve tesniye eki -eyn ile na‘leyn) Bir çift ayakkabı, nalın (Kubbealtı Lugati).

340) Nigin : yüzük (249v5) (hatem-i zerrin).

Nigin : (< Fars. *nigin*) 1. Yüzük, yüzük kaşı. 2. Yüzük şeklinde mühür, mühür (Kubbealtı Lugati).

341) Niḳāb: peçe, yüz örtüsü (67r1).

Nikap – Nikab : (< Ar. niḳāb) 1. Yüz örtüsü, peçe. 2. Örtü, perde (Kubbealtı Lugati).

342) Ötük : ayakkabı (150r18).

Bkz. 305. Etük .

343) Pelās : aba, çuha (154r5).

Palas – Pelas : (< Fars. pelās) 1. Aba ve çul gibi kaba yünden dokunan şeyler ve özellikle bunların eskileri. 2. Kaba dokunmuş kilim, cicim. (Kubbealtı Lugati).

344) Ṣūf :: deve yününden elbise (193r7).

Suf : (< Ar. ṣūf) 1. Yün, sof. 2. Yün dokuma, yünlü (Kubbealtı Lugati).

345) Sündüs: üzeri altın ve gümüşle işlenmiş ipekli kumaş (148r18).

Sündüs : (Ar. sundus) Dokumasında altın ve gümüş teller bulunan, parlak renkli ve değerli bir ipek kumaş çeşidi. (Kubbealtı Lugati).

346) Sürme: sürme (183v10).

Clauson'a göre : *Sürme* : Ortaçağ döneminden önce kaydedilmiş olmakla modern anlamı yaygın olarak bilinen, anlamı muhtemelen antimon, göz damlası manasındadır. (EDPT 852).

Sürme : (Fars. surme) [Kelime Türkçe'den Balkan dillerine de geçmiştir] Süs amacıyla kirpik diplerine sürülen siyah toz (Kubbealtı Lugati).

Tuncer Gülensoy'a göre : *Sürme* : '1.Sürmek işi;2. kirpik diplerine sürülen siyah bıya' <*sü-r-me*. An.ağl.: *sürme* 'yün dokumalarda kimi motiflerin altına çizgi biçiminde çekilen süs' (DS.X, 3721). Tü. >Rus. *sür'ma* ~ sürme (Kzk., Trkm.), sürmü (Az.,Özb.,Uyg.), sörmü (TatK.), surma (Kırg.), hörma (Bşk.) (TTTSKBS: 825).

347) Tāc: taç (7r9).

Taç – Tac : (< Fars. tāc) (Kubbealtı Lugati).

348) Taraḳ: tarak (161v19).

< *tara-k / targak* "tarak" (EDPT: 539).

Tarak : (Eski Türk. tarġak < tār-mak "dağıtmak, yaymak") (Kubbealtı Lugati).

Tuncer Gülensoy'a göre : *Tarak* :'Saçların, sakalın, hayvan tüylerinin karışıklığını gidermeye veya kadınların saçlarını tutturmaya yarayan dişli araç' =ET.,(KT.,Uyg.) *targak (EUTS)* ~OT. *targak* (DLT) < *tar-(a-)+(g)ak.* An.ağl.: *tarak* '1.avlu korkuluğu; 2.kağnı yanlarındaki parmaklıklar; 3.dokuma tezgahlarındaki mekik; 4.tarla ekildikten sonra tohumu örtmeye yarayan dişli ağaç; 5.deve hamutlarındaki tahta bölümlerin deliğine geçirilen ağaç parça; 6.taş yontmaya ve düzeltmeye yarayan bir çeşit demir araç; 7.istiridye' *(DS.X,*3831) ~ tarak (Bşk., Kzk., Kırg.,TatK., Uyg.), tarak (Özb.), tarağ (Ker./*KrTS,* 328), darak (Trkm.), darag (Az.) (TTTSKBS: 860).

349) Taylasan: başa ve boyna sarılan şal (245r20).

Taylasan : (< Ar. ṭaylesān) Sarığın omuza sarkan ucu, daylasan, dalyasan (Kubbealtı Lugati).

Hasan Eren'e göre : *Taylasan* > *dalyasan* : 'sarıkların omuz üzerine dökülen ucu'. Ağızlarda *taylasan* 'gelin başlığı' olarak geçer. < Ar *ṭaylasân*'ın Türkçede *dalyasan*'a çevrilmesinde kullanılan Türkçe *dal*'ın analojik baskısı göz ardı edilemez. Dozy: Noms des vétements 278-280. (TDES s. 399).

350) Toḳa: toka (148v10).

Tuncer Gülensoy'a göre : *Toka* : 'Demir halka;çember' =OT. *toku* 'kemer tokası, toka' (DLT) < **to-k+u(a).* Çağ.: *toka, tokka (Seng.* 181r.25;PdC., 240). An.ağl.: *toka, tokalak,tokmak* '1.İplik makarası; 2.Bilye; 3.Topaç; 4.Taze mısır koçanı' *(DS.X,* 3946). Tü. >Zaza. *toqe, towke,*'saç tokası, toka' (*ZTS,* 360); Ar**.** (Mıs.) *tüka (ALTK,* 131) ~ toga (Kom., Kzk.), toğa (Kzk., Kom., Bar., DTü.), togay (Krç.), togga (Az.), toğo (Kırg.), toka (Özb.,Trkm.) = *taralga* (Uyg.), *taralğı* (Bşk.), *ilmak* (Bşk.), *ayıl* (Bşk.), *ayılbas* (Kzk.) (TTTSKBS: 903).

351) T/ṭon : don, elbise (12r21).

to:n (d-) : 'dış, giysi', en modern dilde palto için giyim anlamını karşılar.(EDPT 512)

Don: (Eski Türk. tōn "elbise") 1.Vücûdun belden aşağı kısmına ve tenin üstüne giyilen iç çamaşırı, külot. 2. E.T. Türk. ve halk ağzı. Elbise. 3. At tüyünün rengi. 4. teşmil. Görünüş, kılık. (Kubbealtı Lugati).

Don 1: ‘iç çamaşırı; elbise , üst baş’ < ET. **ton** ‘giysi, elbise; kürk’; Uyg. ***tōn*** < **** tōn*** **. An.ağl.: *don, donah, donak*** ‘iç çamaşırı, gelin elbisesi, kadın elbisesi’ (*DS.IV,*1558); ***dona gir-, don değiştir-*** ‘renk, biçim, kılık vb. değiştirmek’ (*YK S,* 32) ***~donak*** ‘töreni’ ~dōn (Trkm.), tōn (DoğuTü.), ton (Çağ., Blk., Alt., Tel.), tun (TatK.), tom (Çuv.), tum (Çuv.) Räsänen (*V 488*): < Sak. *Thauna* ‘Kleid’, Eren (*TDES* 119) Räsänen’in görüşünü kabul eder. Tuncer Gülensoy Hasan Eren’in ‘‘Ancak, Türklerin, giyim, giysi’ gibi bir kavram için yabancı bir karşılık kullanmaları kolay kolay düşünülemez, Çinceden alındığı yolundaki sav da düşndürücüdür’ şeklinde fikrini sunmuştur. (TTSKBS: 298).

Hasan Eren’ e göre: *Don* : 1.’giysi’; 2.’bacaklara geçirilen iç giysisi’. Eski kaynaklarda ‘giysi’ olarak geçer. ~Tkm *dōn* ‘giysi’. – Blk *ton* ‘kürk’. – KKlp *ton* ‘kürk’. – Kzk *ton* ‘kürk’. – Nog *ton* ‘kürk’. – Krg *ton* ‘gocuk’.- Alt, Tel *ton* ‘kürk’. – TatK *tun* ‘kürk’.Eski çağlardan başlayarak ‘giyim, giysi’ olarak kullanıldığını biliyoruz. Orta Türkçede de ‘giysi’ olaak geçer. Eski Kıpçakçada da ‘giysi, giyim’ ve ‘kürk’ olarak kullanılır. Rusçaya *tun* olarak geçmiştir. Vasmer (REW) etimolojisini vermemiştir. Yaygın bir inanca göre, Sakacadan alınmıştır. (*thauna* ‘giysi’). Ancak, Hasan Eren’ e göre Türklerin ‘giyim, giysi’ gibi bir kavram için yabancı bir karşılık kullanmaları kolay kolay düşünülemez. Çinceden alındığı yolundaki sav da düşündürücüdür.

Lüders: ABAW 1936 ; Gabain : AG 342; Ligeti: JA 1938, 190; MNy 54: 443; Németh Arm 324; Joki: LwSS 330-331; Bodrogligeti : TDAY 1966, 237; Räsänen :: StO 25, 1: 11; V 488 a; Doerfer: TMEN 990; UAJb 39: 65; 40: 246; Bailey : BSOS 7 : 512 ; 11 : 793; Menges: Oriens 18-19: 256; EZKM 70: 46; Introduction 171; Abaev: ÊS 3: 337; Clauson : ED 512-513 ; Tietze : ZBalk 18 : 169/64; Erdal: Word Form 36; Şirvaşidze : ST 1, 1989, 63. (TDES s.119-120).

352) Tonluḳ : elbiselik (68v2).

Donluk : 1. Eskiden don yapılan altı endâzelik çuha veya kalın bez. 2. Yeniçerilere verilen elbise parası, câme-bahâ, kaftan bahâsı. (Kubbealtı Lugati).

353) Torḳa: ipekli kumaş (70v12).

Clauson’a göre *Torku : (torko)* : “ipek kumaş” anlamındadır ve belki Moğolcadan erken bir alıntıdır. Uygur, Karahanlı, Çağatay ve Kıpçak sahalarında *torku, torğu, torğa* biçimlerinde görülmektedir (EDPT 539).

354) Üstemlıġ: kemerin başına, tokalara işlenen altın ve gümüş süslü olan eyer (106v20).

< *üste-m+lik/lig*

Clauson’a göre: *Üstem* < *üste-* “birşeyi birşeyin üzerine koymak” anlamındaki fiilden türemiştir (EDPT 242).

355) Yağınlıḳ: yağmurluk (30r11).

< *yag- ın + lık* "yağmurluk".

356) Yağu: yağmurluk (224v3).

357) Yaḳa : yaka (48r2).

1.Yaka: Temel anlamıyla 'kenar veya çerçeve' olan herhangi bir şey, fakat daha özel bir anlam ifade edecek olursa ilk dönemlerde bir giysinin tasma, boyun kısmını oluşturur manasını taşırdı. (EDPT 898).

Yaka : (Eski Türk. yaka "uç, sınır", yak-mak "yakın olmak"tan) [Kelime Türkçe'den komşu dillere de geçmiştir] 1. Giyeceklerin boynun etrâfına gelen kısmı ve bu kısma eklenen türlü biçimdeki parça. 2. Kıyı, sâhil. 3. Semt. 4. Eğik arâzi, dağ yamacı. 5. inşaat. Saçaklarda suyun içeriye sızmasını önlemek için olukla kiremit arasına konan mâdenî levha. 6. inşaat. Çatıda baca kenarında etek parçasını tutturmakta kullanılan mâdenî şerit. 7. deniz. Yelkenlerin kenarları ve köşeleri. (Kubbealtı Lugati).

Tuncer Gülensoy' a göre: *Yaka* : '1.Giysilerin boyna gelen, boynu çeviren bölümü; 2. giyeceklerin boyna gelen bölümüne eklenen ve türlü biçimlerde olan parçası; 3. kıyı, kenar, taraf ; 4. eğik yerey; 5. yapıların saçaklarında, suyun içeriye sızmasını önlemek için kiremitlerin altıyla oluk arasına konulan metal levha; 6. semt' = ET. *yaka* 'taraf, yan, civar' (*EUTS*, 280); *yaka* 'yaka; şef, reis, iktidar' (*ETG.*, 307: *yakıl-* 'yaklaşmak') ~OT. *yaka* 'elbise yakası' (DLT) < **ya-k-* 'yaklaşmak'+ *-a* [Tü. *ya-n, ya-k+(ı)n, ya-k+la-ş-* vb. aynı kökten gelmiştir.] An.ağl.: *yaha, yah,a* (*DS.XI, 4126); yaka* '1.yan, yön; 2. semt; 3. sırt, bayır; 4. kıyı; 5. kadın memesi' (*DS.XI, 4127*) Tü.> Moğ. (*KWb.*, 463-464): *caka* Öteki komşu dillerdeki alıntıları için bk. Doerfer, *TMEN 1802);* Ar. (Fil., Mıs.,Sur.) *yāḳa;* (Ir.) *yāxa* (*ALTK*, 135); Kürt, Zaza. *yaxe, yaka* (*DAO*, 506; *ZTS*, 413); KbRum. *yiakhás*

~ yaka (1) 'elbise yakası' (TatK.,Trkm., Uyg.), yaka (oyr.), yakka (Alt.), yaka (Özb.), yaha / yahalıg (Az.), yahka (SUyg.), yağa (Bşk., Krm., Nog., Küer., Bar.), caga (Krç.), caka (Kırg., Alt.), Çaga (Şor., Koyb., Sag.), cağa (Yak.) [< Moğ. (*KWb.*,463): *caka*], jağa (Kzk.,KKlp.), sağa (Yak.), śuha / śuga (Çuv.) Yaka (2) 'kıyı, kenar' (Trkm., Uyg.), yaka (Özb.), cēk / ceek (Kırg.), jağa (Kzk.), iyek (Kzk.) (TTSKBS: 1034).

358) Yaşmaḳ: başörtüsü, yaşmak (29v12).

< yaş- mak.

Tuncer Gülensoy'a göre : *Yaşmak* (hlk.): 'Başla birlikte yüzü,ağı kapatan örtü' <ET.,OT. *yaş-* 'örtmek,kapatmak, gizlemek' (DLT) *+-mak.* An.ağl.: *yaşmah, yaşmaklık (DS.XI* 4197). Tü. > Fars. *yaşmaq (*Doerfer, *TMEN* 1864); Ar. (Ir.) *yaşmag;* (Mıs.) *yaşmak;* (Sur.) *yaşmak (ALTK,* 136) (TTTSKBS: 1086).

Hasan Eren'e göre : *Yaşmak* : 1. *Esk*. 'kadınların ferace ile birlikte kullandıkları, gözleri açıkta bırakan, ince yüz örtüsü'; 2. *Yer*. 'başla birlikte yüzü, ağzı kapatan örtü' < *yaş-* + *-mak* eki. Eski ve yeni diyalektlerde *yaş-* 'gizlenmek, saklanmak, örtünmek' anlamında kullanılır. Türkçede *–mak* (~*-mek*) eki fiil köklerinden isim yapımında yaygın olarak geçer. Türkçeden Arapçaya *yaşmaq* olarak geçmiştir. Belli başlı komşu dillerde de Türkçeden kalma bir alıntı olarak kullanılır (Doerfer : TMEN 1864). Brockelmann : OGM 84. §. Türkçe *yaş-* köküne ilişkin bilgi almak için bk. Clauson: ED 976 b. (TDES s. 443).

359) Yeŋ :: elbise kolu, kol, dal (68v1).

Clauson'a göre : *Yen* : bir giysinin ucu; yen kelimesi fonetik değişiklikler yaşamıştır ama bu değişiklikler arasında 'yun' ve 'yin' arasına "yen" kelimesi de girdi. (EDPT 940).

Tuncer Gülensoy'a göre : *Yen 1* : 'Giysi kolu' =OT.*yeng* 'elbise yeni' (DLT) < **ye:n [<*ya:n* (krş. *yaka* < **ya-k+a)]* MA.:*yeng* (89-7). An.ağl.: *yen, yen, yin, yin (DS.XI,* 4244); *yennik* 'kolçak' (s.4248). Tü. >Fars. (Doerfer; *TMEN* 1904) ~ yen (Trkm.,Nog.,Alt.,Tar.,Özb.,Uyg.), yün (Uyg.), yin (Bşk.), cen, cen ucu (Kırg.), cin (TatK.), çen (Tuva), jen (Kzk.), sana (Çuv.), siex (Yak.) (TTTSKBS: 1119).

Hasan Eren'e göre : *Yen* : 'giysi kolu' ~ Tkm *yeŋ*.- TatK *jiŋ*.- Bşk *yiŋ*.- Nog *yeŋ*.- Krg *ceŋ*.- Alt, Tar *yeŋ*.- Özb *yeŋ*.- Tuv *çeŋ*.- Yak *siex*.- Çuv *śană*. Türkçe *y*-'nin Çuvaşçada *ś*'ye çevrilmesi kuraldır. Orta Türkçeden başlayarak kullanılır *yeŋ* olarak geçer. Kökünü bilmiyoruz. Türkçeden Farsçaya da geçmiştir (Doerfer: TMEN 1904). Räsänen: LTS 200; V 197 b; Egorov: ĔS 202; Clauson: ED 940 b; Doerfer; TMEN 1904 ; ĔSTJa (TDES s. 453).

360) Yençük: av için kullanılan bele bağlı torba (35v14).

< yen + çük.

361) Yüzük: yüzük (21v3).

Clauson'a göre : *Yüzük* : ince halka , bazı alışılmadık formlarla da karşımıza çıkmıştır: Kuzeydoğuda *yüstük, cüstük* gibi. Güneydoğu Türk.; Az.'de kelimenin "üzük" olarak geçtiğini görürüz. (EDPT 986).

Yüzük : (Eski Türkçe'den beri kullanılır; Türk lehçelerinde "eklem" anlamına gelen yüz kelimesinden küçültme ekiyle türetilmiştir: yüz+ü+k) [Kelime komşu dillere de geçmiştir] (Kubbealtı Lugati).

Tuncer Gülensoy'a göre : *Yüzük* :'1. Parmağa geçirilen genellikle metal halka; 2. Yüzük oyunu' =OT.*yüzük* 'parmağa takılan yüzük' (DLT) Eski Kıpç.: *yüzük.* [Fakat , *yüksük, yüksek* 'terzi yüzüğü'] <*yüz* 'uzuv' +*(ük)*. Tü. (Bulgar Tü.) >Mac. *Gyüszü (BTLU* 83) ~ yüzük/yüzik (Trkm.), yüzük (Bar.), yözek (TatK.), yözik (TatK.,Nog.), yözök (Bşk.), y0z0k, yözek (TatK.), yüstük (Oyr.,Tel.,Küer), yüvse (DTü,Trkm.), c0z0k (TatK.), çüstük (Sag, Koyb., Şor) <**çüs* 'eklem', çüsküк (Soy.,Tuva), çüstük (Soy.), düzük (Kzk.), jüzük (Kzk.), sütük (Yak.), sere (Çuv.), üsküк (Az.), üzük (Az.,Ker., Özb., Uyg.) < **yüzküк* < **yüsküк* < **yügsük* <**yüzük* <**yügsük* < **yüsküк* <**yügsük* **<** ***yüzük** < * *yügsük* (TTTSKBS: 1200).

Hasan Eren'e göre : *Yüzük* :'parmağa takılan altın veya gümüş halka' ~Az *üzük*.- Tkm *yüzük*.- Nog *yüzik*.- TatK *yözek*.- Bşk *yözök.*- Kzk *jüzük, düzük*.- Çuv *śĕrĕ* 'halka': *kuślă śĕrĕ* 'yüzük'. ~OT *yüzük.*Eski Kıpçakçada da *yüzük* olarak geçer. < *yüz* + -(*ü*)*k* küçültme eki. Türkçe *yüz* kökü, Tuva, Hakas ve Karagas diyalektlerinde *çüs* 'eklem, mafsal' olarak kullanılır (Räsänen: V 214 a). Altay, Teleüt diyalektlerinde 'yüzük' olarak kullanılan *yüstük* biçiminin *yüzlük'*ten geldiği açıktır. Tuvacada *yüstük* biçimi *çüstük* (> *çüsküк)*'e çevrilmiştir. Räsänen'in *yüzük*'ü *yüksük* biçimiyle birleştirmesi yanlıştır (Räsänen: MTS 119). Bk. *yüksük*. Teleüt diyalektinde *yüstük* yanında *süyeş* adı da kullanılır. Macarca *gyürü.*Çuvaş özellikleri taşıyan eski bir Türk dilinden kalma bir biçimdir. (Ligeti: TörK 21). Ligeti'nin belirttiği gibi, Clauson'un Macarca *gyürü* biçimine dayanarak başta *Ơ*'li bir biçimden söz etmesi yanlıştır. Komşu dillerde kullanılan alıntılara ilişkin bilgi almak için bk.Doerfer : TMEN 596; TLT 327. Yakutça *dörö* 'halka' biçiminin *yüzük* ile birleştirilmesi yanlıştır (bk. Egorov: ĔS 212). Yakutça *dörö (~törö)* Moğolcadan alınmıştır (Kałużyński : ME 96). Ramstedt : KSz 16 : 72 ; Joki : LwSS 363; Egorov : ĔS 212; Räsänen: V 214 b; Clauson: ED 986 b; Ligeti: MNy 54: 447-449; Németh Arm 319-330: ĔSTKJa 1989, 261-262. (TDES s. 462).

362) Zerrīn : altından yapılmış, altın (249v5).

Zerrin : (Fars. zer "altın" ve -in ekiyle zerin > zerrin) 1. Altından yapılmış. 2. Altın gibi sarı ve parlak olan. (Kubbealtı Lugati).

363) Ziynet : ziynet, süs, bezek (65v10).

Ziynet – Zinet : (< Ar. zinet) 1. Süs. 2. kısa (Kubbealtı Lugati).

2.2.13. YİYECEK / İÇECEK

364) Aryan: ayran (49v1).

Tuncer Gülensoy'a göre : *Ayran* : 'Süt veya yoğurt yayıkta çalkalanarak yağı alındıktan sonra kalan sulu bölüm ' =ET.,OT. *ayran* (DLT) ~Eski Kıpç. *Ayran* [< * *ayır-* < **adır*+*-an*] ~ ayran (Uyg.,Çağ.,Az.), ayran (TatK.), uyran (Çuv.), 0ren (Çuv.) ~Moğ. a*yir-ag (KWb*, 24) >Yak. *Arax* Tü. > Ar. (Sur.) *ayranbuz* 'buzlu ayran' (*ALTK*, 35); Rus. *uren* (*V*, 12 b) (TTTSKBS: 95).

365) Azuk: azık, yol yiyeceği (23r5).

Clauson'a göre : *Azak* : insan ya da hayvan için yolculukta kullanılmak üzere hazırlanan yiyecek manasındadır. (EDPT 282).

Tuncer Gülensoy'a göre : *Azık* : 'Yiyecek, azık' = OT. *azuk* (DLT) (DLT, KB) [< *azık*] ~ azık (MA, 52-2); azık (Alt./*ATS*, 231; TatK.), azık-*tülük* 'yiyecek' (Alt.), *kül* azık (Kırg.), azok (YUyg.), azık (Trkm.), azık-*avkat* (Özb.), ozak (TatK.), ozuk (Uyg.) Tü. >Ar (Cez.) *azek (ALTK*, 35) (TTTSKBS: 98).

366) Çaġ / ḳır: şarap (140r10).

Çakır- Çağır : (Eski Türk. çaġır) E. T. Türk. ve halk ağzı. Şarap, içki (Kubbealtı Lugati).

367) Dārū: İlaç (174v3).

İlaç : bkz. : 148.

368) Dūşāb: pekmez (133v21).

369) Etmek : ekmek (14v16).

Etmek (hlk.) 'Ekmek' (*TMES* , 92) bk. ekmek . Ekmek : 'Yenecek ekmek' < OT. *etmek ~etmek ~epmek ~ötmek* (DLT). An.ağl.: *ekmek aşı, ekmaşı (DS. V*, 1969); *emek* (s.

1732); *etmek, etmak, etmeh, etmeyh,* (s. 1799) ~ ikmak (Bşk, TatK.) Tü. > Ar. (Sur.) *ekmek* (*ALTK, 65*). (TTTSKBS: 325).

370) Ḫamir: hamur (134v13).

Hamir : (< Ar. ḫamir) Hamur, maya (Kubbealtı Lugati).

371) Ḫamr: şarap (16v21).

Hamr : (< Ar. ḫamr) Şarap (Kubbealtı Lugati).

372) Ḫarpuz : karpuz (12v18).

Karpuz : (Fars. ḫarbuz – ḫarbūze) [Kelime Türkçe'den Balkan dillerine de geçmiştir] 1. Kabakgiller familyasından, sürüngen gövdeli bir yıllık bitki. 2. Bu bitkinin çeşitli büyüklükteki iri, yuvarlak veya basık, dış kabuğu kalın ve yeşil renkte, içi kırmızı, etli ve sulu, çok çekirdekli meyvesi. (Kubbealtı Lugati).

Hasan Eren' e göre : *Karpuz* : 1. 'sürüngen gövdeli bir bitki'; 2. 'bu bitkinin iri ve sulu, tatlı meyvesi' ~Tkm *garpız.* – Nog *karbız.* – Blk *xarbız.* – KKlp *garbız.* – Kzk *karbız.* – TarK *karbıs.* – Kmk *xarbuz.* – Hak *arbuz.* – Tuv *arbuz.* – Çuv *arpuz.* Rusçadan alınmıştır. < Far *xarbuz, xarbuza, xarbūza* 'a water melon'. Başındaki *x-* sesi Türkçede *k-*'ye çevrilmiştir. Farsça *xāyagīna* > *xāygīna* > Türkçe *kaygana* örneğinde olduğu gibi. Çağdaş diyalektlerde dar bir alanda geçen *arbuz* biçimi açıklanmaya muıhtaçtır. (Bu biçim Rusçaya *arbuz* olarak geçmiştir.) Bu biçimin başındaki *k-* (veya *x-*) sesinin düştüğü göze çarpıyor. Eski bir sava göre, Türk diyalektlerinde kullanılan *arbuz* biçimi Moğolcadan alınmıştır. Buna karşılık bu biçimin Kıpçakça bir kalıntı olduğu yolundaki inanç bilim çevrelerinde büyük bir ağırlık kaznamıştır. Çağdaş diyalektlerde karpuza *tarbuz* adı da verilir: Krg *tarbız.* Kırgızlar *darbız* biçimini de kullanırlar . – Türkî *tarbuz.* – Yuyg *tarvuz*. Bu ad Moğolcada da *tarbus* olarak geçer. Bu adların Farsçadan geldiği açıktır: Far *tarbuz, tarbuza* 'a water melon'. Hindî alanında *xarbūza* ve *tabūza* (veya *tarbūz*) biçimleri kullanılır. Türkçede de *tar-baz* biçimi geçer.Hasan Eren Farsça *tarbuz* (~*tarbuza*) biçimi *karbuz* adından benzeşme (*assimilation*) yoluyla çıktığı yönündeki sav yanlış olduğu fikrindedir. (Tekrarlanan ünsüzlerin geçmediği bir sözde benzeşmeden söz edilemez.) Buna karşılık Hasan Eren *tarbuz* (~*tarbuza*) adının Sanskrit kökeninden geldiği yolundaki savı düşündürücü bulmuştur. (Sanskrit *trapusa, trapuṣa*).- Farsçada karpuza *hinduvāna* adı da verilir. (Bu ad 'hıyar' olarak da kullanılır.)

Türkçeden Balkan dillerine geçmiştir.: Big *karpuz*; Srp *karpuz;* R καρЛоύζι (BER 2 : 252-253; Skok: EtRj 2: 53; Andriotis : EL 150). Bouvat:: KSz 4: 320; Laufer: Sino-Iranica 444; Ramstedt: JSFOu 17, 5: 13; Pelliot: T'oung Pao 37: 86-90; 100-101; Halasi Kun: Köprülü Arm (1) 100-101; Dmitrev: Stroj 513; Ligeti:AOH 19: 163; Räsänen : V 156 a, 464 a; Egorov: ÊS 32; Şipova: STRJa 35; Kakuk: Hungaro-Turcica 286; Doerfer: TMEN 1382; Dobos:ALH 28:161; Monchizadeh:Xurāsān 460. (TDES s. 214-215).

373) 'ilāc: ilaç (174v3).

İlaç : (< Ar. 'ilāc) 1. Bir hastalığı, bir yarayı iyi etmek üzere içilmek, herhangi bir yolla vücûda verilmek veya dışarıdan sürülmek sûretiyle kullanılan maddelere verilen isim, em. 2. İnsanları ve bitkileri korumak için zararlı mikrop ve haşereleri imhâ etmeye yarayan madde. 3. Çâre, devâ, tedbir (Kubbealtı Lugati).

374) Kömeç: külde pişirilen çörek (14r11).

Clauson'a göre : *Kömeç (gömmeç)* : köm-; yanar, gömdü. SE Türki'de "kömeç" anlamı ; küliçinde pişmiş ekmek ya da benzeri bir şey. (EDPT 722).

Tuncer Gülensoy'a göre : *Kömeç* : 'Papatya veya ay çiçeğinde olduğu gibi, sapın yassılaşmış ve genişlemiş ucu üzerinde çiçeklerin yanyana toplanması biçimindeki çiçek durumu' =ET., OT. *kömeç* 'küle gömülerek pişirilen çörek" (DLT) < * *köm-(e)ç*. An.ağl.: *kömeç* 'ebegümeci'. *kömeç* 'balgümeci' *kömeç = kömbe* 'iki saç arasında ya da külde pişirilen ekmek' *(DS.VIII*, 2955). gömeç > gümeç (TTTSKBS: 552).

375) Ḳurut: keş, çökelek (93v1).

Clauson'a göre : *Kurut* : sert peynir, bir tür kullanılan kurutulmuş lor, yiyecek. (EDPT 648).

Kubbealtı Lugati'ne göre : *Kurut* : (Eski Türk. kurut < kuru-mak) E. T. Türk. ve halk ağzı. Kurutulmuş süt ürünü, kurutulmuş süzme yoğurt, kaynatılıp suyu alınan ayran kurusu, keş: "Kaymak kurutu."

Hasan Eren'e göre : *Kurut* : 'kurutulmuş sür ürünü'. Ağızlarda *gurut* biçimi de kullanılır. ~Az *gurud*.- Alt, Tel, Kaça *kurut*.- Hak *xurut*. Eski Türkçeden başlayarak geçer Orta Türkçede *kurut* 'keş, çökelek; yağı alınmış yoğurttan yapılan lor peyniri; kuru yoğurt'

olarak kullanılır. Eski Kıpçakçada da *kurut* biçimi geçer. < *kuru-* + *-t* eki. Türkçe *–t* ekinin süt ürünlerinin adlarında sıklıkla kullanıldığı göze çarpıyor. Bk. *yoğurt*. Türkçeden Moğolca, Farsça gibi komşu dillere de geçmiştir. Ramstedt : KWb 203 a; Doerfer: TMEN 1472; Şçerbak: JaS 143/317. Laufer : Sino- Iranica 235; Brockelmann: OGM 117. §; Ligeti: Tamura Arm 29; Räsänen: V 304 b; Clauson: ED 648; Eren : AOH 30 : 142-143 ; Tietze: ZBalk 18: 175/108; Hahn : CAJ 35 : 156 (<*kur-!*). (TDES s. 270).

376) Nān: ekmek (129v17).

377) Ötmek: ekmek (228v9).

Etmek : Bkz. 369.

378) Piyāle: kadeh (124v12).

Piyale : (< Fars. piyāle) İçki kadehi, şarap kadehi (Kubbealtı Lugati).

379) Şarāb-ı ṭuhūr: dini esaslara uyan saf şarap (202r11).

380) Şarāb: şarap (160r14).

Şarab : (< Ar. şerāb "içecek şey") 1. Meyve sularının ve özellikle üzüm suyunun belli usûllerde mayalandırılmasından elde edilen alkollü içki. 2. tasavvuf. İlâhî aşk (Kubbealtı Lugati).

381) Şeker: şeker, tatlı, helva (75v6).

Şeker : (< Fars. şeker < Hint.) [Kelime Farsça'dan Arapça'ya ve hemen bütün batı dillerine de girmiştir; eski metinlerde şekker biçiminde de kullanılmıştır] (Kubbealtı Lugati).

382) Şerbet: şerbet (5v10).

Şerbet : (< Ar. şurb "içmek"ten şerbet) 1. Meyve özü, su ve şekerle yapılan tatlı içecek. 2. Bâzı katı maddelerin sulandırılmış şekli. 3. Taş, çini, tuğla vb.nin aralıklarına akıtılmak için yapılmış sulu harç veya çimento. 4. eski. Sıvı hâlinde ilâç, bilhassa müshil (Kubbealtı Lugati).

383) Ṭa'ām: yemek, içecek (6v19).

Taam : (< Ar. ṭa‘ām) 1. Yemek, aş. 2. Yemek yeme (Kubbealtı Lugati).

384) Un: un (42v12).

Tuncer Gülensoy’a göre : *Un* : ‘Öğütülerek toz durumuna getirilmiş tahıl ve başka besin maddeleri’ = OT. *un* (DLT). Eski Kıpç.: un < * *ü- [< uw-]* ‘ufalamak’ + -n. ~un (Blk.,Nog., KKlp., Kırg., Alt., Tel., Şor., Sag.,As., Kzk., Özb., Uyg.), uvın/ün (Trkm.), 0n/on (Bşk.TatK.), hün (Hlç.) (TTTSKBS: 968).

Hasan Eren’e göre : *Un* : ‘öğütülerek toz durumuna getirilmiş tahıl’ ~Tkm *uvın*.- Blk *un*.- Nog *un*.- KKlp *un*.- Krg *un*.- TatK *on*.- Bşk *on*.- Hal *hūn*.- Alt, Tel, Şor, Sag *un*.- Çuv *śănăx* < * *yunuk* < *:* * *yun* < *un*. Başındaki *ś*- ikincil bir sestir (Ramstedt: KSz 16:71). Çuvaşça *śăvar* (~Türkçe *ağız*) örneğindeki *ś*- gibi. Çuvaşça *śănăx*’ın sonundaki *–x* bir küçültme ekidir. Çuvaşça *uyăx* (< Türkçe *ay*), *xĕlĕx* (< *kıl*), *kămrăk* (< *kömür*) örneklerindeki *–x* (ve *–k*) gibi. Orta Türkçeden başlayarak kullanılır (*ūn*). Eski Kıpçakçada da *ūn* olarak geçer. Ligeti (JA 1938, 192) ve Räsänen (LTS 189) Korece (Ligeti: “sino-coréen”) *pun* ‘un’ sözüyle birleştirmişlerdir. Ramstedt’e göre (AAScF B 27: 246), Korece *pun* Çinceden alınmıştır (Çince *fən* ‘un’). Joki (LwSS 366) Korece *pun*’un Çinceden geldiğini kabul etmişse de, Türkçe *un*’un Çince *fən* biçimiyle birleştirilmesine katılmamıştır. Ona göre, *un* (*ūn*) sözü Türkçe u*v-, ov*- kökünden de gelebilir.Esasen Bang (KSz 18: 14-15) da *un* sözünü *uv*- köküyle birleştirmeye çalışmıştı. Pelliot’ya göre (T’oung Pao 31:177), Türkçe *un* büyük bir olasılıkla Çinceden alınmıştır (Çince *fən* > Korece *pun* > **hun* > Türkçe *un*). Ancak Çince ve Korece verilerin Türkçe u*n*’la ilişkili olmadığı anlaşılıyor: Bilimsel yayınlarda *un*’un Türkçe bir türev olduğu ve *oğ-, ov-, uğ-, uv*- kökünden geldiği sık sık dile getirilmiştir. Örn. Räsänen (V 514 a) *un*’un *uğ*- kökünden geldiğini yazmıştır. Son olarak Vásáry (MNy 69:91; Hungaro-Turcica 246-247) de *un*’u *oğ-, ov-, uğ-, uv*- kökünden *–n* ekiyle yapılmış bir türev olarak açıklamıştır. Türkmence *uvın* biçimi bu açıklamayı doğrulayan sağlam bir tanıktır. Teleütçe *kulur* ‘un’ Moğolcadan alınmıştır (Ligeti: KSİNA 83 : 13 ;Eren: TM 19: 304). Sarı Uygurca *mén* biçimi Çinceden alınmıştır (Clauson : ED 766 b). Ramstedt : KSz 16: 71 ; Brockelmann: OGM 18. § ; Clauson : ED 166 b ;Eren: TDAY 1972, 254; TM 19 : 304 ; Räsänen : LTS 87 ; MTS 100 ; Menges : Jarring Arm 110, 111, 113, 114; Doerfer : UAJb N.F. 1: 96 ; Sevortyan : ĔSTJa 1974, 597. (TDES s. 423).

385) Yandaḳ şekeri: kudret helvası (118v9).

386) Yegü: yiyecek, aş, yemek (80r11).

1.yégü : yé:- gıda. KB’ de (bir misafir geldiğinde) içür bér yégü denilir yani; gelen misafire , kişiye yemek vermek, su içirmek gerekir. (EDPT 911).

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Kısasü'l-Enbiya'da tespit ettiğimiz insan yapımı nesne adlarını, yapılarına göre insan yapımı nesne adları (kök halinde olanlar, isimden isim yapan eklerle kurulanlar, fiilden isim yapan eklerle kurulanlar, Türkçe kökenli olmayanlar/kökeni tartışmalı olanlar) ve kültürel alanlarına göre insan yapımı nesne adları olmak üzere iki ana başlık ve bunların alt başlıkları altında topladık. Elde ettiğimiz verileri sayısal değerlerle grafikler üzerinde gösterdik. İlk olarak yapılarına göre insan yapımı nesne adları ana başlığı altında isimden isim yapan eklerle kurulan kelimelerin sayısal verilerine göz atalım; grafiğe baktığımızda (-)Aç, (-)Ar, (-X)ng, (-)gAk, (-)mAn ekleriyle kurulan kelimelerin birer tane olduğunu görüyoruz. (-)çAk/(-)çUk ekleriyle kurulan kelime sayısı iki ; (-)An/(-)In, (-)Çı, (-)dUrUk ekleriyle kurulan kelimelerin üçer tane olduğunu ve (-)lXk ekiyle de on bir tane kelime kurulduğunu görüyoruz. Bu durumda 14.yüzyıl Harezm sahasında verilmiş olan Kısasü'l-Enbiya'da isimden isim yapan eklerle kurulan insan yapımı nesne adlarında en az (-)Aç, (-)Ar, (-X)ng, (-)gAk, (-)mAn eklerinin, en fazla (-)lXk ekinin kullanıldığı sonucuna varırız. (-)lXk ekiyle kurulan kelimeler daha çok yer-mekan bildirir durumda olan kelimelerdir.

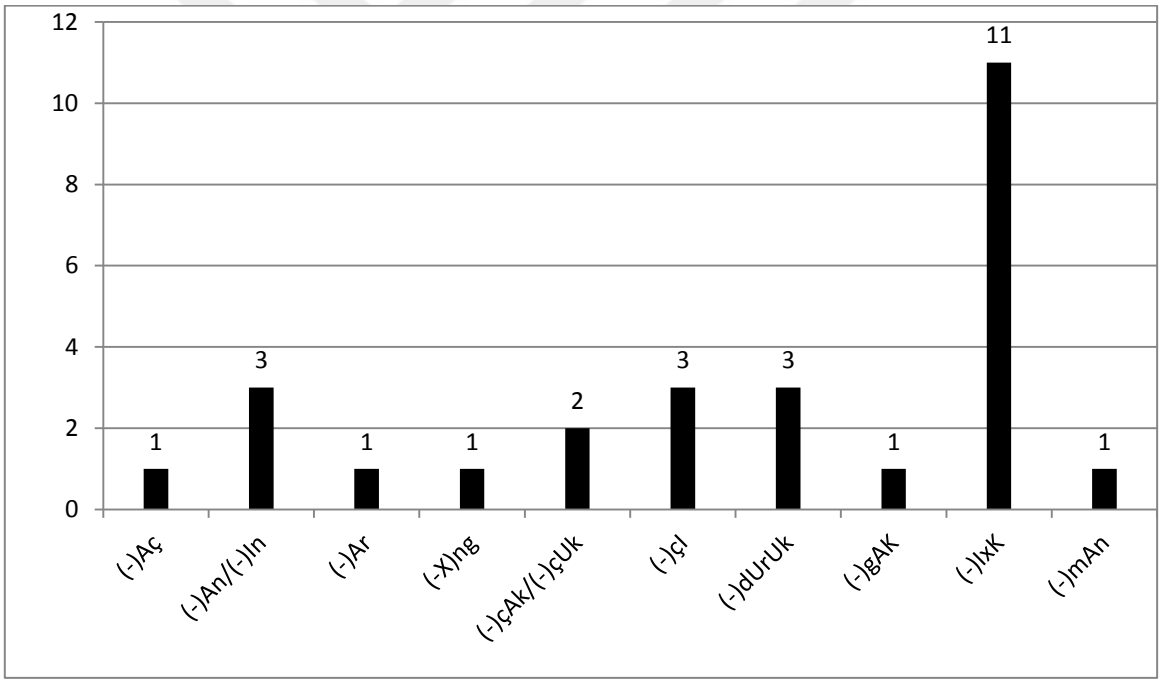

Şekil 1: İsimden İsim Yapan Ekler

Fiilden isim yapan eklerle kurulan kelimelerin sayısal verilerini gösteren grafiğe baktığımızda ise; (-)Aç, (-)Im, (-)dI, (-)nç, (-)sXk, (-)t, (-)z ekleriyle kurulan kelimelerin birer tane olduğunu, (-)A/(-)U, (-)Ir/Ur, (-)gAk, (-)gAn/(-)An, (-)gUk, (-)mA ekleriyle kurulan kelimelerin de ikişer tane olduğunu, (-)Iş ekiyle kurulan kelime sayısının üç olduğunu, (-)gA/(-)kA, (-)mAk ekleriyle kurulan kelimelerin beşer tane olduğunu, (-X)g kelimesiyle kurulan kelime sayısınınn on bir olduğunu ve son olarak (-)Ik/(-X)k ekiyle kurulan kelime sayısının yirmi dört tane olduğunu görüyoruz. Bu da demektir ki; Kısasü'l-Enbiya'da fiilden isim yapan ekler kurulan insan yapımı nesne adlarında en az kullanılan (-)Aç, (-)Im, (-)dI, (-)nç, (-)sXk, (-)t, (-)z eklerinin olduğunu, en fazla kullanılan on bir kelimeye sahip (-X)g ekinin ardından yirmi dört kelimeye sahip (-)Ik/(-X)k ekinin kullanıldığı sonucuna varırız.

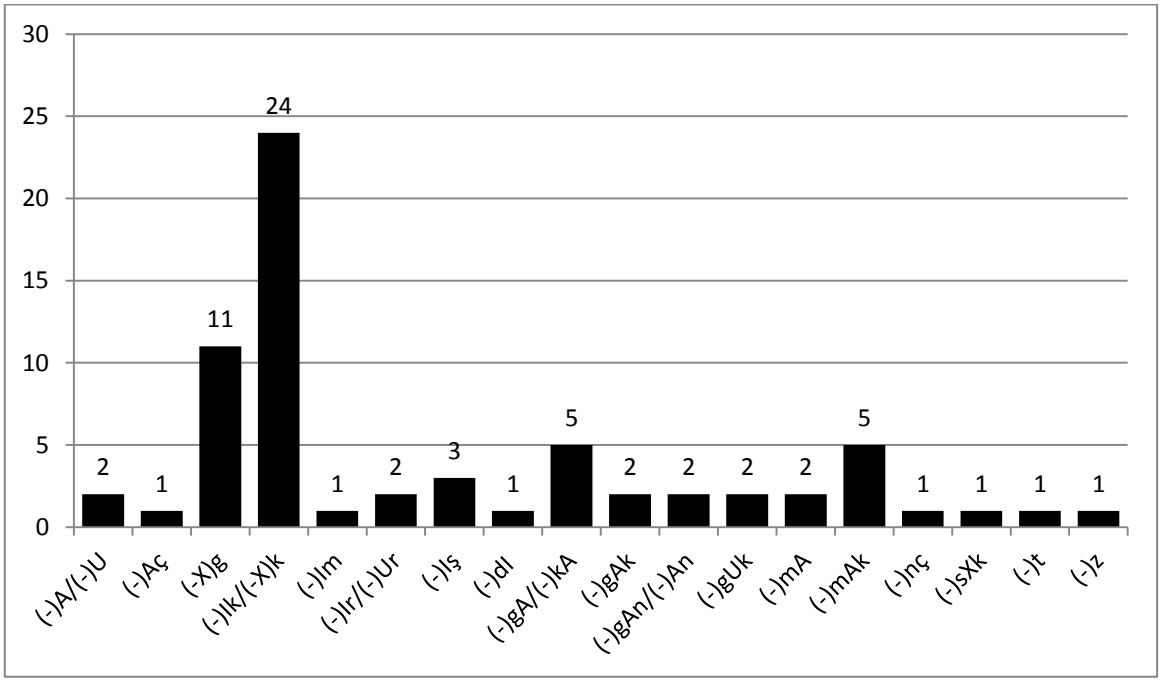

Şekil 2: Fiilden İsim Yapan Ekler

İkinci grafiğimiz kökenlerine göre nesne adlarının sayısal verilerini göstermektedir. Kökenlerine göre nesne adlarını Türkçe kökenli olanlar (kök halinde olanlar), Arapça kökenli kelimeler, Farsça kökenli kelimeler ve diğer dillerden alıntılar veya kökeni bilinmeyenler olmak üzere dört başlık altında inceledik. Grafiğe baktığımızda; diğer dillerden alıntılar veya kökeni bilinmeyenler maddesinin on üç kelimeye, Türkçe kökenli kelimeler (kök halinde olanlar) maddesinin yirmi sekiz kelimeye, Farsça kökenli kelimeler başlığının altmış beş kelimeye, Arapça kökenli kelimeler maddesinin ise yüz dört kelimeye sahip olduğunu görüyoruz. Rakamlardan da anlaşılacağı üzere Kısasü'l-Enbiya'yı yüz dört Arapça kökenli ve onu takip eden altmış beş Farsça kökenli kelimelerin en fazla, on üç kelimeyle de diğer dillerden alıntılar veya kökeni bilinmeyenlerin en az olan grubu oluşturduğu sonucuna varmaktayız. Eser daha çok Arapça ve Farsça dilleri etkisinde kalmış diyebiliriz. İslamiyetin kabulüyle birlikte yaşam tarzı değiştiren halkın İslam dili olan Arapçadan fazlasıyla

etkilenmesini de normal karşılamak mümkündür. Fakat diğer dillerden de etklinemesi bizlere Kısasü'l-Enbiya'nın yazılıdığı dönemde kullanılan dilin etkileşime ve değişime açık olduğu sonucunu doğurur.

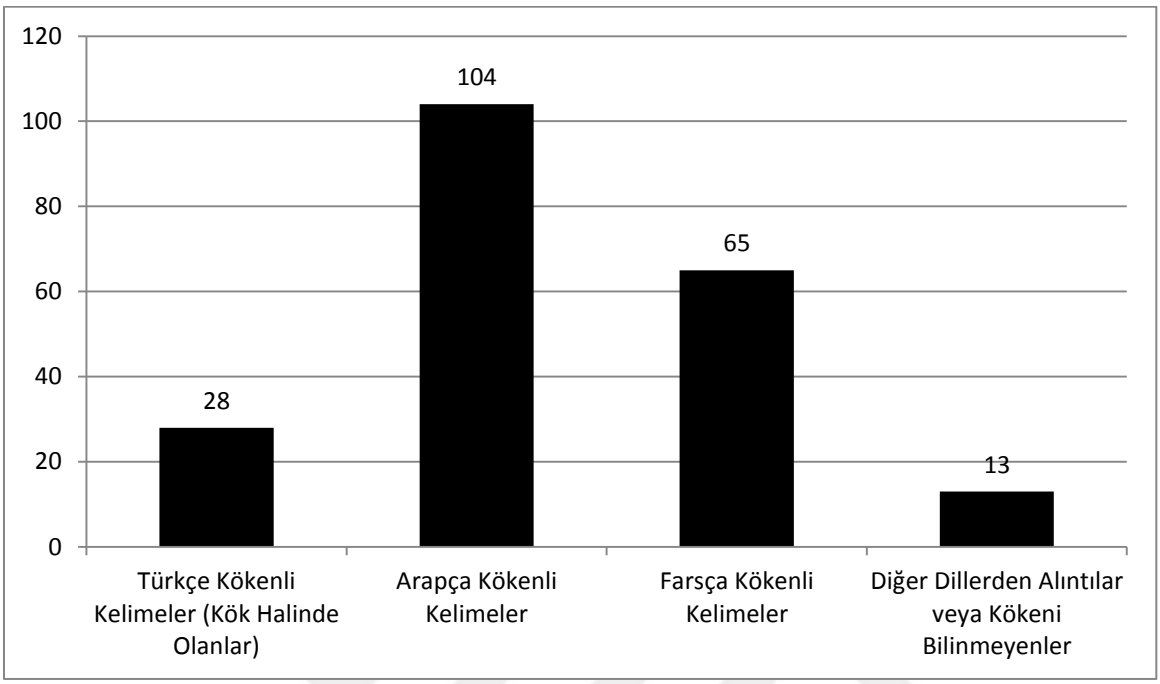

Şekil 3: Kökenlerine Göre Nesne Adları

Son grafiğimiz olan üçüncü grafiğimiz tezimizin ikinci bölüm başlığını oluşturan yani Kısasü'l-Enbiya'da kültürel alanlarına göre insan yapımı nesne adlarının sayısal verilerini gösterdik. Böylelikle yaşamın hangi alanında daha fazla kelimeye ihtiyaç duyulup hangi alanda daha fazla kelime türetildiğini tespit etmeye çalıştık. Hayvancılık/hayvan eşyası alanında beş, tarım alanında yedi, müzik aleti ve ticaret-ekonomi alanında sekizer kelime, madencilik alanında on, yazışma/yazıcılık alanında on dokuz, savaş aleti başlığında yirmi, yiyecek-içecek başlığında yirmi üç, yer/mekan isimlerinde otuz üç, alet/araç-gereç alanında kırk sekiz, ev eşyası başlığında kırk dokuz, yapı/mimari alanında yetmiş altı ve son olarak giyim-kuşam/aksesuar/süs başlığı altında seksen kelime varlığını tespit ettik. Böylece de o dönemde yaşayan insanların bir çok alanda ihtiyaçlarının doğduğunu bu doğrultuda ihtiyaçlarını karşılamak adına da yeni nesneler üretip bunlara isimler vermişlerdir. Rakamlardan da anlaşılacağı gibi beş kelimeye sahip olan hayvancılık/hayvan eşyası alanında en az nesne üretilmiş ve bunlara isimler verilmiş, en fazla da seksen kelimeye sahip giyim-kuşam/aksesuar/süs alanında ve onu yetmiş altı kelimeyle takip eden yapı/mimari alanında kelime türetildiğini görüyoruz. Hayvancılık/hayvan eşyası alanında en az kelime türetilmesini halkın yaşayış tarzıyla, yerleşik yaşamla olan bağıntı gücüne bağlayabiliriz; demekki temel geçim kaynağı sadece hayvancılık değildi ki o alanda nesne üretme ve bu nesnelere isim verme yoluna çok da gidilmemiş. Diğer taraftan giyim-kuşam/aksesuar/süs ve yapı/mimari alanlarındaki nesnelere daha fazla ihtiyaç duyulmuş ve insanlar bu alanlarda nesne üretip bu nesnelere isim verme yoluna gitmişlerdir. Bu da insanların yeni yeni yerleşik düzene ayak

uydurmaya başladığını kalacak yerler inşa etme isteğini doğurmuş olmalı ki mimari eserler gibi kalıcı ürünleri vermişlerdir. Giyim kuşam noktasında da coğrafi koşullar, yeni yaşam tarzı, dini hayat vb. unsurlar etkili olmuş olup insanlar yeni kıyafetler, süs eşyaları gibi nesneler üretmişlerdir.

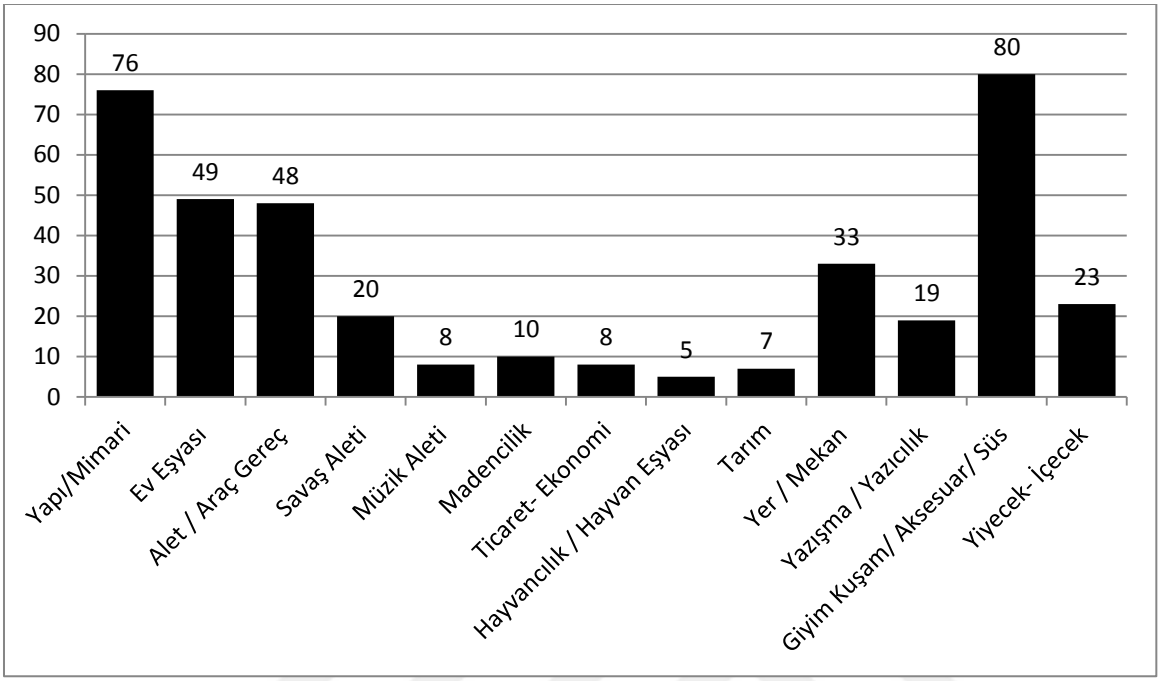

Şekil 4: Türlerine Göre Nesne Adları

5. ALFABETİK DİZİN

A

Abuġ 28

Açça 1

Aḍaḳ (2) / Ayaḳ/ġ 77

Aġı 212

Aġ(ı)z 126

Aġu 202

Āẖūr 2

‘Alem 174

Altun 203

Anbār 3

Arġamçı 78

Arıḳ 4

Aryan 364

Aşaç 79

Aṭlas 285

Azuḳ 365

B

Baġ 128

Bāġ 232

Baḳır 204

Balṭ/ta 129

Bark 5

Basulduruḳ 6

Başlıḳ (2) 286

Beḍiz 287

Bend 288

Berāt 265

Berge 130

Beşik 81

Bey’-i ittifāḳ 266

Bey’at 267

Beytü ‘-aḥzān 10

Bezek 289

Bıçaḳ 82

Biçek 83

Bilezük 290

Binā 7

Bisāṭ 84

Bitig 268

Boġmaḳ 291

Borḳ 8

Borlaḳ 233

Börk 292

Böz 293

Bulaḳ 9

Burc 234

Būriyā 294

Burunduḳ 220

Būstān 235

Busuġ 221

But- ḫāne 236

C

Câme 295

Cevāḫ 296

Cez’ 297

Ç

Çadır 11, 298

Çaġ/ḳır 366

Çalma 299

Çanaḳ 85

Çaruḳ 300

Çeçeklik 12

Çeng 194

Çerāg 86

Çeşme 13, 87

Çıḳır 88

Çögen 131

Çuvāl 89

Çuz 301

D

Dāne 225

Dārū 367

Debristān 238

Def 195

Dervāze 15, 239

Destār 302

Devāt 269

Dıḳḳ-ı Mışrı 303

Direm 213

Dirre 132

Dūşāp 368

Dükkān 16, 240

E

Eḍ 304

Edük 305

Elvāḥ 133

Endāze 134

Endek (1) 17

Eŋlik 306

Erre 136

Esbāb 307

Eşik 18

Etek 308

Etmek 369

Etük 309

Ew/v 19

Evrāḳ 270

F

Fermān 271

G

Gevher 310

Ġull 311

Gūr 20

Gül-āb 312

H

Ḫalḫāl 313

Ḫalḳa 90

Ḫāme 272

Ḫamir 370

Ḥammām 21

Ḫamr 371

Ḫancer 137

Ḫarpuz 372
Ḫātem 273
Ḫavan 91
Havdac 138
Ḥavż 22
Ḥınā 314
Ḥil’at 315
Ḥişār 23
Ḥulle 316
Ḥücre 24

I

Iŋırçak 139
Irġaḳ 140
Isırġa 317
‘ıṭr 318

İ

İdiş 92
İgne 125
İḥrām 319
‘ilac 373
‘imāme 320
‘imāri 93, 141

K

Kābin 94
Ḳabża 142
Ḳadeḥ 95
Ḳadem 96
Kāfūr 322
Kāġıẕ 274

Ḳāl’a 25

Ḳālā 323

Ḳalem 275

Ḳalḳan 178

Ḳamçı 143, 179

Ḳamış 144

Ḳandil 97

Ḳap (1) 98

Ḳapuġ 26

Ḳar(ı)n 324

Ḳat 27

Ḳatıġ (2) 145

Ḳaṭrān 205

Ḳava 99

Ḳayış 146

Ḳazan 100

Ḳazu/ıḳ 147

Kėçelik 325

Keḍim/Keyim 326

Kefen 327

Kefenlik 328

Keŋise 28, 245

Kepriç / Kerpiç 29

Kettan 329

Ḳın (2) 148

Ḳışlaḳ 30, 246

Kilim 330

Kin 331

Ḳir 206

Kiriş 149

Kitāb 276

Kitābet 31, 277

Kiyiz 332

Ḳonaḳ (2), Konuk 32

Ḳonç 333

Ḳopuz 196

Ḳorġan 33

Köl 34, 248

Köletgü 35

Kömeç 374

Kömrük 197

Kömür 207

Köŋlek 334

Köprüg 36

Köşk 37, 249

Közgü 335

Ḳubbe 38

Ḳuḍuġ 39

Ḳufl 40

Ḳumāş 336

Ḳur 337

Ḳurġaşun/Kurşun 181

Ḳurut 375

Ḳuşūr 41, 250

Ḳuşluḳ (2) 42

Ḳutan 43, 252

Ḳuyuġ /Kuḍuġ 39

Kūze 102

Kümüş 208

Küngüre 44

Küp 103

Kürgek 151

Kürsi 253

L

Laḥd 45, 254

Levḥ 152

Lüġat 278

Lü’lü 209

M

Ma’bed 46, 255

Maġrıbi 214

Maḥfil 47

Mamuk 227

Mancınıḳ 153, 182 228

Manna 154

Manẓar / Manẓar-gāh 48

Meclis 49, 256

Mekteb 50, 257

Menāre 51

Menzil 52

Mermer 210

Mescid 53, 258

Metin 155

Mezār 54

Micmer 104

Miḥrāb 55

Minber 56

Mīsāḳ 279

Monçuk 338

Mu‘āmelet 280

Mūm 156

Mühr 281

N

Naġara 198

Na’leyn 339

Nāme 282

Nān 376

Neft 211

Nigin 340

Niḳāb 341

O

Orġaḳ 229

Otaġ 57, 259

Otun 157

Ö

Ötmek 377

Ötük 342

Öw 19, 58, 260

Öy 19, 58, 261

P

Paşna 216

Pelās 342

Pele 215

Perde 106

Piyāle 107, 378

R

Rıṭl 108

Ribāṭ 59

S

Saban 158

Saġraḳ 110

Saḳf 60

Saman 222

Ṣandūḳ 111

Ṣanem 61

Sap 159

Sapḳan 160

Sarāy 62

Ṣarḥ 63

Ṣavmaʿa 64

Saz 199

Secde-gāh 65

Selle 112

Sepet 113

Serniç 66, 114, 161

Serniçlik 261

Sındu 115

Sikke 217

Silāḥ 163

Sin 67

Ṣūf 344

Ṣuffe 68

Ṣūret 69

Sündüs 345

Süŋü 164

Sürme 346

Ş

Şarāb 380

Şarāb-ı ṭuhūr 379

Şebbāş 117

Şeker 381

Şerbet 382

T

Ṭa‘ām 383

Ṭabaḳ 118

Ṭabl 200

Tābūt 34, 119

Tāc 347

Taġar 120

Taḫt 165

Taḫt-ı revan 166

Ṭāḳ 71

Tam 72

Ṭanbūr 201

Taraḳ 348

Taylasan 349

Tegirmen 73

Tennur 121

Ṭınāb 167

Tirgük 74

Toġ 168,186

Toḳa 350

Toḳmaḳ 169

T/ṭon 351

Toprąḳlıḳ 263

Torḳa 353

Töşek 122

Tulum 123

Tura 187

Tutḳa 170

Tünek 75

Tünŋlük 76

U

Un 384

Ü

Üstemlıġ 354

Üzengü 188

V

Vezn 216

Y

Ya (2) 189

Yaġınlıḳ 355

Yaġu 356

Yaḳa 357

Yandaḳ şekeri 385

Yarıḳ 190

Yarlıġ/ḳ 283

Yarmaḳ 219

Yastuḳ 124

Yaşıḳ (1) 191

Yaşmaḳ 358

Yegü 386

Yelük 192

Yėm 224

Yeŋ 359

Yençük 360

Yigne 125

Yip 171

Yurt 264

Yüŋ 231

Yüzük 361

Z

Zenbil 172

Zencir 173

Zerrin 362

Ziynet 363

Ẕü‘j-fiḳār 193

6. KAYNAKÇA

Akar, Ali (2017), *Türk Dili Tarihi,* Ötüken yayınları.

Ata, Aysu (1997), *Nāṣirü'd-dīn bin Burhānü'd-dīn Rabğūzī:Kıṣaṣü'l-Enbiyā (Peygamber Kıssaları), I: Giriş-Metin-Tıpkıbasım; II :Dizin.* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Ata, Aysu (2002), *Harezm-Altın Ordu Türkçesi,* Türk Dilleri Araştırma Dizini: 36, İstanbul.

Ata, Aysu (2006), 'Rabgûzî', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 34: 377-378.

Ata, Aysu (2008), 'Rabgûzi'nin Kısasü'l-Enbiyâ'sında Nazmın Gücü', *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, s. 117-125.

Atalay, Besim (1999), *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini,* C.IV, Ankara.

Clauson, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary Pre-Thirteenth-Century Turkish,* Oxford.

Çetin, Engin (2002), *11.Yüzyıl ve Öncesi Türkçesinde İnsan Yapımı Nesne Adları,* Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Adana.

Doerfer, G. (1963a). *Türkiche und Mongolische Elemente im Neu Persischen (Band I).* Wiesbaden.

Eckmann, Janos (1956), *Nehcü'l-Ferâdis I, Tıpkıbasım,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Ercilasun, Ahmet Bican (2010), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi,* Akçağ.

Erdal, Marcel (1991), *Old Turkic Word Formation* I-II, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1.C. XIII + 414 s., 2. C. 415-874 s.

Eren, Hasan (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü,* Ankara.

Gabain, Annemarie Von (2003), *Eski Türkçenin Grameri Çeviren: Mehmet Akalın,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Gözütok, Avni (2008), "Rabgûzî, Kısasu'l-Enbiyâ: XIX. Yüzyıla Ait Bir Kazan Yazması", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* Sayı: 37, Erzurum.

Gülensoy, Tuncer (2007), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü,* Türk Dil Kurumu, Ankara.

https://etimolojiturkce.com

İngilizce-Türkçe çeviri, https//cevirsozluk.com

Kabadayı, Osman (2017), "Yetmiş Yıl Önce Yayımlanan 'Rabgūzī Sentaksı' Adlı Eser Üzerine Düşünceler ve El-Rabgūzī'nin Kısasü'l-Enbiyâsı Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi", Journal of Old Turkic Studies, Cilt:1 Sayı:1, s. 76-97.

Karahan, Akartürk (2008), "Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lugati't-Türkiyye'de Alet İsimleri", *I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi TUDOK 2006 11-13 Eylül 2006 İstanbul Kültür Üniversitesi Ataköy-İstanbul Bildiriler,* İstanbul, s.51-52.

Karahan, Akartürk (2013), *Divanu Lugati't Türk'e Göre: XI. Yüzyıl Türk Lehçe Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Korkmaz, Zeynep (2009), *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Korkmaz, Zeynep (2014), *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Köprülü, Mehmed Fuad (1928), *Türk Edebiyatı Tarihi,* İstanbul.

Kubbealtı Lugati, http://lugatim.com/

Nuri, Yüce (1993), *Mukaddimetü'l-Edeb-Hvârizm Türkçesi İle Tercümeli Şuşter Nüshası-Giriş-Dil Özellikleri-Metin-İndeks,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Öner, Mustafa (1998), *Bugünkü Kıpçak Türkçesi,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Tenişev, E. R. (1988), *Sravnitel'no-İstoriçeskaya Grammatika Tyurkskih Yazıkov-Morfologiya,* Akademia Nauk SSSR, Moskva.

Tola, Türker (2015), *Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Konu anlatımı Eski Türk Dili ve Yeni Türk Dili,* Yargı yayınevi, Ankara.

Toparlı, Recep - Çögenli, M. Sadi – Yanık, Nevzat (2000), *KitÂb-ı Mermy-ı TercümÂn-ı Türki ve Acemì ve Muġalì,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Toparlı, Recep (2003), *Ed-Durretu'l-Muêiyye fi'l-Luġati't-Türkiyye,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.